

S. A. D. TISSOT,

Lid van de Koninglyke Societeit te Londen, en Medelid van de Academien van Basel en Bern,

VAN DEN

AART EN GENEESWYZE

VAN VERSCHEIDENE

ZWAARE ZIEKTEN;

ALS

ZWARTE ZIEKTE VAN HIPPOCRATES, DE KINDERPOKJES, BEROERTE EN VERLAMMING, DE WATERZUCHT, HET LOOD-KOLYK, EN DE ZIEKTEN UIT SPOOR-ROGGE, OF BEDORVEN ROGGE.

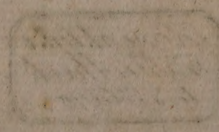
Waar by

De Vermaarde Brief aan Graaf RONCALLI, over de *Inenting* der Kinderpokjes.

Te LEIDEN,
By S. en J. LUCHTMANS,
Te HARLINGEN,
By F. VAN DER PLAATS & Junior.
MDCCLXXII.

VOORREDE

VAN DEN

SCHRYVER.

(*Voor den Latynschen Druk.*)

DEwyl de Boekverkooper deeze Werkjes, welke op byzondere tyden in 't licht gekoomen zyn, en waar van zedert langen tyd geen Exemplaaren meer in voorraad waren, wilde herdrukken, heb ik dezelve op nieuw nagezien, van fouten gezuiverd, zommige plaatsen opgehelderd, en met eenige byvoegzelen verrykt, en myne voo-

rige waarneemingen met nieuwe gestaafd, waar toe de groote Praktyk, die ik geduurende negen jaaren, welke zedert de eerste Uitgaave verloopen zyn, gehad heb, my overvloedige gelegenheid verschaft heeft.

Te Lausanne in Zwitzerland
den 23 November 1769.

* * * *
* * *
* *

S. A. D.

S. A. D. TISSOT

VAN DEN

AART EN GENEESWYZE

VAN VERSCHEIDENE

ZWAARE ZIEKTEN.

I. OVER DE ZWARTE ZIEKTE VAN HIPPOCRATES.

(*Briefswyze voorgedraagen aan den Heer* J. G. ZIMMERMANN, *Lyf-Arts van den Koning van Groot-Brittanje.*)

MYN HEER!

Gy hebt de twee Waarneemingen over de Zwarte Ziekte, welke ik U Wel Ed. ruim agt jaaren geleden heb medegedeeld, met zo veel goedgunstigheid ontfangen, dat ik my durf vleyen, dat eenige nieuwe aanmerkingen, de zelfde Leere staavende, U Wel Ed. niet onaangenaam zullen zyn; ik neem derhalven de vryheid, om het geheele werk, een weinig uitgebreider en van eenige fouten gezuiverd, op nieuws aan U Wel-Edelens oordeel te onderwerpen.

EERSTE WAARNEEMING.

Een man van Sestig jaaren, die van zyn Twintigste jaar af aamborstig geweest was, en door veel zitten en Studeeren, zyn gestel, het welk te vooren sterker was, verzwakt had, en den welken ik de drie laatste jaaren, telkens in het voorjaar, van zwaare afgaande Koortzen geneezen had, was zedert de laatste ziekte zeer zwak gebleeven; doch in de Zomermaanden van lucht veranderende en zyne studien nalaatende, genoot hy eenigen tyd eene redelyke gezondheid, behalven dat hy nu en dan door Buik-pyn gekweld wierd, waar voor hy egter geene geneesmiddelen gebruikte; voor het overige had hy weinig ongemak van zyne aamborstigheid. Ten einde van het jaar nam de pyn ontrent de kolk van 't hart, navel en lendenen, na het gebruik zelfs van het beste voedzel zo zeer toe, en verzwakte den patient zodaanig, dat hy dikwyls dacht in flaauwte te vallen; doch de pyn bedaarde eenigzins, wanneer hy met gebooge knien leunende op zyne elleboogen krom in een stoel ging zitten. Dewyl hy nu de oorzaak van deeze pynen verkeerdlyk aan Winden toeschreef, poogde hy dezelve meenigmaal door het gebruik van koffy of geest van kersen, ter versterking te verdryven, en bediende zig tusschen beiden met geen wyzer overleg van andere warme vochten. Buiten pyn zynde was hy zwak, loom en vermoeid; de afgang was raauw en dun, het water

water ongekookt, de overige Functien natuurlyk. Op den negenden Maart 1760. ſchielyk by hem ontbooden zynde, vond ik hem zeer bleek en zwak in de bovengemelde geſtalte zitten, en my wierd omtrent een half pond zwart en rood bloed vertoond, het welk hy kort na den eeten, met zwaare pyn, benaauwdheid en flaauwte, door braaken ontlast had; de pyn en benaauwdheid waren nu bedaard. De ziekte was ligt te kennen; eene inwendige bloedſtorting naamlyk uit Vaten, die zedert langen tyd verſtopt en nu gebrooken waren. De Indicatie was niet moeielyk, mogt men maarop eene goede uitkomst hoopen; HIPPOCRATES hield het doodlyk; de overgebleeve krachten evenwel, een zachte gelyke pols zonder de minſte koorts, en een gelukkige uitſlag van gelyke gevallen, gaven eenige hoop. Eene naauwkeurige beſchouwing van de ziekte en de gelukkige gevolgen, welken ik in gelykzoortige ongemakken had waargenoomen, deeden my beſluiten om de geneezing te onderneemen met het uitgeſtorte bloed te verdunnen, voor bederf te bewaaren, te ontlasten, nieuwe uitſtorting te beletten, en de krachten te behouden.

Om aan dit alles te voldoen, belastte ik eerſtlyk, dat hy ligt gedekt te bed zou blyven leggen; ten tweeden, dat zyn voedzel zou zyn afkookzel van garſt (de Ptiſana van HIPPOCRATES) of van haver 't geen den zieken ſmaaklyker is; ten derden,

 dat

dat hy veel Amandelmelk zou drinken, dikwyls, doch weinig te gelyk; en ten vierden, dat men hem tweemaal daags eene zachte klisteer zou zetten. Terwyl dit alles bereid wierd liet ik hem ondertusſchen laauw water inſpuiten, waar door weinig vuiligheid ontlast wierd, maar veel zwart bloed, als pik, ten deelen dun, ten deelen in klonten ter grootte van een hoender-ey, zo vast aan de pot kleevende, dat men moeite had, om het zelve daar af te krygen.

Zie daar een waar voorbeeld van de zwarte gal der ouden; dit was derhalven de zwarte ziekte van HIPPOCRATES.

Eene tweede Klisteer, des avonds ingeſpooten, bracht diergelyke ſtof voor den dag. Op den tweeden, derden, vierden, en vyfden dag van de ziekte was de patient zonder pyn, benaauwdheid, en walging, en ſliep 's nachts eenige uuren; de afgang bleef zwart, het water dun; de krachten kwamen weder, en de zieke hield zig ſtipt by het voorgeſchreevene. Dewyl nu de vermeerdering der krachten te kennen gaf, dat de vaten geſlooten waren, en de bloedſtorting ophield, ſchreef ik hem een afkookzel van Tamarinde voor om de overgebleeve ſtof te ontlasten; hier ging hy zevenmaal van af; de laatſte ontlasting was minder zwart, en geel-achtiger; nu was goed en kwaad door een vermengd. Op den zevenden dag geklisteerd zynde, was de afgang natuurlyk; ik liet hem (*Radix Tragopogon.*) Boks-

Boksbaards-wortels met een weinig brood gebruiken.

Op den negenden dag, was hy, misſchien wat te veel gegeeten hebbende, een uur lang zeer benaauwd, wierd flaauw, en braakte een weinig dun waterachtig bloed; ik onthield hem ten eerſten de wortels en het brood; het water wierd geheel natuurlyk, de pyn en benaauwdheid verdweenen, zo dat hy nu van langzaamerhand meer en meer voedzel, voornaamlyk uit moeskruiden beſtaande, begint te kunnen verdraagen, en hy geniet thans zo veel gezondheid als in een oud man, door zwaare en langduurige ziekten, zorgen, pynen, bloedſtortingen en ſlap voedzel afgemat, vallen kan; indien zyn maag door ander voedzel bezwaard wordt, zal ik hem raaden, om van melk te leeven. Deeze ziekte derhalven was, gelyk ik reeds gezegd heb, niets anders dan eene inwendige bloedſtorting; de zwarte ſtof, bedorven bloed, en ik denk, dat U Wel Ed. het ook zo zal begrypen. Men zal misſchien vraagen, eerſtlyk: was dit geen zwarte gal? men wil niet gaarn van den Vader der geneeskunde afwyken, de waarheid egter laat niet toe dit zo zeker te beſluiten. Ik zal hier na iets van de zwarte gal melden.

Ten tweeden: welke ziekte is 'er voor de bloedſtorting voor af gegaan? eene verſtopping of op-propping van de bloedvaten van de maag en de darmen. Hier van daan: Pyn door het drukken der zenuwen.

Door het uitzetten van de vliezen na den eeten, vermeerdering van pyn op dien tyd; Vermindering van de zelve na de bloedſtorting. Dus komt onze ziekte zeer wel overeen met de waarneemingen, welke de vermaarde KÆMFF waereldkundig gemaakt heeft, die de oorzaaken van deeze kwaal in het doode lichaam naſpeurende, zegt de ſlagaderlyke vaten van de maag met zwart bloed opgepropt bevonden te hebben. De redenen van de dunne ontlastingen, en het raauwe ongekookte water, zyn ligtlyk te begrypen; want de ongeſteltheid van de maag brengt raauwheid voort. Eindlyk, die geen, die weet, door hoe veelerlei oorzaaken de werking van het bloed op de vaten, en de aandoening van het zenuwgeſtel, veranderd kunnen worden, zal gemaklyk het toe en afneemen, en de wisſelvallige veranderingen der ziekte kunnen uitleggen.

Ten derden: welke zyn de (*Cauſæ remotæ*) *afgelege oorzaaken?* Slapheid van vaten door voorafgegaane koortſen; want koortſen, en verzachtende geneesmiddelen, die men in dezelve gebruikt, veroorzaaken verſlapping. Gebrek van beweeging, waar door de omloop van 't bloed door de vaten van de maag en de darmen bevorderd wordt. Het postuur van den Patient terwyl hy bezig is met ſtudeeren. Het gebruik van koffy, geeſt van kersſen, en warme vochten. Het al te meenigvuldig gebruik zedert veele jaaren van (*Antim. Emetic.*) *braakverwekkend ſpiesglas.*

Ten

Ten vierden: waren 'er geen ſterker geneesmiddelen? ja, en die zelfs van bekwaame geneesheeren voorgeſchreeven worden; doch uwe ſchranderheid, geleerdheid en ondervinding in de geneeskunde zal u, waarde vriend, ras doen bezeffen, waarom ik dezelven voor onnut en ſchaadlyk in dit geval gehouden heb. Wat het aderlaaten aanbelangt, de rede, het oordeel van eenige mannen, wier gezag by my van zeer groot gewicht is, en myne eige ondervinding overtuigen my, dat dit van zo veel nut niet is in bloedſtortingen, als men gemeenlyk wel voorgeeft; daarenboven moeſt het zelve nu achtergelaaten worden, uit hoofde van de geringe vermogens, gebrek van bloed door de lang-duurigheid der ziekte, en door kwaade kooking, zwakke pols, en langduurige aamborstigheid, waar uit ligtlyk waterzucht in de borſt ontſtaan kan. Braakmiddelen, welke in de boeken van HIPPOCRATES uit eene valſche Theorie aangepreezen worden, kwamen hier volgens de rede en eenpaarige overeenſtemming van alle geneesheeren in 't geheel niet te pas; want daar dezelve in gezonde lichaamen met welgeſtelde bloedvaten dikwyls bloedſpuwingen veroorzaakt hebben, wat zouden ze hier, daar de bloedvaten reeds verbrooken waren, anders, dan een elendigen dood hebben kunnen te weeg brengen?

Purgeermiddelen ſcheenen hier vereischt te worden om de ſtof te ontlasten; maar vooreerſt, de allerzachtſte (want ſterke zouden

hier vergif zyn) zouden in eene zwakke maag eene nadeelige walging en braaking te weeg kunnen brengen. Ten tweeden: purgeeren maakt beweeging, en beweeging is hier schaadlyk. Ten derden: eene al te schielyke ontlasting is kwaad; want, gelyk als 'er in uiterlyke wonden eene nieuwe bloedstorting ontstaat, als men de prop geronnen bloed te ruim uittrekt, even zo gaat het met de inwendige. Eindlyk de Klisteeren doen al het goed, het geen men van Purgeermiddelen verwachten zou kunnen; want, zy verdunnen, en doen de walging bedaaren, door zonder veel beweeging te maaken de stof naar om laag te trekken; van zo veel dienst zyn dezelve in eene schaadlyke braaking. Mooglyk zou men hier een anderen drank die meer ontbindende en zuurder was begeeren; maar de lyst van zogenaamde ontbindende middelen levert niet anders dan zodaanige uit, welke eene nadeelige scherpigheid bezitten; daarenboven zyn de darmen zo wyd, dat ze gemaklyk groote brokken geronne bloed doorlaaten; eene geheele ontbinding derhalven is onnut, ja zelfs nadeelig, want zy geeft gelegenheid tot eene schaadlyke inslorping.

De vermaarde NAVIER en BONTE, die fraaye waarneemingen over de zwarte ziekte geschreeven hebben, maaken veel werk van de zuure geesten, voornaamlyk van het *Aqua Rabelii*, (het welk ik egter ver beneden den zuiveren geest van vitriool zou achten.) en met reden; want zy weeren zeer sterk de

ver-

verrotting, en maatigen de hitte en de koorts; maar hier was geen koorts, de hitte niet meer dan natuurlyk; 'er was derhalven geen vreeze voor ſchielyke bederving, en hierom kwam een Amandel-drank het allerbeſt te pas. Men moeſt zig onthouden van voedzel uit het (*Regnum Animale*) *dierlyk ryk*; dat is: van vleesch of visch, om de bloedſtorting niet te vermeerderen, en geen bederf of koorts te verwekken. De Ptiſana, die verdunt, verzacht, voedt, ſtilt, zo veele eeuwen beroemd, gaat zonder twyffel alle voedzel te boven. De zogenaamde hartſterkende middelen ſcheenen hier uit hoofde van de zwakheid vereiſcht te worden; maar, als men op de oorzaak acht geeft waren ze nadeelig; want het gebruik van dezelve zou de bloedſtorting in de darmen vermeerderd, en de krachten gantſch en al benoomen hebben. Vlugge, geeſtryke, en diergelyke middelen derhalven, zouden in plaats van de ziekte te geneezen, den zieken ſchielyk om hals geholpen hebben.

Ten vyfden: Mag men op goeden grond hoopen, dat de ziekte niet wederom zal koomen? geenzins; want in een zwak lichaam de zwakſte deelen haare voorige kracht wederom te geeven, is een zeer moeielyk werk, en gaat de kunſt te boven. Zie hier het einde van de ziekte: de krachten herſtelden zig een weinig met het aankoomen van den zomer, en de patient gebruikte geduurende eenige maanden geene geneesmiddelen; maar met den winter kwamen de toevallen wederom te voorſchyn; de zwakte nam toe, ſlaap en

eetenslust verdweenen; hier by kwamen nog Kolyk-pynen en zwaare benaauwdheden, zo dat hy eindlyk in het voorjaar, na een jaar lang met een voorbeeldlyk geduld en ſtandvaſtigheid van geeſt met deeze verſchriklyke ziekte geworſteld, en van zyne vrouw en kinderen een Christlyk afſcheid genoomen te hebben, terwyl hy my zyne dankbaarheid betuigde, en alles goeds wenſchte, zacht in den Heere ontſliep. Dit nu zy genoeg van deezen patient, myn waarde ZIMMERMAN; ik ga over tot nog zwaarder gevallen.

TWEEDE WAARNEEMING.

Een braaf en bekwaam konſtenaar van eene eerlyke en gezonde familie, ruim dertig jaaren oud, die zedert veele jaaren eene volmaakte gezondheid genooten had, en met eene jonge, bevallige, en gezonde vrouw getrouwd was, my ruim twee jaaren geleden toevallig ontmoetende, verzogt om hulp tegen maagpyn, die bywylen zo hevig was, dat hy 'er byna flaauw van wierd; myn eerſte raad deed hem voor zo veel ik weet geen dienſt, dit bracht my in vermoeden dat 'er iets erger achter ſchuilde, en hierom ſchreef ik hem eene zachte dieet en een medicament voor, het geen my, alzo ik 'er geene aantekening van gehouden heb, nu niet te binnen ſchiet. Na eenige weeken hem op nieuws ontmoetende, bedankte hy my voor zyne goede herſtelling. Ik ſprak hem in eenigen tyd niet weer, maar vernam dat

dat de ziekte wederom was gekoomen.

Den 23ſten Maart ten elf uuren by hem ontbooden zynde, vond ik hem zeer zwak; hy kon naauwlyks ſpreeken, en men hield hem voor de flaauwte geduurig azyn onder den neus. Zyn aangezicht was doods van kleur, de pols klein, zo hoog opgetrokken, dat men werk had om ze te vinden, en zo ras, dat men ze byna niet tellen kon; hy was zonder pyn, en poogde geduurig, doch te vergeefs, af te gaan; een klaar bewys, dat de natuur bezweek. De historie van de ziekte luidde aldus: in het begin van den voorgaanden zomer had hy op raad van een Docter, die oordeelde, dat hy verſtoppingen had in de Lever, de Milt en het Pancreas, zekere geneesmiddelen gebruikt; doch hier geen baat by vindende begaf hy zig op aanmaaninge van den zelfden, tegen het gevoele van den vermaarden HALLER, naar Leuca, om de wateren en de baden te gebruiken. Deeze bronnen zyn yzerachtig zo als U Ed. weet, en de vermaarde KÆMFF heeft aangetoond, dat het yzer en de mineraale wateren in deeze ziekte nadeelig zyn.

Te huis komende, was hy ruim veertien dagen reedlyk wel; maar deeze kalmte was van korten duur; want de ziekte verergerde hand over hand; hy leed den ganſchen winter zeer zwaare pyn voor de kolk van 't hart en by de nieren, braakte dikwyls klaar water, kon byna geen voedzel verdraagen, en leefde eenige weeken alleen van zop en zeker gebak; (*Lecrelets* genoemd.) Des nachts tusſchen den 21 en 22ſten na zeer zwaare

pynen

pynen aandrang tot afgang gevoelende, gaf hy op het onderſteekzel zittende, byna den geeſt; te bed gebracht zynde, was hy dood zwak; de Doctor in den morgenſtond geroepen zynde ſchreef hem, om de krachten te bewaaren, een verſterkend *Mixtuur* uit *Aqua Meliſſæ*, *Tinctura Castorei*, en *Syrupus Cortic. Citri* voor, om daar dikwyls iets van te gebruiken. De zwakheid egter nam toe, en hy raakte met afgang eene zeer groote menigte zwarte ſtof kwyt. Tegens den avond wierd hem een drank uit Tamarinde, Extract van *Rhabarber* en *Sal Acetoſæ* voorgeſchreeven, om by lepels te gebruiken; na dat hy dit had beginnen te neemen, raakte hy van boven ſtof kwyt, gelykende naar die hy van onderen ontlast had; de eene flaauwte volgde op de andere; het purgeermiddel wierd achtergelaaten; alles verſlimmerde; 's middags een weinig na myne aankomst gaf hy den geeſt.

Zyn broeders, die van algemeene vooroordeelen vry waren, wilden, dat men, zo ten dienſten van zyne zusters, die ook dikwyls pyn in de maag hadden, als van alle andere diergelyke patienten, het doode lichaam openen zou, om de oorzaak van zulk eene hevige ziekte na te ſpooren.

Ik wierd met den gewoonen Doctor by de opening verzogt, en vond het volgende: Het lichaam zeer vermagerd, voornaamlyk ontrent den rug-graat, zweemende naar eene Tabes dorſalis, of ruggraats teering; waarom het ons niet kan verwonderen dat de ziekte minder ſcheen te worden, terwyl hy van huis was en de baden gebruik-

bruikte. In de borst was nergens eenige aangroejing, alles was natuurlyk, behalven dat het hart, de longen, en de bloedvaten bleek en ledig waren. De bekleedzelen en ſpieren van den buik, die zeer dun waren, doorgeſneden zynde, vertoonde zig de maag zeer opgezwollen in haare natuurlyke plaats.

Het netvlies ontbrak. De met wind opgevulde darmen waren op de eene plaats rood, op de andere zwart, en geleeken zeer wel naar het gedarmte van een menſch, die aan eene ontſteeking in die party reeds in koudvuur veranderd, geſtorven was, behalven dat 'er geen ſtank by was, en dat de bloedvaten onzichtbaar waren. Het zelfde had ook plaats in de maag, daar by mooglykheid niet een bloedvat gevonden kon worden. De Milt was klein. De Lever natuurlyk van grootte, en behalven eene bleeke kleur vond men in beide deeze ingewanden de allerminſte ongeſteldheid niet. In de Galblaas, die klein was, wierd niets dan lucht gevonden. De *ductus choledochus* was open. Het *Pancreas*, en de Nieren waren gezond.

De oorzaak derhalven van deeze ziekte was te onrecht aan een gebrek van de ingewanden toegeſchreeven; maar men ontdekte dezelve ten eerſten in de maag en de darmen; want zo dra deeze geopend wierden, vertoonde zig van het begin van de maag af tot aan den endeldarm toe overal zwart bloed, bleeker en vloeibaarder in de maag door den drank, zwarter en taayer, naar maaten men laager kwam, allerzwaktst en

pik-

pik-agtig in de dikke darmen; daar de minste roodheid zig vertoonde, wierd het bloed ook het dunst en vloeibaarst gevonden, en daar veel en zwart bloed was, hadden de darmen ook eene zeer zwarte kleur, welke in eene gantsch witte veranderde, zo dra dezelve van het bloed gezuiverd waren. De vraag is nu. 1. Wat is hier de oorzaak van den dood? eene bloedstorting, waar uit volgden zwakheid, flaauwtens en ontleediging der bloedvaten, welke zedert veele maanden weinig bloed inhielden.

2. Welke ziekte is voor de bloedstorting voor af gegaan? eene oppropping van de bloedvaten van de maag en de darmen; eene ziekte, welke niemand zo naauwkeurig beschreeven heeft als de vermaarde KÆMFF; eene verouderde ontsteeking zo gy wilt. 3. Zou men de uitkomst hebben kunnen voorzien? dus zegt HIPPOCRATES: *Die aan pyn in de Lendenen zig tot aan den mond van de maag uitstrekkende met overgeeven van waterachtig vocht dikwyls onderhevig zyn, braaken naderhand eene zwarte stof.*

4. Welke middelen behoorde men voor de bloedstorting in het werk gesteld te hebben? eene dieet uit moeskruiden; weinig voedzel te gelyk: zachte zeepachtige kruiden, voornaamlyk hui met extract van vlier dikwyls, en niet veel op eens gebruikt; en eindlyk Klisteeren, met recht van den vermaarden KÆMFF aangepreezen, wiens overige middelen my veel minder behaagen, om dat dezelve zeer scherp en prikkelende

zyn,

zyn, welke ik niet wel begrypen kan, hoe hier te pas zouden kunnen koomen. 5. Wat moest men na de bloedſtorting gedaan hebben? hier over is in de eerſte waarneeming gehandeld. 6. Wat voorzorg moest men genoomen hebben, na dat het gevaar van de bloedſtorting over was? zig wachten van alles, het geen te veel bloed en beweeging maakt; als mede van het geen de vochten ſcherp maaken, en de darmen te veel kan prikkelen, en vervolgens zig bedienen van middelen, die verſterken zonder te prikkelen; want indien de veerkracht van vaten, welke door eene langduurige uitzetting verzwakt zyn, niet herſteld wordt, heeft men eene nieuwe oppropping te verwachten; want ſchoon het waar is, het geen de vermaarde REDI in zyne brieven, welken men, om de fraaiheid des ſtyls alleen, met vermaak leezen kan, zeer wel aanmerkt, dat de natuur dikwyls zig zelve redt, en met behulp van eene maatige en zachte levenswyze alleen in ſtaat is de verzwakte bloedvaten te verſterken, behoort de kunst haar egter de behulpzaame hand te bieden, wanneer de zelve door langduurigheid van tyd al te veel geleeden hebben. Hier, gelyk in zo veele gevallen, moet men aan de Kina den voorrang boven alle andere middelen geeven. 7. Zouden de aambeien (*Hæmorrhoides*) den zieken dienst gedaan hebben? Dit beweeren de voorſtanders van STAHL, die aan deeze ziekte den naam van Aambeien-Kolyk (*Colica*

Hæ-

Hæmorrhoidalis) zouden geeven; en in der daad dewyl het geheele zamenſtel der bloedvaten door inmonding (*Anastomoſis*) met malkander gemeenſchap heeft, is het zeker, dat het vloeien der aambeien de pyn geſtild zou hebben. Want het is waarſchynlyk, dat de bloedvaten van de darmen niet overal gebrooken waren, maar dat een tak ergens gebrooken zynde, het bloed uit de overige takken derwaarts gevloeid is, en derhalven zouden de gebrooke ſpeenaderen (*Vaſa Hæmorrhoidalia*) dezelfde bloedſtorting en verligting van pyn te weeg gebragt hebben.

Dit wordt door verſcheide waarneemingen bekrachtigd. 8. Behoorde men dan de aambeien te voorſchyn te doen koomen? geenzins; want vooreerst hebben GALENUS en AETIUS in oude tyden al geleerd, dat aambeien oorzaak zyn van veele kwaalen, een elendig leven doen leiden, en zelfs veelen van het leven berooven; en mannen van naam, gelyk BERGERUS, SANTORINI, RICHTER, GUNZ, HEISTER, TRALLES, en nu onlangs de vermaarde DE HAEN, als ook myne eige waarneemingen hebben my overtuigd, dat de aambeien doorgaans meer kwaad dan goed doen. Dit is het noodlot der vrouwen; zy zyn aan de maandſtonden onderhevig; wat rampen ſpruiten daar niet uit? het zelfde gevaar loopen die geenen, die met aambeien gekweld zyn, en ik neem gewillig de woorden van den vermaarden HILCHEN over in zyn vertoog over de heup-pyn „ *laat anderen*, zegt hy, „ *de Aambeien pryzen, en tot den hemel toe*

„ *ver-*

verheffen, my zullen zy egter altyd en met rede verdacht zyn; want het vloejen der Aambeien is met eene kwynende gezondheid verzeld, en de groote voordeelen, welke zommige Doctoren hier van belooven, vallen dikwyls elendig uit.

De vermaarde DRAUD, die een vertoog geſchreeven heeft, om te bewyzen, dat het beter is het vloejen der Aambeien te beletten, dan te bevorderen, heeft een loflyk werk verricht.

Ten tweeden; het verwekken der Aambeien is in diergelyke ziekte eene gevaarlyke zaak; want die middelen, waar door wy een tak van een bloedvat by den endeldarm trachten te openen, zouden misſchien eerder eene opening te weeg brengen in een tak, waar door de Pylorus, of het Ileum gevoed worden, het geen tegen de waare indicatie van de ziekte zeer ſtryden, de zelve doen toeneemen, en misſchien den dood veroorzaaken zou.

Ten derden; de vermaarde DE HAAN onderſcheidt zeer naauwkeurig de uitwerkzelen van het vloejen der Aambeien naar het verſchil der vaten, die zig openen, waar door ons gevoelen geſtaafd wordt; ik beken egter, dat het by my geene zaak van zo veel gewicht is, uit welken tak het bloed loopt.

Eindlyk; wanneer de ziekte op deeze wyze verdreeven is, loopt men gevaar, dat de zelve weder zou koomen, zo dra de vaten wederom even vol zyn, welke zig op gelyke wyze zouden blyven ontlasten, even

als in kolyken, die de maandſtonden voor af gaan, en door derzelver vloejing verzacht worden; en dit zou zonder ophouden op eenen gezetten tyd blyven duuren, indien het door geen hulpmiddelen belet wierd.

De Aambeien derhalven geeven maar alleen verligting voor een tyd, en zyn van eene uitwerking, die onzeker en gevaarlyk is, en daar men zig niet veilig op vertrouwen kan; men moet derhalven dezelve niet trachten te verwekken, ten zy men zachte klisteeren, welke in deeze ziektens zo veel dienst doen, onder de verwekkende middelen wilde ſtellen. Ik ben geenzins van gedachten, dat deeze onze Kolyken altyd door Aambeien veroorzaakt worden, maar geſteld zynde het was zo, zou ik egter alles in 't werk ſtellen, om derzelver vloejing voor te koomen, om dat 'er naderhand, gelyk HEISTER zeer wel aanmerkt, behalven de morsſigheid en de last, verſcheide kwaalen kunnen ontſtaan, wanneer ze by geval achter blyven, of, zou hy 'er by hebb n kunnen voegen, te ſterk vloejen. Uit deeze waarneemingen kan men verſcheide gevolgen voor de Praktyk trekken. Ik zal 'er eenige weinige bybrengen; voor eerst; langduurige pyn in de maag, lendenen, en darmen is eene ziekte van veel meer belang, dan men gewoonlyk denkt. Ten tweeden; ſpeceryen, en andere bittere ſcherpe heete geeſtryke middelen, daar zo veel van wordt opgegeeven, zyn dikwyls ſchaadlyk en zelfs doodlyk. Ten derden;

De

De verkoelende, zyn hier menigmaal de beſte maagmiddelen.

Hoe veele doodlyke gevolgen gebeuren 'er niet byna daaglyks, door uit een verkeerd grondbeginzel, zo dra als 'er pyn in de darmen ontſtaat, aanſtonds heete windbreekende middelen te gebruiken?

De volgende waarneeming is niet van my, maar is my van eene zeer verſtandige vrouw medegedeeld, zonder egter den naam van den Doctor, die een voorzichtig, ſchrander, ervaren, en geleerd man ſchynt geweest te zyn, te melden.

DERDE WAARNEEMING.

Een aanzienlyk man, by de Seſtig jaaren oud, bol en week van geſtel, veel vleesch en voedzaame kost gebruikende, zonder zig veel te beweegen, was voor 30 jaaren met veele ongemakken in den buik gekweld geweest, doch had na dien tyd eene redelyke gezondheid genooten; hy was gewoon zig twee maal 's jaars op den voet te doen laaten, en in de zomer maanden mineraale wateren te gebruiken ter voorkoominge van uitwendige Aambeien, daar hy voor deezen onderhevig aan geweest was. Zyne vrienden meenden gemerkt te hebben, dat hy zedert een jaar gemelyker en ongemaklyker van humeur dan naar gewoonte geworden was, ſchoon hy egter over geen ongemak klaagde; in het laatſte najaar en geduurende den winter had hy zig altyd t' huis gehouden, yverig bezig

zynde met rekeningen op te maaken, en boeken na te zien; zommigen voegen hier nog by zwaare en geheime kwellingen des geestes wegens huislyke zorgen. Doch dit zy genoeg van de oorzaaken, ik ga nu over tot de ziekte zelfs, welkers waare aart zig lang verschoolen gehouden had; zy begon voor aan in Maart met eene kleine aandoening van koorts en een droogen hoest, hier voegden zig by hardlyvigheid, slaapeloosheid, verzeld met benaauwdheid des nachts, vermoeidheid in den ogtendstond, droogheid van mond en dorst; het water was hoog van kleur; ondertusschen bleef hy met smaak eeten, en het bekwam hem wel; de pols was redelyk goed, behalven dat hy des avonds een weinig te ras sloeg, zo dat de patient geduurende al den tyd dat hy op de been was byna gezond scheen; hy gebruikte ook om die rede geen ander geneesmiddel dan een drank uit paarde bloemen en graswortel bestaande, en leefde van moeskruiden; na verloop van twee weeken, loosde hy drie of viermaalen dik troebel water met een roodachtig grondzetzel, en gevoelde kort daar na rommeling en knaaging in den buik, welke schielyk ophielden na het gebruik van Manna met eenig zout aangezet.

Vier dagen daar na kreeg de patient schielyk de Loop met zwaare pyn door den geheelen buik onder den navel verzeld, en ontlastte dikwyls vuile dunne schuimende stof, die geel van kleur en zo scherp was, dat

dat zy pyn en brand aan het fondament veroorzaakte; de koorts verhefte insgelyks en wierd continueel met een ſlappen en radden pols; de dorst nam toe, de krachten en eetlust verminderden en de moed begaf hem; hy was genoodzaakt het bed te houden; na dat hy eenige dagen lang een dunnen amandeldrank uit olie van amandelen met een doir van een Ei waar in een weinig Manna geſmolten was, gebruikt had, waar door de kwaade ſtoffen zachtlyk ontlast wierden, hield de loop eindlyk op, maar de koorts bleef hem met vermindering van krachten hardnekkig by, hy was nu weder hardlyvig, geduurig vol winden en rommelingen in den buik, welke egter en op dien tyd, en geduurende de gantſche ziekte, daar men wel ter deeg acht op geeven mag, overal en in zynen geheelen omtrek zeer zacht voor het gevoel was; hy vermagerde van dag tot dag; zyne wangen, die te vooren welgedaan en bol waren, vielen in; zyn ſlaap wierd rusteloos en geduurig door naare droomen afgebrooken, hy lag dikwyls over dag met open oogen als of hy ſluimerde, zonder verkwikking; doch het allerkwaadſte teken, het geen my het meest bekommerde, en deed vermoeden, dat 'er een ſlang in 't gras lag, was, dat ik geduurende dit geheele nieuwe tydſtip, waar van ik het begin reken, van het einde van den buikloop zedert omtrent drie weeken, den pols altyd ongeregeld vond, dat is klein, ras, in tyd en grootte ongelyk, en zeer dikwyls misſlaande. Ik had wel ge-

 dacht

dacht, dat 'er vry wat kwaad in den onderbuik ſchuilde, maar weinig had ik gedroomd, dat 'er zulk eene groote verrotting in de ingewanden zou zyn. Myne voornaamſte geneesmiddelen waren zachtlyk openende, gelyk als *Extract Cichor: Syr: Rad: Vaper: Tartarus ſolub: met ſpir. Nitr: dulc:* zyn drank was mineraal water, (*Mauritianæ acidulæ*) en zo dikwyls als ik tekens gewaar wierd, dat 'er ſtof in de eerſte wegen was, bediende ik my van zachte laxeermiddelen, als *Casſia Tamarinde* en manna. Nu ſcheen zig weder een ſtraaltje van hoop op te doen; de eetlust begon iets weer te koomen, de krachten herſtelden zig eenigzins, de ſlaap wierd geruſter, en de zieke begon weer zo ver te vorderen, dat hy het bed verlaaten, en de kamer zachjes op en neer kon wandelen; de pols egter bleef geduurig ongelyk; doch den 12 April ligtte de ziekte ſchielyk het momaangezicht af, en kwam op zyn allerſlimst te voorſchyn; want kort na een maatigen maaltyd gedaan te hebben, raakte hy met twee ontlaſtingen eene menigte zo rood als zwart bloed kwyt, 't geen dun en ſtinkend was; hy wierd van zyne vrienden ten eerſten te bed gelegd, ſlaauw, en met den dood op de lippen. Ten eerſten ontbooden zynde, vond ik hem koud, ſlap, met het klamme zweet op het aangezicht en een beevenden pols; een weinig bykoomende gaf hy te kennen, dat hy op nieuws af moest gaan; wy vreesden allen, dat hy of dood blyven, of ten minſten in eene zeer

zwaa-

zwaare flaauwte vallen zou; ik liet hem derhalven ten eersten eene versterkende stooving op den buik leggen, bestaande uit een weinig zamentrekkende roode wyn, azyn, aqua *vulneraria*, en fontein water waar in een gloejend yzer uitgedoofd was, en deed de zelve alle uur vernieuwen; daarenboven schreef ik hem een amandeldrank voor met Aqua Mauritiana, en liet hem dikwyls by kleine teugjes gebruiken van een Julep van koud water, citroen zap, Liq.anod. en een weinig kaneel water gemaakt; zyn voedzel bestond alleen uit waterpap met amandelen en citroen zap, waar van ik hem alle drie uuren een weinig geeven deed. Hier door wierd de gevreesde ontlasting voor het overige van dien dag gestuit en de zieke zo zeer verkwikt, dat hy weer eenigzins warm begon te worden.

Den 13 April ging hy twee maal zeer veel zwarte en glimmende stof af, welke zeer scherp en stinkende was, en net naar gesmolten pik geleek; hier door wierd hy uitwendig zeer slap, bleek, klam, en zo koud als de dood; de pols was den ganschen dag niet te vinden, doch kwam eindlyk op den laaten avond eenigzins met beeving weer te voorschyn.

Den 14 April wierd hy inwendig eenige warmte gewaar; de pols was zacht, klein, ras, doch gelyker dan hy tot nog toe geweest was; het lyf was gesslooten; ik liet hem eene klisteer van warm water met honing zetten, waar door hy een weinig ge-

bonde zwartachtige en als met roet bedekte ſtof ontlastte; hy begeerde wat voedzaamer kost; ik liet hem broodwater met een weinig citroen zap geeven, en ſtond hem toe om een weinig rynſche wyn met water gemengd toe te drinken. Den 15 April ging hy van zelfs gebonde ſtof af, van kleur als moer van roode wyn; de pols bleef even eens.

Den 17 April kwam 'er na eene kliſteer zachte graauwe ſtof voor den dag; de pols was des ogtends opgezet, maar wierd tegens den den avond zachter, egter altyd ras en klein; ten vyf uuren des avonds begon hy warm te worden, en voor een korten tyd zachtlyk te zweeten; de middelen zo uitwendige als inwendige bleeven dezelfde, en wierden naar vereisch van zaaken langer of korter op malkander in het werk geſteld; ik oordeelde 'er nu zachte openende en bederf voorkoomende middelen by te kunnen voegen, en ſchreef hem ten dien einde Pulp: Caſſ: met Tamarind: met [een] decoct uit Taraxac: rec: flaved: Cort. citr: en Oxyſach: voor, om alle ſes uuren van beiden zo veel te gebruiken, als genoeg was om openlyf maar geenzins veel ontlaſting te verwekken. Den 19 April raakte hy geduurig zachte graauwe ſtof kwyt met voorafgaande ligte pyn rondom den navel; op een gezetten tyd begon hy des avonds te zweeten; zyn ſlaap des nachts was ongeruſt en niet verkwikkende, de pols des ogtends meer ongelyk en opgezet, dan des avonds; daaglyks zat hy een uur op.

Den

Den 23 April was hy des ogtends vroeg ſluimerig; de afgang des avonds zwartachtig; het zweeten op den gewoonen tyd. Ik gaf hem nu maar eens daags van zyn Elect:. en zyn Decoct. op dat hy niet te veel zou afgaan; doch het Julep en den amandeldrank bleef hy voort gebruiken.

Den 26 April wierd ik des ogtends zeer vroeg geroepen. De patient had getracht op te ſtaan, maar was in ſlaauwte gevallen; de pols was beevende, de handen koud, de zyden zacht opgezet; ik begreep zeer wel, dat 'er weer zwarte ſtof voor den dag ſtond te koomen, maar wat 'er gedaan moest worden, was zo gemaklyk niet te raamen. Het bederf in de ingewanden voorſpelde al lang een kwaaden uitſlag, het beloop der ziekte had dit beveſtigd; volgens den raad van HIPPOCRATES moest men de krachten onderſteunen, de bedorve ſtof ontlaſten, het verdere bederf voorkoomen, zorg draagen voor de ingewanden; maar hoe waren 'er middelen te vinden om dit alles ter uitvoer te brengen? ik beſloot egter alles te doen wat in myn vermogen was; ik liet derhalven ten eerſten de polsſen en de lasſchen met geest van Lavendel en ſterke azyn wryven, en op den buik en het hart ſtoovingen leggen van de zelfde azyn en wyn, waar in bloemen van roode roozen, Serpillum, Kaneel en Santelhout gekookt waren, ſchreef verſterkende Juleppen, waar onder een weinig geest van Vitriool gemengd was, voor, en deed eindlyk den patient, door

alle deeze middelen eenigzins verkwikt en in krachten toegenoomen, eene klifteer zetten, waar op een uur daar na eene ontlafting van weeke doch zeer zwarte ftof volgde. Van dien tyd af begon de zieke weer wat warmer te worden, en fluimerde den gantfchen dag. Laat in den avond liet ik hem wederom eene klisteer zetten, om te beletten dat de bedorve ftof niet te lang bleef zitten; doch fchoon het uitgetrokke pennetje, met zwarte vuiligheid bezet, te kennen fcheen te geeven, dat 'er veel bedorve zwarte ftof beneden voor het fondament zat, bleef het lyf evenwel geflooten, tot dat 'er eindlyk na eenige uuren, door herhaalde zetpillen, donkerbruine vuiligheid voor den dag kwam.

Den 27 April kreeg de patient in den ogtenftond twee zwaare glimmende pikzwarte ontlaftingen van een ondraaglyken ftank; dit matte hem zo zeer af, dat het klamme zweet uitbrak, de tong begon te ftameren, het aangezicht met eene doodkleur bedekt wierd, en hy eenige uuren buiten adem lag; omtrent den middag begon hy ylhoofdig te worden, was nu koud dan heet, en had een zwakken en ongelyken pols, de darmen waren vol winden, welke als ze geloosd wierden, als een verrot lichaam ftonken; hier by kwam nog de hik, nu eens een oogenblik, dan wel een kwartier uurs duurende, alleen naar warme zop luifterende; beide de handen zwollen op. Den 28 April drie zwaare ontlaftingen des ogtends, alle even zwart,

zwart, des avonds eene vierde, doch bleeker. Hy was den gantſchen dag koud, des avonds eenigzins warm; het ylen, de hik, en alles als vooren. Den 29 April, in den ogtendſtond eene zwarte ontlaſting met veel ſtinkenden etter vermengd; het overige als te vooren; tegens den avond wierd de ademhaaling kort en moejelyk; het hoofd begon gints en herwaarts te ſchudden; de patient zieltoogde, en ſtierf kort daar na. Het openen van 't lighaam wierd my, ſchoon ik het ernſtig verzogt, niet toegeſtaan. Was de zitplaats van de ziekte in de onderſte bloedvaten van het meſenterium, dewyl het overgeeven van bloed doorgaans ſpruit uit eene verzwakking van de bovenſte, en van die van de maag? ik kan om veele redenen niet wel geloof ſlaan aan zoortgelyke gevallen, daar NAVIER nu onlangs gewag van heeft gemaakt. Het zy zo 't wil, ik heb zomtyds ontlaſtingen zo van onderen als van boven van zwart geronnen bloed door eene zwaare verſtopping in de ingewanden en andere oorzaaken te weeg gebracht gezien; ik denk daarom niet dat dit dezelfde ziekte is; maar dat ze ten opzicht van de zitplaats en trap van bederf merklyk verſchilt. Het kan wel geſchieden, dat bloed uit deszelfs vaten in de holligheid van de darmen geloopen, door warmte en ſtilſtand bederft en zwart wordt; doch egter is 'er onderſcheid of dit in de darmen buiten de bloedvaten of binnen de bloedvaten en in de zelfſtandigheid van de ingewanden zelfs geſchiedt. Zou ik my bedriegen,

driegen, indien ik oordeelde dat HIPPOCRATES zelfs *fect: IV aphor*: 21 — 25 op dit verſchil het oog had? maar hier genoeg van.

VIERDE WAARNEEMING.

Ik ga nu over tot min treurige gevallen. Eene vrouw van vyftig jaar doorgaans van een gezond geſtel, maar zedert twee jaaren, wanneer de ſtonden begonden te haperen, aan maagpynen onderhevig, welke zy volgens gewoonte verkeerdlyk met heete middelen trachtte te verdryven, was van dien tyd af verminderd in krachten, vermagerd, en ſliep ongerust, tot dat zy eindlyk in het begin van 't jaar 1762 na zwaare pyn uitgeſtaan te hebben in het midden van den nacht in flaauwte viel, en door azyn by zig zelfs gebracht eene groote meenigte bloed uitbraakte, raakende vervolgens verſcheide maalen weer van zig zelfs; vroeg in den morgenſtond by haar koomende vond ik haar zeer bleek, benaauwd, en alle oogenblikken den dood verwachtende; de pols was klein, en ſchoon niet zeer onregelmaatig, egter rasſer dan natuurlyk. Ik liet haar geduurig koud water met zap van zoete oranje appelen drinken, terwyl 'er een dunne amandel drank wierd gereed gemaakt, welken zy veertien dagen lang voor haar gewoonen drank gebruikte; ik liet haare koude beenen in een warmen natten wollen doek winden, om te beletten dat door de koude gee-

ne kramptrekkingen en door de zelve geene nieuwe bloedſtortingen veroorzaakt zouden worden; vervolgens liet ik haar eene zachte klisteer en lakens onder het lyf leggen, op dat zy zonder eenige beweeging zou kunnen afgaan; hier op volgde eene groote ontlaſting van vuiligheid en bloed, 't geen donkerrood, doch niet geronnen was; zy was toen eenige uuren reedlyk bedaard; doch des morgens ten negen uuren braakte zy na groote benaauwheid en klam zweet wederom eene groote meenigte bloed, ten deelen dun, ten deelen in groote harde zwarte geronne klonten, en kreeg weer eene korte flaauwte; ik liet haar eene tweede klisteer zetten, waar door zy zeer veel gerônnen pikzwart bloed ontlastte, zo taay, dat het zeer moeielyk van de pot af te krygen was; voor het overige maakte ik geene verandering, belaſtte dat zy zig zeer ſtil houden, en om het half uur een klein kopje amandeldrank gebruiken zou; ten Ses uuren des avonds wierd zy benaauwd, gevoelde pyn in den buik, en vreesde voor eene nieuwe bloedbraaking; ik liet eene derde klisteer zetten; zy raakte wederom taay bloed kwyt, en bedaarde toen; ten tien uuren des avonds lag zy ſtil zonder pyn of benaauwdheid, doch zeer zwak; de pols was minder ras, maar zy zag 'er zeer ſchraal uit, en haar aangezicht, lippen, tandvleesch, tong en het gantſche lichaam was doodlyk bleek; ten drie uuren in den ogtenſtond wierd zy benaauwd, gaf weer een weinig bloed over, en begeer-

de

de zelfs eene klisteer, waar door zy op nieuws eenige klonten, welke ten eerſten weg gegooid wierden, kwyt raakte; des ogtends ten zeven uuren weder koomende, vond ik alles in een beter toeſtand; ik liet haar eenige oncen garſte pap gebruiken; het zenuwgeſtel was dien gantſchen dag zeer beweeglyk; de pols, 's morgens langzaam, begon tegen den avond weer rasſer te ſlaan; de patient had eene kleine beweeging van koorts, en wierd over het geheele lichaam warm; na eene klisteer raakte zy twee zwarte klonten kwyt; de nacht was gemaklyk, maar even als de eerſte, zonder ſlaap, het zenuwgeſtel bleef den derden dag even beweeglyk; des avonds eene klisteer gezet zynde, kwam 'er vuiligheid zonder bloed; zy gebruikte drie maal garſte pap, en volgens gewoonte haar amandeldrank; doch om walging voor te koomen, nam zy tusſchen beiden koud water met zap van zoete oranje appelen; zy ſliep dien nacht anderhalf uur. Op den vierden dag zig moeielyk gemaakt hebbende raakte zy met benaauwdheid en pyn van onderen en boven eenige oncen bloed kwyt. Na dien tyd namen de krachten van dag tot dag toe, de ſlaap wierd beter, de zenuwen ſterker.

Op den negenden dag, gaf ik haar Manna en Tamarinde om te laxeeren; daar kwam geen bloed meer. Den tienden ſtond ik haar toe iets van een hoen te eeten. Den twaalfden kon zy zonder moeite door haare kamer wandelen. Den twintigſten was zy

weer

weer wel, en het water, tot hier toe raauw, was nu gekookt; zy had zig van langzaamerhand aan voedzel gewend; ik verbood haar ſtrenglyk het gebruik van gezouten gerookt en bruin vleeſch, van ſpeceryen, Thee, Koffy en Wyn; ik raadde haar aan zig dikwyls te laaten klisteeren; zy genoot agt maanden lang eene volmaakte gezondheid, maar toen wierd zy door eene kwaade dieet, en het wegblyven der maandſtonden, welke maar drie maal in het gantſche jaar te voorſchyn waren gekoomen, overvallen door kolyk pynen, welke bedaarden door eene aderlaating, die ik vervolgens drie maal in het jaar deed herhaalen; in het voorjaar egter van het jaar 1763 kreeg zy wederom eenige nieuwe toevallen, doch ligter; want na eenigen tyd wyn gedronken te hebben, braakte zy eenmaal bloed, en raakte tweemaal van onderen zwarte taaye ſtof kwyt; ik ſchreef haar de zelfde geneesmiddelen met den zelfden goeden uitſlag voor; zy bleef twee jaaren lang, terwyl de maandſtonden nu geheel begonden weg te blyven, in een zukkelenden ſtaat; doch zy is door aderlaaten, klisſteeren en eene zachte en goede dieet zo ver gevorderd, dat zy zig nu zedert drie jaaren zeer wel bevindt.

VYFDE WAARNEEMING.

Eene vrouw van agt en dartig jaaren, met veel tegenſpoeden geworſteld hebbende, mager, en reeds over lang aan walging, ver-

val

val van krachten, en pyn in de maag voornaamlyk na den eeten, onderhevig, wierd in het jaar 1764 na meer pyn dan naar gewoonte uitgestaan te hebben, des nachts zeer benaauwd wakker, walgde, braakte eene groote menigte bloed, en viel geheel van zig zelfs; by haar koomende vond ik haar zeer zwak, de pols-slagen waren zo ras en klein, dat het onmooglyk was om dezelve alle door het gevoel gewaar te worden; ik belastte stilte, en liet haar koud water met zap van oranje appelen gebruiken; doch het klisteeren stelde ik een weinig uit, vreezende, dat zy onder het afgaan bezwyken zou; zy kreeg geduurig kleine ligte flaauwtens tot op den middag toe; de pols herstelde zig egter weer zo ver, dat ik eene klisteer kon laaten zetten, waar door zy eene ongeloofslyke menigte pikzwart, dik en taay bloed ontlastte; hier op volgde op nieuws eene vry zwaare flaauwte, de benaauwdheid wierd vervolgens minder; ten vyf uuren des avonds begon zy schielyk over het gantsche lichaam, voornaamlyk aan het hoofd, heet te worden, wierd misselyk, braakte in een kom ten minsten dertig oncen bloed, en raakte van zig zelfs; van langzaamerhand bykoomende, zag zy 'er uit als de dood, en ik heb nooit het aangezicht van een mensch zo bleek gezien; ik schreef haar de zelfde dieet, als aan de voorgaande zieke voor, behalven dat ik haare eenige droppels van het Liq. Anod. min: Van Hoffman liet gebruiken, vreezende, dat 'er uit zulk eene groote menigte uitgestort

bloed

bloed onoverwinlyke ſtremmingen of opeenpakkingen zouden gebooren worden. Den negenden dag wierd 'er des avonds eene klisteer gezet, daar kwam eene ontlaſting als van zwarte pik; zy had een ſtillen nacht, maar ſlaapeloos. De volgende dag was vry goed; zy raakte na twee klisteeren twee maal zwarte ſtof kwyt. De tweede nacht was benaauwd. Tegen den ochtenſtond van den derden dag raakte zy met braaken ſes of zeven oncen bloed kwyt, het onderſteekſel was met bloed bezet; want zy weigerde volſtrekt om in ondergeſtooke lakens af te gaan; de krachten kwamen zachtjes wederom. Den vierden en vyfden dag kwam 'er in 't geheel geen bloed. Den ſesden klaagde zy over benaauwdheid en pyn in den buik; na eene klisteer vernam ik eenige zeer dikke klonten zo zwart als pik. Van dien tyd af ſchikte zig alles ten beſten, en onder eene zachte dieet wierd zy van dag tot dag ſterker, en heeft zedert dien tyd nooit weer bloed gebraakt. De pyn in de maag en buik blyft niet geheel weg; doch is egter veel minder en kan zeer ligt uit eene kwaade ſpysverteering ontſtaan. Ik acht het onnoodig hier meer waarneemingen by te voegen om myne manier van geneezen te beveſtigen; ik zal alleen door een of twee gevallen trachten te bewyzen dat de voorbehoeding niet onnut is.

SESDE WAARNEEMING.

Eene vryſter, twee en dertig jaaren oud, mager, dikwyls over zwaare pyn in de maag

en lendenen klaagende, de ſtonden wel geregeld hebbende, den gantſchen dag met het lyf voor over geboogen zittende te naayen, was vyf maal binnen vier jaaren onderhevig geweest aan vry zwaare bloedbraakingen, welke volgens haar zeggen byna altoos van zelfs opgehouden, en altyd met dezelfde voortekenen begonnen waren, te weeten: eerst wierd zy veertien dagen lang zeer hongerig, dan nam de eetenlust geduurende een maand weer langzaam af, en zy gevoelde eene zeer laſtige pyn voor het hart als zy iets doorſlikte, eindlyk walgde zy van alle ſpyzen, welke haar eene hevige pyn in de maag veroorzaakten, tot dat 'er bloed voor den dag kwam, het welk achterblyvende, kwamen de krachten langzaam weer, en zy wierd weer gezond.

Zy begon weer hongerig te worden, toen zy my om hulp verzogt, en verwachtte zekerlyk in 't kort haar toeval weer. Ik raadde haar voor eerst: dat zy zig aanſtonds op den arm zou doen aderlaaten, en dat zy dit vier dagen daar na herhaalen zou. Ten tweeden, dat zy zig twee maal daags eene klisteer zou laaten zetten uit het afkookzel van malva. Ten derden, dat zy pap van ryst, garst en haver, en gekookte vruchten zou eeten, en niets drinken dan water. Ten vierden, dat zy een geheele maand lang alle dag drie pond hui by kleine beetjes te gelyk zou gebruiken. Ten vyfden, dat zy na verloop van drie weeken zig van langzaamerhand tot haar gewoon voedzel zou

be-

begeeven, en eindlyk dat zy na verloop van anderhalve maand eene kleine dosis Kina, welke ik haar voorschreef, langen tyd achter een zou gebruiken. Dit was van zulk een goeden uitslag, dat de eetenslust ten eersten verminderde, natuurlyk wierd, en dat zy gezonder wierd dan ooit te vooren. Zedert zeven jaaren heeft zy nooit bloed gebraakt, doch de pyn in de maag egter blyft nog niet geheel en al weg.

ZEVENDE WAARNEEMING.

Den 28 Aug. 1761 ontfing ik den volgenden brief om my raad te pleegen; een man van veertig jaar, die schoon van een zwak gestel, egter veel arbeid gedaan had, zeer zober van leven, zedert langen tyd aan kolyk pynen in den buik onderhevig, was voor twee jaaren na een weinig zwaarder arbeid gedaan te hebben, eene groote menigte bloed met braaken kwyt geraakt, en dit ophoudende gevoelde hy weer op nieuws zyne kolyk pynen; eenige weeken geleden verviel hy in een buikloop, welke opgestopt zynde ten eersten gevolgd wierd van eene zeer hevige kolykpyn door den gantschen buik, doch voornaamlyk in de nieren en de slinker zyde, welke zelfs in het hevigste van de pyn zig buitenwaarts uitzette; hy had koorts, hoofdpyn, nog walging, zelfs at hy met smaak; het was moejelyk hem te klisteeren; dit deed derhalven geen dienst; by het gebruik van manna bevond hy zig wel;

uitwendige middelen, als Camille, Theriak &c. waren van geen nut; de Laud: Liquidum deed hem eenige uuren ſlaapen. Ik ſchreef de oorzaak van deeze ziekte aan eene verſtopping in de bloedvaten van de darmen toe, en belastte, dat men hem ten eerſten eene aderlaating op den arm doen, en het zelve na verloop van agt dagen herhaalen zou; vervolgens dat hy eene zachte dieet houden, veel hui gebruiken, en zig dikwyls verzachtende klisteeren zou laaten zetten. De patient volgde mynen raad op, en na dat alle pyn geheel verdweenen was, liet ik hem Kina gebruiken, waar door de nu geopende, doch nog verſlapte vaten zeer verſterkt wierden. Na twee jaaren was hy volmaakt gezond, en zedert heb ik niet meer van hem gehoord.

AGTSTE WAARNEEMING.

Eene aanzienlyke vrouw zond my uit *Languedocq* den volgenden brief. Eene patient nu 36 jaaren oud, was van haare tedere kindschheid, ja zelfs reeds van de wieg af tot aan haar 15 de jaar toe zeer dikwyls met bloedingen uit den neus geplaagd geweest, doch na dien tyd ſpaarzaamer; getrouwd zynde, was zy nooit zwanger geraakt, doch het eeten bezwaarde haar dikwyls en verteerde niet wel, ook gaf zy dikwyls over, zonder egter een bitteren of kwaaden ſmaak gewaar te worden; zy bevond zig zeer wel by het gebruik van hui, warme baden, en verkoelende zappen; purgeer dranken braakte zy

al-

altyd uit, en wierd 'er inwendig zeer heet van.

Op haar 27ste Jaar, was zy kwynende, en gevoelde eenige dagen lang zwaare pyn in de maag, verzeld van walging en benaauwdheid, viel dikwyls in flaauwte, en braakte eindlyk eene groote menigte pikzwart bloed; (van den afgang meld zy niets) de stonden hielden op te vloejen, en kwamen niet dan na verloop van eenige maanden te rug; zy had eerst zaamentrekkende middelen en balsem van Canada gebruikt; doch naderhand hui en ezelinne melk; van haar 27 ste tot haar 34 ste jaar had zy dikwyls ongemak in de maag, en wanneer zy verkeerdlyk purgeer middelen daar voor gebruikte, gaf zy dezelve altoos over. Op haar 34 ste jaar, gevoelde zy in het begin van den herfst, na zig eenige maanden redelyk wel bevonden te hebben, schielyk eene zeer hevige pyn, viel eenige maalen in flaauwte, en braakte op verschillende reizen geduurende twee dagen zeer veel bloed. Den derden dag op de Saphæna ader gelaaten zynde, hield het braaken van bloed op, zy kreeg koorts, en raakte aan het zweeten, vervolgens wierd 'er een ader op den arm geopend, en zy gebruikte hoendernat en hui. De vier of vyf volgende dagen had zy zware kolyk pynen, en ontlastte geduurende dien tyd door middel van klisteeren zeer veel zwart geronnen bloed; dit maakte haar zeer bleek en zwak, weshalven zy een maand lang ezelinne melk, en vervolgens ezelinne- en koemelk gebruikte. Ik

ſchreef haar eene zachte dieet voor, en zy beterde zo zeer, dat zy zig al zedert tien maanden in een goeden welſtand bevond, toen zy ſchielyk door pyn in de maag, welke eene braaking voorſpelde, overvallen wierd, en weer op nieuws eerst rood en vervolgens zwart geronnen bloed overgaf. Drie maalen op den arm of den voet adergelaaten zynde, kreeg zy als de voorige reis weer koorts, en raakte aan het zweeten; zy gebruikte hui, Limonade, en wierd verſcheide maalen geklisteerd, waar door zig pikzwart bloed van onderen ontlaſtte; na eenige weeken bevond zy zig eenigzins aan de beterhand, doch bleef geduurig hardlyvig; vreezende derhalven voor nieuwe toevallen, vroeg zy my om hulp. Ik raadde haar, dat zy zacht en ongezouten voedzel gebruiken, zig alle drie maanden op den arm doen aderlaaten, dikwyls zachte klisteeren doen zetten, alle jaaren geduurende eenige maanden hui drinken, en alle dagen voor den eeten twee drachmaas Pulp: Caſ: zou neemen; door deeze middelen heeft zy natuurlyk afgang gekreegen, en is zo zeer in krachten toegenoomen, dat zy nu eene volmaakte gezondheid geniet, en gelyk ik hoop van deeze zwaare ziekte bevryd zal blyven.

Zie daar, waarde ZIMMERMAN, verſcheide waarneemingen, welke den aart van de ziekte ophelderen, en de wyze om dezelve te geneezen, aantoonen. Ik zal egter nog meer waarneemingen zo van my zelfs als

van

van anderen te berde brengen, en geheel trachten door te dringen in alles, wat tot de benaaming, oorzaaken, en behandeling van de zwarte ziekte eenige betrekking heeft.

Voor eerst zou men kunnen vraagen, of deeze ziekte by alle ſchryvers onder den zelfden naam bekend is? het valt ligt hier op te antwoorden: de kolykpynen, welke de zwarte ziekte verzellen, koomen volmaakt overeen met dat zoort van kolyk, het welk zommige deftige ſchryvers Aambeien-Kolyk; (*Colica Hæmorrhoidais*) doch anderen den juisten en eigenlyken naam van bloedbraaken gegeeven hebben. Dus maaken PLATERUS, SENNERTUS en RIVERIUS over het braaken van bloed handelende, niet het minſte gewag van de zwarte ziekte; zie hier de woorden van PLATERUS „*by wylen wordt 'er zeer veel bloed gebraakt,*
„ *dan eens zuiver, dan dun; op andere tyden geronnen, nu eens taay als pik en*
„ *zwartachtig, dan weer zo zwart als*
„ *inkt, zo als ik in eene groote menigte van*
„ *onderen en van boven door een vermaard*
„ *regtsgeleerden heb zien ontlasten.*

Hy brengt by die gelegenheid nog andere waarneemingen by, waar van ik 'er eene zal mededeelen. „*Een zeker Bourgondiſch Edel-*
„ *man wierd omtrent tien jaaren geleden, ſchie-*
„ *lyk door zulk eene zwaare maagpyn overval-*
„ *len, dat hy in flaauwte viel, waar op ſchie-*
„ *lyk eene braaking van veel geronnen bloed en*
„ *eene diergelyke ontlasting van onderen, zo*

„ *zwart als pik volgde. Dit verzwakte hem*
„ *wel zeer, doch hy kwam egter ten eerſten*
„ *weer by zig zelfs. Drie jaaren daar na*
„ *in den zomer op eenheeten dag op reis zyn-*
„ *de kwam hem het zelfde over; want ſchie-*
„ *lyk door eene koorts aangetast, viel hy in*
„ *flaauwte, en raakte als de eerſte reis van on-*
„ *deren en van boven bloed kwyt. Twee jaaren*
„ *daar na gebeurde hem het zelfde; en eind-*
„ *lyk nu in de maand july van het jaar*
„ *1611, wanneer hy my is koomen raadplee-*
„ *gen, heeft hy het zelfde toeval wederom ge-*
„ *had.*

„ *Ik gaf hem te kennen, dat dit ongemak ſproot*
„ *uit eene vergaadering van zwart bloed in*
„ *de bloedvaten van het meſenterium, en dat*
„ *men 'er ſchielyk by moest weezen; dewyl het*
„ *gevaarlyk was, het geen ik hem met ver-*
„ *ſcheide voorbeelden van anderen bewees,*
„ *obſerv: lib: 3 p: 779.*

Men weet niet of deeze patient dikwyls over pyn in de maag en de darmen geklaagd heeft; want PLATERUS en alle andere ſchryvers voor zo veel ik weet, die over de Praktyk geſchreeven hebben, zyn al te los over deeze ziekte heen geloopen, en hebben, alleen maar het uiteinde van dezelve, het breeken naamlyk van de vaten, en de bloedſtorting in aanmerking neemende, zig weinig met de voorafgaande toevallen, welke zig ſchoon niet altyd egter zomtyds voor de ziekte vertoonen, bekommerd; ja men kan niet ontkennen, dat HIPPOCRATES zelfs, of liever de ſchryver van de boeken

over de ziektens, (*de morbis*) welke naar onze gedachten te onrecht met den naam van HIPPOCRATES pronken, eenvoudig de uitkomst van de ziekte verhaalt, en maar alleen goede regels ten opzicht van de levenswyze of Diætetica aan de hand geeft; want hy raad deeze patienten, zig voor dronkenſchap, vrouwen, en de hitte van de Zon te wachten, geen zwaare lichaams-oeffeningen te doen; geen warme baden, nog ſcherpe of zout voedzel te gebruiken.

Andere geneesheeren integendeel, en wel voornaamlyk de navolgers van STAHL hebben wel gezien, dat 'er zwaare pynen en kramptrekkende toevallen voorafgaan voor het braaken van bloed, maar zyn verkeerdlyk van gedachten geweest, dat 'er niet eer zwart bloed ontlast wierd, dan wanneer de ziekte al in eene ontſteeking van de milt was overgegaan, en ſchynen niet opgemerkt te hebben, dat het geen zy Aambeien kolyk noemen, (het welk, zo als zy zeer wel weeten, door eene verſtopping van de bloedvaten van de maag en de darmen veroorzaakt, en dikwyls van braaken van bloed gevolgd word,) en het braaken van bloed eene en dezelfde ziekte is; en, gelyk ik aanſtonds breeder aan zal toonen, met het eerſte zoort van de zwarte ziekte van HIPPOCRATES volmaakt overeenkoomt. Men zal hier ten vollen van overtuigd worden, indien men de toevallen van het Aambeien kolyk vergelykt met die, welke alle patienten, die door de zwarte ziekte overvallen worden, on-

 der-

dergaan; zy beſchryven het Aambeien kolyk aldus: „*Indien iemand, die nooit aan Aambeien*
„ *onderhevig geweest is, pyn in het os ſacrum,*
„ *ſpanning in den buik, rug, lendenen begint*
„ *te gevoelen, hardlyvig te worden, met pers-*
„ *ſing (tenesmus) hoofdpyn, winden, gekweld,*
„ *dan eens koud, dan weer ſchielyk heet,*
„ *dorſtig en misſelyk wordt, den eetenslust ver-*
„ *liest, raauw en ongekookt water loost, een*
„ *vollen en opgezetten pols heeft, en onder in*
„ *den Endeldarm een zoort van dikte, zwaar-*
„ *te, of prop gevoelt, zal een geneesheer, die*
„ *kundig is in de voortekens van de ziektens*
„ *uit alle toevallen te zaamen, of zelfs uit*
„ *een gedeelte van dezelve, beſluiten, dat de*
„ *Aambeien zullen beginnen te vloejen*".

Zekerlyk zou zulk een geneesheer wel oordeelen; want deeze toevallen geeven te kennen, dat de bloedvaten van den buik opgezet zyn, en uit de pyn van het os ſacrum of Heilig been, en het gevoel van eene dikte of prop onder aan den Endeldarm, mag men zeker beſluiten, dat de verſtopping wel voornaamlyk in de Venæ Hæmorrhoidales plaats heeft, en dat de Aambeien zullen beginnen te vloejen; doch, wanneer men in plaats van deeze byzondere toevallen, eenige anderen, waar van ik ten eerſten breedvoeriger zal handelen, ontdekt, zal een in de voortekens van de ziektens ervaren geneesheer, aan dezelven eene verſtopping in de bloedvaten van het gedarmte erkennen, en voor de zwarte ziekte vreezen.

Men kan niet zeggen dat de vermaarde

STAHL,

STAHL, en na hem ALBERTI, een zyner beroemdste discipelen, de overeenkomst, die 'er tusschen het Aambeien kolyk, en het braaken van bloed is, niet gezien hebben; want zy tellen het bloedbraaken onder de toevallen, welke op een Aambeien kolyk, wanneer het een ongelukkig einde neemt, volgen. ALBERTI geeft aldaar eenige kentekenen op, zeer wel overeenkoomende met eene (zo ik ze zo noemen mag) besloote zwarte ziekte (*morbus niger opertus*) of eene verstopping in de bloedvaten van het gedarmte, eer dat het uitbarstende bloed eene openbaare zwarte ziekte (*morbus niger apertus*) vertoont; Eerstlyk, dat ze alleen voorvalt in persoonen, die van temperament aan Aambeien onderhevig zyn. Ten tweeden, dat ze zig in den zelfden levenstyd als de Aambeien openbaart. Ten derden, dat ze schielyker ten einde loopt dan andere kolyken. Ten vierden, dat ze verergert door veele middelen, die in andere kolyken dienst doen, en met duisterder ongewooner en gevoeliger toevallen dan andere kolyken verzeld is.

Steunt het besluit van STAHL op een goeden grond, wanneer hy zegt: ik twyffel niet of de Ileus Hæmatites van HIPPOCRATES, dezelfde ziekte is, welk ik Aambeien kolyk (*Colica Hæmorhoidalis*) noem? Uit verscheide plaatzen van de boeken van HIPPOCRATES blykt, dat de Ileus Hæmatites eene langwylige ziekte is, met zwaare pyn in den buik verzeld, door opzetting der bloedvaten

vaten veroorzaakt; maar met de Aambeien heef het nie ts gemeen. Het zou derhalven meer gelyken naar eene verstopping van de bloedvaten van het gedarmte, of naar de besloote zwarte ziekte; en in derdaad zo in deeze ziekte, als in den Ileus Hæmatites, en het Aambeien kolyk, gevoelen de lyders pyn, benaauwdheid, drukking en zwaarte voor het hart, zo dat men zou moogen denken, dat deeze drie ziektens zeer naauw met malkander overeenkoomen. Of 'er eenig verschil tusschen is, zal ik naderhand overweegen. De Hippocratische schryvers schynen de evengelykheid (*Identitas*) van de zwarte ziekte en den Ileus Hæmatites niet opgemerkt te hebben, gelyk als de navolgers van STAHL ook niet in acht schynen genoomen te hebben de evengelykheid van den Ileus Hæmatites en de twee andere ziektens, schoon zy de laatste, naamlyk het Aambeien kolyk, zeer wel beschreeven hebben. De vermaarde HOFFMAN heeft het eerst eene zeer goede beschryving gegeeven van de beginnende en volkomene, of besloote en openbaare zwarte ziekte. Na hem heeft de vermaarde KOEMFF deeze ziekte zeer naauwkeurig afgemaald onder den titel van verstopping der bloedvaten van de maag, zonder een woord van de zwarte ziekte te reppen; en de beschryvingen van beiden koomen zeer wel over een met de beschryving van de onechte Aambeien, wanneer ze eene bloed braaking dreigen, welke de vermaarde ALBERTI ons heeft nagelaaten in zyne fraaye

ver-

verhandeling (de Anomaliis Hæmorrhoidum) die het gevaar van deeze kwaal zo wel aantoont, en waar van ik hier een kort uittrekzel geeven zal. Na dat hy het Aambeien kolyk, het geen gebooren wordt, zo dikwyls als de speenaders beginnen te zwellen, zeer naauwkeurig afgeschetst heeft, gaat hy dus voort. „*Indien het bloed in plaats van de* „ *inwendige speen-ader, de aders van het* „ *mesenterium opvult, gevoelt de lyder zwaa-* „ *re pynen rondom den navel, en nog hoo-* „ *ger onder de kolk van 't hart, met veel be-* „ *naauwdheid en eene zwaare en moejelyke* „ *ademhaaling verzeld; hier voegen zig nog* „ *by, zwaare pynen en drukkingen in de maag,* „ *welke zomtyds zo hevig zyn, dat zy flaauw-* „ *tens veroorzaaken, het klamme zweet te* „ *voorschyn doen koomen, naar het hoofd stygen,* „ *benaauwde oprispingen en te gelyk hardly-* „ *vigheid, en eene lastige en pynlyke opspan-* „ *ning van winden (waar van veelen de oor-* „ *zaak alleen in de slapheid van de maag en* „ *darmen zoeken) te weeg brengen; vervol-* „ *gens, wanneer de kwaal zig meer tot bloed-* „ *braaken begint te schikken, worden alle de* „ *toevallen,* en hy had 'er reeds veel opgeteld, „ *zwaarder, en doen zig voornaamlyk en het* „ *allersterkst gevoelen van de kolk van het hart* „ *af naar de linker zyde, met benaauwdheid* „ *om en in de maag na het geringste gebruik* „ *van zachte of vaste spyze, zo zeer toeneemen-* „ *de, dat de lyders schroomen eenig voedzel* „ *te gebruiken; hier koomen nog by gevoelige* „ *krimpingen in de maag, beurtelingze opspan-*

ningen,

„ *ningen, benaauwde ademhaaling, hik,*
„ *aamborſtigheid, benaauwde en ſterke opris-*
„ *pingen van winden, ſtuiptrekkingen, zig naar*
„ *de maag en het middelrif uitſtrekkende,*
„ *ſnydingen in de linker zyde, beurtelingze*
„ *opvlammingen en huiveringen, klam zweet,*
„ *zwaarhoofdigheid, duizelingen, benaauwd-*
„ *heid voor het hart, koude van handen en*
„ *voeten, en verval van eetenslust en alle ove-*
„ *rige vermogens.*

Alle welke toevallen ik vernoomen heb, by die geenen, welke de zwarte ziekte hadden, en dikwyls waargenoomen heb by anderen, welken ik onder handen gehad en door bekwaame hulpmiddelen geneezen heb.

Wanneer men de ziekte niet kent, worden de patienten verwaarloosd, zo als de zelfde ALBERTI zeer wel aanmerkt „ *wanneer*
„ *men*, zegt hy, *zig verbeeldende, dat dee-*
„ *ze ongemakken door ſlapheid en verzwak-*
„ *king van de maag en ingewanden veroor-*
„ *zaakt worden, heete middelen, en die het*
„ *bloed aanzetten, gebruikt, worden niet al-*
„ *leen alle deeze toevallen zwaarder, maar de*
„ *uitſtorting van bloed in de maag des te*
„ *ſterker aangezet en verhaast. &c;*

Indien ik nu wederom de beſchryvingen van ALBERTI vergelyk met die der Franſche ſchryvers, als VARNIER, BONTÉ, GEOFROY, VAN DER MONDE, BRIEUDE, AUBRELIQUE, LE CORDIER, FLEUR CAMPARDON, D'ALLAS, RENARD, DU SAULSAY, of met de mynen, koomen de zelve zo wel overeen, als algemeene be-

ſchry-

ſchryvingen uit zeer veel zieken genoomen, over een kunnen koomen met byzondere gevallen van ieder zieken op zig zelfs, zo dat men, indien alle de tekens verſchillende ſchryvers opgegeeven, by een gebracht worden, met de beſchryving van ALBERTI vinden zal.

Is het dan altyd, als 'er van onderen of van booven zwart taay bloed geloosd word, de zelfde zwarte ziekte? geenzins, want het overgeeven van bloed kan uit verſcheide oorzaaken ontſtaan; en indien men op de uitkomst ziet, daar de naam van daan komt, zyn 'er veele zoorten van zwarte ziekte; HOFFMAN heeft het overgeeven van bloed van de zwarte ziekte onderſcheiden. „ *De kenmerken van de zwarte ziekte*, zegt hy, *zyn pyn: opzwelling van* „ *de linker zyde, benaauwdheid voor 't hart,* „ *hardlyvigheid, daar naderhand op volgen,* „ *braaken van zwart bloed met zuur en gal* „ *vermengd, eene ontlasting van zwart bloed* „ *van onderen, vermindering van eetenslust* „ *en krachten, maagpyn en flaauwtens, dik-* „ *wyls gaan 'er ook hevige kolykpynen voor af.* Indien nu of deeze toevallen of anderen, waar uit blykt, dat de ziekte al lang gesmeuld heeft, ontbreeken, noemt hy dezelve enkel bloedbraaking, en hy heeft twee verhandelingen uitgegeeven, de eene over het bloedbraaken, en de andere over de zwarte ziekte, doch in zyn Medicina rationalis, zynde een zeer uitgewrocht werk, neemt hy beide deeze ziektens voor eene

en dezelfde, en de titel van het hoofdſtuk is, *over het bloedbraaken met of zonder zwart-* „ *bloedige ontlasting*, *of over de zwarte ziek-* „ *te van* HIPPOCRATES; en inderdaad deeze twee ziektens verſchillen maar alleen in tyd, even gelyk als de eene beroerte, welke, wanneer door eene hevige beweeging de vaten van de hersſenen breeken, oogenbliklyk gebooren wordt, verſchilt van de andere, welke van langzaamerhand door eene verſtopping van de vaten van de hersſenen veroorzaakt wordende reeds lang te vooren tekenen van zulk eene verſtopping heeft doen gevoelen.

Deeze onderſcheiding dan daar laatende, zal ik de voornaamſte oorzaaken van het uitſtorten van bloed in de darmen aanhaalen, en met voorbeelden ophelderen. In de eerste plaats vindt men by VAN DERMONDE een voorbeeld van eene als byna door kunst gemaakte zwarte ziekte. Een zeer bloedryk meisje, ſes jaaren oud, raakte na eene bloeding uit den neus eene menigte doorgeſlikt bloed zo met braaken als met afgaan kwyt met zwaare pyn in den buik, en wierd herſteld, zo door het gebruik van Tart: Emet: (het welk zeer wel te pas kwam, dewyl het bloed in dit geval niet uit de bloedvaten van de maag voortkwam, maar door den ſlokdarm in de maag gebracht, en aldaar bedorven was,) als door zuure middelen en kina. Hier toe kan men ook betrekkelyk maaken het overgeeven en afgaan van zwart bloed van den vermaarden DE SENES het

welk

welk de beroemde SAUVAGE, eertyds myn leermeester en vriend (doch nu in den Heere ontslaapen) beschreeven heeft onder den naam van Bloedspuuwing (*Hæmatemesis*) uit een slagaderspat (*Aneurisma*) welke uit de groote slagader (*aorta*) spruitende, vast gegroeid was aan den slokdarm, en op de plaats van de vastgroejing geborsten zynde, het bloed in de maag deed loopen, en dus den schyn van eene waare zwarte ziekte had.

Wonderlyk was het, dat hy eenige dagen lang zig vry wel gevoelde en weer opstond, wanneer hy onder het leezen van een boek aan het lacchen raakende, schielyk dood bleef. Diergelyk een geval verhaalt TABARRANI, die een aneurisma gezien heeft van de arteria coeliaca, welke aan de maag vastgegroeid was, en op de plaats van de vastgroejing opengeborsten zynde het bloed in de maag had uitgestort, waar op een schielyke dood volgde. Zwaarmoedigheid of Melancholie brengt ook dikwyls deeze ziekte voort; GEOFROY verhaalt een geval van een man van zestig jaaren, weinig beweeging hebbende, die na langen tyd met zwaare pyn in de maag en door den gantschen buik, kwaade spysverteering, winden en hardlyvigheid gekweld geweest te zyn, waar voor men hem dikwyls Ipecacuanna en purgatien gegeeven had, eene groote menigte pik zwart bloed zo van boven als van onderen ontlastte, en eindlyk door het gebruik van de *Aquæ alcalinæ vicienses*, muskus, opium en campher elendig om hals raakte. Had

men hem anders behandeld, zou hy waarschynlyk behouden zyn geworden.

Terwyl ik dit schryf, ontfang ik een brief, waar in my eene droevige ziekte medegedeeld wordt van een man, van my bemind en geacht, van een zeer zwaarmoedig gestel; hy kwam ruim drie jaaren geleden uit een ver afgelegen land herwaarts, om hulp te zoeken tegen veele en zwaare toevallen uit zwaarmoedigheid en droefgeestigheid ontstaande, en bleef hier verscheide maanden; maar de ziekte, welke verouderd en in het begin te hard behandeld was, luisterde niet naar de beste geneesmiddelen; hy gaf egter, schoon in zyn hoop te leur gesteld, den moed niet verlooren, en bleef my by aanhoudendheid, schoon reeds lang en ver af zynde, over nieuwe toevallen van zyne ziekte met brieven raadpleegen. In het laatst van den winter raadde ik hem, dat hy alle andere middelen nalaaten, en zig alleen nu en dan zachte klisteeren zou laaten zetten om open lyf te houden. Den 21 Augustus 1768 schreef hy my een brief, welken ik in het begin van September ontfing, waar in hy my ernstig verzogt dat ik my met zyne voorige ziekte in het geheel niet meer moejen en maar alleen op de nieuwe acht zou geeven, die geheel verschillende was, en aldus door hem beschreeven wierdt. In het begin van May gevoelde hy op de hoogte van de maag een ligte pyn, die weinig tusschenpoosingen had, verzeld van misselykheid,

wal-

walging, en een lelyken ſmaak; hy gebruikte Manna, Tamarinde en ſenebladen om te laxeeren, maar met een ſlegten uitſlag, want van dien tyd af wierden alle de toevallen zwaarder; des niet tegenſtaande nam hy egter in het begin van July wederom eene purgatie; (*ex pulvere de tribus*) hier door wierd hy nog erger, gevoelde eene zwaare pyn voor de kolk van 't hart, in de borſt, de zyden, en den ganſchen ruggegraat, ſpanning in den buik, en duizelingen; ik was op dien tyd by myn teer beminden vader, die toen ziek was en kort daar na ſtierf, en terwyl ik hier door belet wierd om ſpoedig te antwoorden, kreeg ik weer een nieuwen brief van den chirurgyn, welken hy ontbooden had, en waar in my gemeld wierd, dat de patient, na zeer hevige pynen door den gantſchen buik zeer verzwakt zynde, walgingen en flaauwtens gekreegen, en eindlyk eene groote menigte zwarte ſtoffe en geronne bloed gebraakt, en van onderen zwarte ſtinkende ſtof zo dik als lym ontlast en verſcheide uuren van zig zelfs gelegen had; hy vroeg my om raad, doch vreesde dat ze te laat zou koomen. Den 9den October ſchreef hy my dat de patient nog leefde maar doodlyk zwak was, dat het gantſche lichaam zuchtig wierd, en opzwol, dat hy eene onverwinlyke walging gevoelde, en zich beneden de lendenen zedert eenige dagen doorgelegen had. Ik raadde het geen die toeſtand nog vereischte, maar de eerſte bode bragt my de tyding

van zyn dood. Hartstochten kunnen ook de zwarte ziekte veroorzaaken; MERLIN verhaalt het volgende geval: eene vrouw van dertig jaar, door den dood van haaren vader schielyk verschrikt, kreeg hevige pyn in de maag, welke zonder koorts agt dagen lang duurde; op den agtsten dag ontlastte zy met den afgang eene groote menigte stof zo zwart als inkt, en van een ondraaglyken stank; drie uuren daar na wierd zy misselyk, braakte binnen eenige uuren driemaal klonten geronne bloed, en ontlastte ook eenige maalen met den afgang diergelyke stof als de eerste reis. Den derden dag kwam 'er koorts by met eene zwarte drooge tong, eene inwendige brandende hitte, en een onleschbaaren dorst; zo dikwyls als 'er eene klisteer gezet wierd, kwam 'er eenige zwarte stof voor den dag; zy raakte door het gebruik van zuure dingen en voornaamlyk vruchten wel eenigzins aan de beter hand, maar het duurde wel twee jaaren eer zy door openende, en de verstopping van de lever ontbindende middelen, geheel en al herstelde.

Gramschap kan ook gelegenheid geeven tot deeze ziekte, en men vindt verscheide waarneemingen by de schryvers van bloedbraaken en afgaan op een hevigen toorn gevolgd, en binnen korten tyd doodlyk.

BOUCHER heeft een boer gezien van festig jaar, die zonder eenige bekende oorzaak, behalven een hard en arbeidzaam leven, eerst zeer zwak wierd, vervolgens veel zwart bloed van onderen ontlastte, en in het gasthuis

huis, na eenigen tyd gekwynd te hebben, ſtierf. Is deeze ziekte niet door ſterke inſpanningen van lichaamskrachten, waar aan de boeren onderhevig zyn, veroorzaakt? zoortgelyke waarneemingen maaken dit waarſchynlyk. CAMPARDON verhaalt een voorbeeld van een man, die na zyne uiterſte kracht ingeſpannen te hebben om een zwaaren ſteen op te tillen, ſchielyk eene hevige pyn gevoelde in het voorſte gedeelte van de borst, de maag, de zyden, maar voornaamlyk in het middelſte en bovenſte gedeelte van den buik by den navel; hy wierd door droefgeestigheid van tyd tot tyd erger, tot dat hy eindlyk, na twee jaaren lang een elendig leven geleid te hebben, van onderen eene groote menigte pik zwart bloed ontlastte, en kort daar op, zeer zwak zynde, diergelyke ſtof overgaf. Door zuure, zuurachtige, en purgeermiddelen is hy weer herſteld.

Dat de zwarte ziekte door eene ongewoone kneuzing van de ingewanden veroorzaakt kan worden, heeft PLATERVS reeds opgemerkt: en HOFFMAN verhaalt van een man van 65 Jaaren, die eenige jaaren geleden ſchielyk bloed overgegeeven en afgegaan had, dat 'er zo zwart uitzag als geſmolte pik. De oorzaak van dit ongemak was eene ſterke pooging of inſpanning van alle zyne krachten, om een zwaar pak op een muilezel te leggen, en niettegenſtaande men alles in het werk ſtelde, ſtierf hy egter op den derden dag. By SCHENKIUS vindt men eene waarneeming van den grooten GESNERUS,

van eene vrouw, die van haaren man op den grond gegooid en met voeten getrapt was, en zedert dien tyd alle agt dagen met zeer zwaare pyn pikzwart bloed braakte, en zig naderhand egter redelyk wel bevond, behalven dat zy niet veel eetenslust had.

Hier toe behoort ook het bloedbraaken door eene kwetzuur in de maag veroorzaakt, *Hæmatemesis traumatica* door SAUVAGE genoemd. Ik heb een patient gezien, die eene wond in de maag gekreegen had, waar van hy veertien dagen daar na stierf; hy viel alle dagen eenige maalen van zig zelfs en ontlastte daaglyks met den afgang, taaye en pikzwarte stof. RIVERIUS verhaalt een geval, eerst van GALENUS en vervolgens van een vriend, die het hem medegedeeld had, waargenoomen, van eene bloedbraaking door een doorgeslikten bloedzuiger (*hirudo*) veroorzaakt. Tot van buiten toegebrachte kwetzuuren zyn ook betrekkelyk sterke Purgeermiddelen, waar door de bloedvaten gekwetst en bloedige ontlastingen te weeg gebracht worden. PLATERUS verhaalt hier een aanmerkelyk voorbeeld van: „ *Een zeker vermaard regtsgeleerde van on-* „ *ze eeuw, reeds een oud man zynde, begon* „ *zeer dik van buik te worden, het geen* „ *hem voor Trommelwater, (Tympanites) het* „ *welk ik hem voorzegt had, deed vreezen,* „ *en niet te vreeden met myn raad, schoon* „ *door de klisteeren die ik hem voorgeschre-* „ *ven had, de buik eenigzins dunder wierd,* „ *gebruikte hy Ao 1592 van een kwakzalver*

een klein drankje, doch hy had het ter naauwernood een uur in gehad, of hy raakte met overgeeven eene zo groote menigte ſtof kwyt, dat de vloer van de kamer als met taay gitzwart bloed beſmet was, en dat niet op eenmaal, maar met verſcheide braakingen, waar op des morgens een loop van de zelfde ſtof en kleur volgde; ondertusſchen was hy zo verzwakt, dat hy door het gebruik van verſcheide verſterkende middelen ter naauwernood het gevaar te boven kwam; doch ſchoon hem zyn misſlag berouwde, vergat hy het gevaar waar in hy zig geſtort had, egter zo zeer, dat hy, als of het zyn noodlot was, eenige weinige maanden daar na van den zelfden kwakzalver, den zelfden of dergelyken drank gebruikte, met dat ongelukkig gevolg, dat het braaken even als de voorige reis ten eerſten wederom kwam, waar door hy zodaanig verzwakte dat hy na met gevouwe handen, op den rug leggende, den Hemel en ons om vergiffenis wegens zyne ongehoorzaamheid op eene onderdaanige wyze geſmeekt te hebben, niet lang daar na den geest gaf. Obſ. p. 780.

Een diergelyk geval heb ik in een boek *avis au peuple* genaamd, kortlyk verhaald. Een zeker koopman tusſchen de vyftig en ſestig jaaren oud, ſterk, dik en vet, dikwyls reizende, genoot eene volmaakte gezondheid, behalven dat hy na den eeten, eene zekere zwaarte in de maag gevoelde; hier voor gebruikte hy zeer verkeerdlyk het vermaarde poeder van AILHAUD vyf dagen achter een; de drie eerſte purgeerde hy met pyn,

 en

en wierdt niet beter; den vierden dag wierd hy ſlimmer, en den vyfden, eenige uuren na dat hy het poeder gebruikt had, flaauw, en raakte van onderen en van boven zeer veel zwart bloed kwyt; den volgenden dag kwam ik by hem, en zag hem zwart bloed overgeeven en afgaan; ik richtte myne geneezingswyze in naar de regels in de 1. 4. 5. waarneeming voorgeſchreeven, en vertrok. Men ſchreef my den derden en vierden dag, dat het bloedbraaken ophield, de patient een weinig ſterker was, doch dat de afgang egter zwart bleef. Den vyfden dag kwam na eene kleine voorafgaande pyn het bloedbraaken weer, en hy ſtierf. Men zal misſchien vraagen, of hier voor het gebruik van dat purgeermiddel eene verſtopping van de bloedvaten van de maag plaats had. Ik zou hier nog ja nog neen op durven antwoorden, want de patient had die hevige toevallen waar aan de meesten onderhevig zyn, niet gevoeld; maar men heeft zeer dikwyls gezien, dat eene langzaame verwyding van de bloedvaten zonder een eenig zwaar voorafgaand toeval, de oorzaak van bloedbraaken was, en BOUCHER verhaalt van eene ſestigjaarige vrouw, welke zonder eenige voorafgaande oorzaak bloed braakte, en te vooren nergens over geklaagd had, behalven dat zy eene knaagende pyn gevoelde, welke zig van voor de maag tot den rug toe uitſtrekte; zy herſtelde zonder het gebruik van zuure middelen alleen door verzachtende dranken.

D

De zwarte ziekte kan ook uit misſlagen in de dieet ſpruiten. MARTEAU van *Granvillers* heeft eene boerin gezien, welke door een zwaaren arbeid zeer vermoeid en verhit een zuuren en ſcherpen appeldrank drinkende, een half uur daar na eene zwaare pyn in de maag gevoelde, waar op eene ſterke bloedbraaking volgde; doch het wonderlykſte is, dat zy zedert dien tyd geen ander voedzel dan melk heeft kunnen gebruiken, welke zy twee uuren daar na zonder ongemak gehot wederom overgaf; op deeze wyze had zy reeds ſes en twintig jaaren geleefd, zonder iets anders te gebruiken dan melk, en zonder in al dien tyd af te gaan, dan ter gelegenheid van twee zwaare ziektens waar in zy verviel, geduurende welke zy geen melk kon verdraagen, maar wel vleeſchzap en appeldrank, en zo lang zy dit voedzel gebruikte, had zy open lyf.

Op de zelfde wyze kan de zwarte ziekte door ongemakken en kwaalen, welke binnen in de maag en de darmen hunne zitplaats hebben, te weeg gebracht worden. Men vindt in het Iourn: de med. t. 13 pag. 486 & 492 twee leezenswaardige waarneemingen, de eerſte van den vermaarden geneesheer AUBRELIQUE, en de tweede van den heelmeester FLEUR, van eene zwarte ziekte door een ſcirrhus van den Pylorus veroorzaakt, waar op de dood volgde. De eerſte patient had zedert eenige jaaren verſcheide bloedbraakingen gehad, doch in de laatſte maanden wierden de zelve meenigvuldiger

en hier is zeer wel aangemerkt, dat het ongemak indien 'er verstoppingen zyn dikwyls weêr komt. De patient van zeventig jaar, daar LE CORDIER p. 490 van spreekt, had verstoppingen. Deeze braakte alle jaaren drie of vier maal bloed, daar walging loomheid, vermoeidheid en benaauwdheid voorafgingen, verzeld van flaauwtens; na eenige maalen van onderen taaie pikzwarte stof ontlast te hebben, hield de ziekte van zelfs op; doch de patient bleef egter altyd ongezond, en wilde geene middelen gebruiken, om de oorzaak van de kwaal te overwinnen.

De geleerde WHYTH heeft in zyn heerlyk werk over de ziektens der zenuwen p. 204, 207. twee diergelyke waarneemingen. Ik zelf heb zwarte braakingen gezien, spruitende uit een scirrhus van den Pylorus (waar van hier na breeder) maar dewyl 'er geen bloed by was, behooren de zelve tot een ander zoort van zwarte ziekten. Indien 'er zweeren in de darmen zyn, geeven de bloedvaten by wylen bloed op, en dan is de afgang of altyd, of by tusschenpoosing, pikzwart.

HOFMAN verhaalt een zeldzaam geval: *Ik heb*, zegt hy, *een burger van Minden gekend, die eene zeer hevige pyn en een gezwel had op de hoogte van de maag; hy had weinig honger, en na den eeten verergerde de pyn, ook gaf hy de spys dikwyls weer over, hy wierd dor en mager over het gantsche lyf, pynlyk in de gewrichten, zwak, dikwyls flaauw, en zyn*

af-

afgang was zwart; na byna een geheel jaar aldus doorgebracht te hebben, ging hy eindlyk zacht uit. Het lichaam geopend zynde, vond men de maag klein, zeer dik, vleezig en witachtig; van binnen zag men veele roode ſtippen. Eene kleine opening, (Inciſio) deed zwarte ſtof te voorſchyn koomen. Dit was door het meenigvuldig drinken van veel brandewyn des morgens veroorzaakt. De m. n. 317.

Ik heb in het jaar 1755 een man gezien van vyftig jaar, die in het jaar 1750 den Roodenloop (Dyſenteria) had gehad, en van dien tyd af zonder ophouden zo loslyvig geweest was, dat hy zedert vyf jaaren alle nachten op zyn allerminst ſesmaal, en zomtyds twintig maal 's nagts, en zo dikwyls over dag eene bloedige, etterachtige ſtof met ſnydingen kwyt raakte, en vervolgens na eenige dagen groote pyn geleeden te hebben, en zeer verzwakt te zyn, pikzwart bloed ontlastte, zonder dat'er zig Aambeien onder mengden. Men verhaalde my, dat deeze ontlasting van zelfs ophield, en ſes maalen naar myn beste geheugen binnen drie jaaren weer was gekoomen. Alle deeze omſtandigheden wierden my verteld; want ik heb hem maar eens gezien eenige dagen voor zyn dood. Ik had hem gaarn willen openen, maar hy woonde op het land, en ik vernam zyn dood eerst eenige dagen na zyne begraafenis. Van deeze ziektens verſchilt niet veel de ziekte, daar FORESTUS gewag van maakt. Hy verhaalt naamlyk van een meisje van 22 jaar, dat lan-

langen tyd met eene geduurige braaking geplaagd was geweest, en pikzwarte ſtof te gelyk met wormen overgaf, waar op eene diergelyke ontlasting van onderen volgde. Het is waarſchynlyk dat de wormen de zelfsſtandigheid van de darmen en te gelyk de bloedvaten doorgeknaagd, en dus ipt wreede toeval te weeg gebracht hebben. Maar de meeste van deeze ziektens zou men bastertziektens kunnen noemen. Wy zullen nu de oorzaaken, die de bedekte zwarte ziekte voortbrengen, nader onderzoeken. HOFMAN en KAEMF hebben dezelve dikwyls op afgaande koortzen zien volgen, en men zal dit ligt kunnen begrypen, als men nagaat, hoe zeer de bloedvaten in de hitte van de koorts opzwellen, waar door de zelven in de darmen, daar ze week zyn, zig zodaanig laaten uitzetten, dat ze haare veerkracht byna verliezen, en zig niet dan met zeer veel moeite herſtellen kunnen; en waarlyk deeze bloedvaten kunnen op eene ongelooflyke wyze uitgerekt wotden, zodaanig dat GUARINONIUS gezien heeft, dat de vaten van het meſenterium zo opgezwollen waren, dat ze eer naar darmen dan naar bloedaderen geleeken; ja deeze uitzetting is zo zeer in ſtaat om de natuur in haare werkingen te ſtooren, dat KAEMF 'er de dood op heeft zien volgen zonder bloedſtorting, zo als by het openen van het lichaam bleek. Onder de waarneemingen van HOFMAN is de tweede aanmerklyk. *Een jongeling had lang eene*

der-

„ *derdendaagsche koorts gehad, welke door den*
„ *een of den anderen kwakzalver verdreeven*
„ *wierd; doch van dien tyd af had hy een on-*
„ *gezond gestel behouden, zag 'er vaats en*
„ *ongedaan uit; zyn oogleden waren gezwol-*
„ *len, zyne krachten verminderden, en hy ging*
„ *kwynen; daarenboven klaagde hy dikwyls*
„ *over pyn in de linker zyde, hardlyvigheid*
„ *en opspanning, voornaamlyk als hy winde-*
„ *rige kost gegeeten of zig moejelyk gemaakt*
„ *hadt; eindlyk, na dat hy door eenige uu-*
„ *ren te voet gegaan, en met zyne makkers*
„ *kwestie gehad te hebben, zig zeer verhit*
„ *had, raakte hy op het onverwachtst eenige*
„ *maalen aan het overgeeven van zwarte*
„ *stof, en te gelyk loosde hy met den afgang*
„ *pikzwarte zeer stinkende vuiligheid; zo*
„ *dikwyls hy zig wilde oprichten, wierd hy*
„ *flaauw, en binnen vier en twintig uuren*
„ *stierf hy. Toen den volgenden dag het*
„ *lichaam geopend wierd, gaf het zulk een*
„ *leelyken stank uit, dat 'er de omstanders*
„ *naauwlyks by konden duuren. De vasa*
„ *brevia in de maag waren zwart en open-*
„ *geborsten, en in deszelfs holligheid zo wel*
„ *als in het intestinum Ileum (welkers bloed-*
„ *vaten zig ook zwart vertoonden) wierd een*
„ *zwart-stinkend vocht gevonden. De Lever was*
„ *iets harder dan natuurlyk, doch de Milt*
„ *was zo hard dat ze byna naar kraak-*
„ *been geleek. Het buitenste gedeelte van de*
„ *de zelve vertoonde zig witachtig, en kon*
„ *naauwlyks met een scherp mes doorgesnee-*
„ *den worden. Het geringe binnenste gedeelte*

„ *was*

„ *was zachter en vol zwart bloed.*" HOFMANNUS tekent in eene oordeelkundige aanmerking op een ander geval aan, dat de ſtank zo afgryslyk was, dat hy dacht, dat de dood eer door de venynige verrotting, dan door de bloedſtorting, die niet ſterk was, te weeg was gebracht.

Indien de afgaande koorts geen oorzaak van de ziekte geweest is heeft zy ten minſten de zelve verhaast in het geval dat BETBEDER in zyn receuil d'obſer. de med: des hop. milit. p. 277. verhaalt van een man die aan eene koorts, welke eerst afgaande was en naderhand continueel wierd, gaande, en zedert eenigen tyd onderhevig aan eene knaagende pyn aan het uiteinde van het borstbeen, welke door drukking vermeerderde en van dag tot dag heviger wierd, ſchielyk van onderen zo wel als van boven eene ontlasting kreeg van zwart bloed; binnen twee dagen verdween de ziekte en de pyn, zo dat men niet twyffelen kan, of een opgezwolle bloedvat van de maag, het welk door de koorts ſchielyker openborſten was, is de oorzaak van de ziekte geweest. Doch het ophouden der maandſtonden, het zy door ziekte het zy door ouderdom, geeft meenigvuldige gelegenheid tot deeze ziekte. Men vindt hier van verſcheide voorbeelden by HOFMANNUS en KAEMPFIUS, en ik zelf heb hier boven een diergelyk geval verhaald; dit nu geſchiedt op tweederlei wyzen; of het braaken van bloed volgt ſchielyk na het ophouden van de maandſtonden,

gelyk

gelyk ik gezien heb in eéne arme vrouw; welke toen reeds uitgeteerd zynde, verhaalde, dat het ophouden van de maandſtonden door ſchrik van een zwaar onweder, waar van zy op weg zynde beloopen wierd, de eerſte gelegenheid tot haare ziekte gegeeven had; drie dagen daar na ontlastte zy na zeer zwaare kolykpynen van onderen en van boven zwarte ſtof, het geen gemeene oude wyven aan tovery toeſchreeven; hier door was zy zo zeer verzwakt, dat zy zig nooit weer had kunnen herſtellen, de maag kon geen ſpys meer verdraagen, en zy verviel in eene ſleepende koorts, daar eene doodlyke uitteering op volgde. Of het braaken van bloed vervult de plaats der maandſtonden, en komt op een gezetten tyd alle maanden weerom, byna zonder eenig ongemak, zelfs met zeer veel verligting van den patient, en is niet dan met gevaar te ſtuiten. Dus verhaalt *Joach*: CAMERARIUS by SCHENK van eene adelyke Dame, die bloedryk en zwaarlyvig was, en dikwyls 's jaars veel bloed zonder verlies van krachten overgaf, en wel byna altoos op den tyd van haare ſtonden, die dan ſpaarzaam voor den dag kwamen; hy had haar geraaden dat zy zig zomtyds op den voet zou doen laaten &c. doch in plaats van dit te doen, gebruikte zy op raad van anderen ſterke zaamen trekkende middelen; hier door hield het bloedbraaken wel op, doch kort daar na wierd zy Jichtig, en kreeg zwaare pyn in het hoofd, zo dat zy nu reeds bejaard zynde altyd genoodzaakt is het bed

te

te houden, en zig dikwyls te vergeefs beklaagt, dat zy naar geen goeden raad geluisterd heeft.

Of eindlyk worden de bloedvaten van het gedarmte opgepropt en verſtopt, zonder dat 'er bloedſtorting op volgt, en dan wordt de bedekte zwarte ziekte gebooren met een aantal van zwaare toevallen, en het bloed barst niet uit dan na langen tyd, of van zelfs, of door geweld, gelyk aan die vrouw daar HOFMAN obſv. 6 te laat by kwam, gebeurde, welke, zukkelende aan eene opſtopping van de ſtonden met pyn in de linker zyde, driemaal daags vyftig droppels Elix. Propr. gebruikte, waar door zy in eene braaking en afgang van zwart bloed verviel, daar de dood op volgde. Gelukkiger was eene andere, van welke hy op de zelfde plaats gewag maakt. Deeze de maandſtonden door ſchrik opgeſtopt zynde, wierd de eerſte maand walgachtig, zeer benaauwd, verloor den eetenslust, was onderhevig aan braaking met opzetting van het aangezicht en koude aan handen en voeten, en verviel de derde maand met de zelfde toevallen in eene bloedbraaking, welke geduurende drie dagen haar dikwyls overkwam, en zeer verzwakte, waar van zy egter herſtelde. DALLAR en CAMPARDON verhaalen een geval van een bloedryk meisje, welkers ſtonden door danſen opgeſlagen waren, waar door zy bloed braakte en afging, het welk de vyf eerſte dagen op een gezetten tyd 's avonds ten vyf uuren, doch in het vervolg onregelmaatig we-

wederom kwam, waar van zy evenwel volkomen geneezen wierdt. Journ. de med. t. 12. pag. 298. VELSCHIUS heeft eene vrouw gezien, welke de ſtonden niet op haar tyd krygende, met kolykpynen, benaauwdheid voor het hart, en nu en dan met opvlammingen gekweld wierd, en eindlyk na dat de ſtonden geheel weg bleeven, van onderen en van boven zwart bloed kwyt raakte. Schoon nu de opſtopping der maandſtonden by de vrouwen deeze ziekte te weeg brengen kan, is egter de ontlasting der maandſtonden, hoe geregeld ook, niet in ſtaat om 'er haar geheel en al van te bevryden. De vrouwen waar van ik in de 5de en 6de waarneeming geſprooken heb, kreegen haare ſtonden op den gewoonen tyd; doch dan wordt dezelve, gelyk in die twee gevallen, veroorzaakt door eene kwaade geſteldheid van de bloedvaten, van langzaamerhand aankoomende, of door zo grooten overvloed van bloed (Plethora) dat de allergeregeldſte maandſtonden niet in ſtaat zyn, om eene genoegzaame ontlasting te weeg te brengen. By den zelfden JOACH: CAMERARIUS vindt men hier een voorbeeld van. *Eene adelyke Dame, zegt hy, van een bloedryk geſtel, heeft al twintig jaar lang, zo wel terwyl ze getrouwd was als nu ze weduwe is, eenige maalen in 't jaar zonder eenig ongemak eene zeer groote menigte bloed gebraakt, niettegenſtaande de maandſtonden altyd op den behoorlyken tyd te voorſchyn zyn gekoomen; zo dra nu deeze braaking of van*

zelfs ophoudt, of door medicamenten gestuit wordt, bevindt zy zig kwalyk, en wordt eene groote loomheid van het gansche lichaam gewaar; aanmerklyk is het ook, dat de braaking niets geluisterd heeft naar aderlaaten het geen zy zig nu en dan heeft laaten doen; ik heb haar derhalven geraaden, dat zy de natuur in haaren loop niet hinderen en zig maar alleen aan eene goede dieet houden zou, zonder eenige sterke geneesmiddelen te gebruiken. SCHENK p. 359.

De oude vrouwen zelfs zyn niet vry. LANGIUS in zyne brieven verhaalt van eene abdis van 58 jaaren, welke zwaar hoestte, en alle jaaren pyn in de zyden zonder koorts kreeg, waar van zy door eene sterke braaking van bloed, welke van zelfs kwam, verlost wierd. CARDANUS zegt, dat hy eene vrouw gezien heeft, die zedert 36 jaar alle jaaren bloed gebraakt had en nu al over de 96 jaaren oud was.

De opstopping der Aambeien is ook dikwyls de oorzaak van deeze ziekte. HOFMAN heeft een man gekend, die na het opstoppen der Aambeien omtrent een jaar lang met zwaare kolykpynen en geduurige flaauwtens gekweld wierd, vervolgens zwart bloed braakte en afging, en eindlyk met koudvuur in het colon stierf. *De m. n.* §. 8. Ik heb breedvoerig aangetoond, dat Aambeien en de zwarte ziekte alleen maar verschillen ten opzicht van zitplaats, en men ziet daaglyks, dat menschen, die aan Aambeien onderhevig zyn, over eene drukkende

pyn

pyn voor de maag en misselykheid klaagen, en geduurig oprispen, als de Aambeien niet sterk genoeg vloejen. Ik heb in het jaar 1750 eene vrouw gezien, die een jaar lang alle dagen omtrent 18 oncen bloed uit de speen-aderen ontlastte, zo dat zy binnen den tyd van een jaar volgens eene juiste uitreekening meer dan 412 pond bloed ontlast had; wanneer het nu twee maal gebeurde, dat de ontlasting van bloed twee dagen agter een ophield, kreeg zy eene hevige pyn in de maag met groote benaauwdheid en geduurige misselykheid, zo dat zy alles overgaf, welke toevallen niet bedaarden, dan toen zy weer begon te bloeden, en zy zou, indien de Aambeien langer weg waren gebleeven, zekerlyk in eene bloedbraaking vervallen zyn.

Dronkenschap, welke de spysverteering bederft, en alle de bloedvaten zodaanig uitzet, dat zy hunne veerkracht geheel verliezen, baant ook zomtyds den weg tot zwarte ziekte. HOFMAN heeft een sterk wyndrinker gezien, die al zyn eetenlust verlooren had, zwak en uitgeteerd was, eene lood- en geluwachtige kleur, en pyn in de linker zyde had; deeze onder den maaltyd braaf Hongaarsche wyn gedronken hebbende, raakte van onderen en van boven zwart bloed kwyt, en stierf den derden dag daar na.

Ook ontstaat de zwarte ziekte niet altyd uit toevallige oorzaaken; maar zy is zomtyds haaren oorsprong aan eene aange-

boorene zwakheid van de bloedvaten der darmen verschuldigd. BAUHINUS heeft ons eene historie nagelaaten van een kleermaaker, die zyn gantsche leven lang ongezond geweest, en met snyding in den buik en pyn in de maag voornaamlyk na den eeten gekweld was, doorgaans weinig ontlasting had, mager en geel van aangezicht was; drie maanden voor zyn dood braakte hy eene groote menigte klaar bloed, en kreeg vervolgens zyne gewoone snydingen weer; daarenboven gaf hy 's morgens en 's avonds zwarte stof over; dewyl hy zeer hardlyvig was, liet ik hem klisteeren, waar door eene diergelyke stof te voorschyn kwam. Hy was ook dikwyls met flaauwtens gekweld. Toen het overgeeven eenigzins minderde, begon de buik omtrent agt dagen voor zyn dood van langzaamerhand te zwellen.

Eindlyk is het bloedbraaken ook een toeval van de koorts. De geleerde TORTI heeft patienten gehad met zulke kwaadaartige afgaande koortzen, dat zy geduurende den *Paroxismus* of verheffing eene groote menigte pikzwart bloed loosden, waar van zy alleen door het gebruik van de Kina volkomen geneezen wierden. p. 182. en de vermaarde WEBER heeft ons in het tweede deel van zyn nuttig werk eene zeer fraaie en leezenswaardige waarneeming nagelaaten van eene vrouw, welke eene alledaagsche afgaande koorts had, verzeld met menigvuldige ontlastingen van zwarte bloederige taaie stof.

Het braaken van bloed valt evenwel veel meer voor in continueele kwaadaartige of rot-

koort-

koortzen; want dewyl de vaten door de hitte van de koorts opzwellen, en de grootste aandrang omtrent de darmen, daar de stof van de ziekte zig onthoudt, geschiedt, is het niet te verwonderen, dat de bloedaderen zig aldaar uitzetten, en eindlyk barsten, dan eens met zeer veel gevaar, dan weer met verligting; want beide deeze gevallen heb ik verscheide maalen gezien, zo dat de aphorismus van HIPPOCRATES *lib.* 4 *aph:* 21. niet altyd waar is; maar men kan zeker staat maaken op den aphorismus die 'er op volgt, waar in hy zegt: *wanneer in het begin van eene ziekte zwarte gal van onderen of van boven geloosd wordt, is het doodlyk.* Want ik heb waargenoomen, dat zo dikwyls die ontlasting in de eerste dagen gebeurde, 'er altyd schielyk de dood op volgde; want de zelve geeft of eene zeer sterke verrotting te kennen, welke de kracht van de darmen ten eenemaal ontbindt, of de uiterste bederving, of eene zo hevige koorts, dat zy de bloedvaten verbreekt, en nog toeneemende alles vernielt; doch wanneer, als de ziekte reeds aan het afgaan is en de darmen gezuiverd zyn, de bloedvaten, die reeds lang opgezwollen waren, zig openen, valt het dikwyls wel uit, zelfs in bejaarden. In de maanden Febr., Maart en April van het jaar 1768 heb ik eene zwaarlyvige vrouw van 80 jaar bezogt, welke drie jaaren te vooren van eene beroerte, en verscheide maalen van het water in den buik (*Hydrops ascites*) geneezen was. Zy lag toen ter tyd aan eene zwaare continueele koorts, en

wierd eenige dagen overvallen door eene hevige en byna geduurige pyn rondom den buik, welke na eene aderlaating een weinig bedaarde; hier op volgde kort daar na eene ondraaglyke pyn tusſchen de billen by het fondament, met een gezwel zo groot als een middelmaatige appel, niet door Aambeien veroorzaakt, maar in de huid zittende, en van de ſchryvers een heet gezwel (*oedema phlegmonodes*) genoemd. Door het aanzetten van bloedzuigers wierd het gezwel en de pyn minder; de pyn in den buik bleef; men herhaalde de aanzetting der bloedzuigers dikwyls, en altyd met groote verligting van pyn aan het fondament, welke byna geheel en al verdween. Nu kon zy gemaklyk geklisteerd worden, en de koorts nam wat af, de ſlaapeloosheid, de pyn in den buik, en de benaauwdheid bleeven haar egter ſchoon in een minder graad nog by. Eindlyk na verloop van ſes weeken raakte zy eene zeer groote menigte zwart ſtinkend bloed kwyt, en ſchoon zeer verzwakt, gevoelde zy zig evenwel beter. Drie dagen lang waren alle haare afgangen vermengd met min of meer zwart dik bloed. Ik gaf haar een Amandeldrank om te drinken; haar voedzel was hoendernat met gepelde haver, en den vierden dag liet ik haar met Manna en Tamarinde purgeeren. Zy herſtelde tegen alle verwachting, en bevindt zig nu nog na verloop van agtien dagen zeer wel.

Ik heb een man gezien van vyftig jaar,

zo bloedryk als ik 'er ooit een gekend heb, zeer met Aambeien en ſterke bloedingen uit den neus gekweld, welke in het jaar 1755 eene galkoorts had, die reeds aan het minderen was; hy kon egter eeten nog ſlaapen, maar bleef benaauwd en gemelyk en klaagde over eene knaagende pyn by de nieren, tot dat hy zeer veel pikzwart bloed op eene reis met den afgang kwyt raakte; doch let wel, dit geſchiedde toen de ziekte al iets begon te minderen, en niet, toen de zieke reeds uitgeteerd was, zo dat dit zeer wel overeenkomt met de loffelyke leer van HIPPOCRATES, als hy zegt: *die geenen, welken of door eene heete of door eene langduurige ziekte of door hoedaanige oorzaak ook uitgeteerd, zwarte gal of bloed ontlasten, ſterven des anderendaags.*

Terwyl deeze genas, ſtierf een ander aan dezelfde ziekte, die veel jonger was, doch door zorgen en eene langduurige droefgeestigheid afgemat, zwaarder toevallen had, ſchielyk zyne krachten verloor, en eindlyk eenige dagen voor zyn dood, zwart, zeer ſtinkend dun bloed ontlastte, en te gelyk het weinig overſchot van zyne krachten kwyt raakte. Men behoeft zig over deeze verſchillende uitkomſten niet te verwonderen, indien men op de verſchillende oorzaaken achtgeeft. In de vrouw en den eerſten man had eene byzondere volbloedigheid (*Plethora*) en eene opzwelling van de bloedvaten plaats; eene ſterke ontlasting van bloed, welke hier op volgde, genas hen. De twee-

de man raakte uit dezelfde bloedvaten geheel bedorven bloed kwyt en gaf te gelyk den geest, (gelyk als men in diergelyke gevallen ook wel ziet gebeuren, als de patienten bloedingen uit den neus krygen;) in het laatſte geval derhalven is de ontlasting van bloed verzwaarende (*ſymptomaticq*) in het eerſte verligtende (*criticq*) en niet ongelyk aan twee waarneemingen van KÆMPF aangaande twee patienten, welke van eene verſtopping in de bloedvaten van de maag, waar aan zy lang gekwynd hadden, na veele middelen gebruikt te hebben, door eene ſterke ontlasting van bloed volkomen geneezen wierden. Wat de verzwaarende of ſymptomaticque ontlasting van bloed betreft, deeze is net gelyk aan de Hæmorrhagien of bloedingen, welke men in ziektens, die by uitſtek kwaadaartig zyn, overal ziet gebeuren. De Heer MOULTRI verhaalt, dat het zeer dikwyls gebeurt, dat 'er in eene kwaadaartige galkoorts, welke in America niet ongemeen is, zwart ſtinkend bloed of met braaken, of met den afgang als een zoort van (*Diarrhœa gangrœnoſa*) ſtinkenden loop, ontlast wordt. Het zelfde heeft de Heer LE ROY Mem. & obſ. de med. p. 55 ook in kwaadaartige koortzen in *Languedocq* waargenoomen. Ik zelf heb het zelfde hier ook menigmaal niet zonder leedweezen zien gebeuren, gelyk ook andere geneesheeren op alle plaatzen.

Hier dient ook niet met ſtilzwygen voorby gegaan te worden eene zeldzaame waarneeming van HOFMAN, betreffende de zwarte

te ziekte in patienten, die heete ziektens hebben *Een kind*, zegt hy, *pas een maand oud, kreeg in den tyd van een nacht een groot gezwel op den arm, het welk schielyk hard en blaauw wierd met eene opzwelling der aderen, en dit teere wicht, na dat het drie dagen en drie nachten zonder ophouden gebuild, en pikzwarte stof van onderen ontlast had, eindlyk deed sterven.*

Men opende dit kwaadaartig gezwel, en vondt alle de onderleggende spieren te gelyk met de bloedvaten, doorgeknaagd, verrot, bedorven, en met stinkend bloed opgepropt; in de overige vaten van het lichaam was zeer weinig bloed. De zwarte stof, welke zig met den afgang ontlast had, oordeelde hy, dat uit de maag en ook ten deele uit de darmen was gekoomen, om dat 'er nog iets van in dezelve gevonden wierd, en de vaten van de darmen met zwartachtig bloed opgevuld waren.

Zie daar, waarde vriend, de voornaamste zoorten van de zwarte ziekte door voorbeelden opgehelderd; maar daar blyven nog eenige vraagen te beantwoorden, welke ik hier zal by voegen, en wel voor eerst, het geen ik boven al onderzocht heb, of de ziekte, welke ik beschreeven heb, waarlyk de zwarte ziekte van HIPPOCRATES is? Het is zekerlyk de eerste zoort van de zwarte ziekte van HIPPOCRATES welke hy aldus beschryft „ *de morbis lib.* 2. *Morbus niger* „ De lyder „ braakt zwart, als drek, nu eens bloede- „ rig dan eens als gemeene wyn, by wy-

„ len als het zwarte vocht van een Polypus;
„ zomtyds zo zuur als azyn, zomtyds ſlym,
„ zomtyds bleekgroene gal; wanneer het
„ zwart bloederig is, ſtinkt het als een dood
„ kreng, maakt den mond en de keel heet,
„ de tanden ſoor, en als het op de aar-
„ de valt doet het dezelve opbruiſchen;
„ na het overgeeven verbeeldt zig de pa-
„ tient iets beter te zyn, en kan zon-
„ der eeten niet duuren, en kan niet veel
„ voedſel verdraagen; als hy geen eeten ge-
„ bruikt, heeft hy knaaging in de ingewan-
„ den, en het ſpeekzel is zuur; maar a's
„ hy gegeeten heeft, voelt hy zig bezwaard,
„ de borst en de rug worden als met prie-
„ men doorboord, hy heeft pyn in de zyden,
„ binnenkoorts, hoofdpyn, zwakheid in
„ het gezicht; de beenen worden loom,
„ de kleur vaal, en hy teert uit.

Indien men deeze beſchryving vergelykt met het geen ik zelf gezien en boven verhaald heb, zal 'er omtrent de evengelykheid van de zwarte ziekte van HIPPOCRATES met de zwarte ziekte welke ik beſchreeven heb geen twyffel meer overblyven; want, voor eerst blykt het klaar, dat in beide deeze ziektens de uitgebraakte ſtof bloed is, ſchoon de ſchryver onder den naam van HIPPOCRATES misſchien zomtyds zwarte braakingen die niet bloederig waren, gezien heeft; maar dan heeft hy de bloederige braakingen met die geenen, die niet bloederig waren verkeerdlyk onder malkander verward;

doch

doch in de bloedbraakingen verneemt men alle de verſchillende kleuren, welke hier opgeteld worden, en alle geneesheeren maaken gewag van dien ondraaglyken ſtank, waar van hy ſpreekt.

Daar koomen in de beſchryving plaatzen voor die in den eerſten opſlag niet zeer klaar ſchynen. „ De keel en de mond worden heet „ door het braaken, de tanden ſoor; indien „ het gebraakte op de aarde valt, doet het „ dezelve opbruiſchen; de patient kan nog „ zonder eeten duuren nog veel voedzel ver- „ draagen; als hy geen eeten gebruikt, heeft „ hy knaaging in de ingewanden, en het „ ſpeekzel wordt zuur."

Dit is dikwyls de fout (als ik het zeggen mag) van de ſchryvers onder den naam van HIPPOCRATES, dat zy uit een enkel geval de algemeene historie van eene ziekte opmaaken.

Hier koomen twee verſchynzelen voor, zuurigheid, en giſting of opbruiſching met de aarde. Zuur oprispen en braaken valt by die geenen, die de ſpys niet wel verteeren, daaglyks voor; de meeste patienten, die ik met de zwarte ziekte gezien heb, hadden het zuur, en de vrouwen van No 5 en 6 klaagden na de eerſte braaking over ſoorof ſtroefheid van de tanden. Is het dan zuur bloed 't geen zy braaken? geenzins, het bloed wordt niet zuur; SOLENANDER, het proevende, bevondt dat 'er niet het minſte zuur in was, en HIPPOCRATES merkte aan, dat het ſtonk als een dood kreng, derhal-

halven was het niet zuur; maar de zuure ſlym, daar de maag zomtyds mede vervuld is, en die voor de braaking pyn en knaagingen veroorzaakte, te gelyk met het bloed uitgebraakt zynde, heeft het verſchynzel van zuur voortgebracht, en met de aarde giſtende dezelve doen opbruiſchen; voor welk laatſte verſchynzel nog een andere reden is, want het zelfde geſchiedt, wanneer het warme bloed van een volkomen gezond versch geſlagt beest, het welk altans niet zuur is, op de aarde valt, en ik ſta verſteld, dat ik by laatere en zelfs beroemde ſchryvers lees, dat de zwarte gal zuur is, het welk evenwel zeer kwalyk met haare geneezingswyze overeenkomt, dewyl zy dit bedorven zuur met zuurachtige middelen trachten te verwinnen. De eerſte zoort derhalven van zwarte ziekte van HIPPOCRATES is bloedbraaken, en hy heeft kwalyk geſteld dat de zwarte gal zuur was; maar hy maakt nog van een tweede zoort van zwarte ziekte gewag, waar in misſchien regte zwarte gal zal voorkoomen; ik kan dit niet gelooven, zelfs begryp ik niet, op wat wyze dit de zwarte ziekte zou kunnen genoemd worden; zie hier de beſchryving: de morb, l. 2 cap. 72.
„ Eene andere zwarte ziekte: De patient
„ ziet 'er geelachtig, bleek, ongedaan en ma-
„ ger uit, is zeer zwak, en dun van vel; hoe
„ langer de ziekte duurt, hoe ſlimmer ze
„ wordt; hy braakt by aanhoudendheid by
„ kleine gulpen niet meer dan de quantiteit
„ van twee kleine kopjes te gelyk, zom-

tyds

„ tyds de fpys en met de zelve gal en flym;
„ na het overgeeven en zomtyds voor het
„ overgeeven doet het ganfche lighaam
„ zeer; hy gevoelt huivering en binnen-
„ koorts, en braakt het meest na het ge-
„ bruik van olieachtige en zoete dingen.

Hy maakt nog gewag van eene andere ziekte, welke hy *corruptorium* of de verderflyke noemt, geheel met de voorige overeenkoomende, met dat verfchil, dat hier kleine geftolde brokjes gal met overgeeven en den afgang ontlast worden; maar geene van beide deeze ziektens gelykt naar de zwarte ziekte, en ik zal my in geene van beiden verder inlaaten.

De ziekte welke hy befchryft onder den naam van *morbus ructuofus* c. 67. gelykt 'er beter naar, en heeft verfcheide toevallen gemeen met de bedekte zwarte ziekte, fchoon het evenwel de zelfde ziekte niet is. *Zy* gelykt, gelyk ik boven reeds aangemerkt heb naar den *Ileos hæmatites*, en in de zwarte ziekte zyn zomtyds alle de tekenen van ongedaanheid(*cachexia*) welke HIPPOCRATES in den Hæmatites optelt. KÆMPF en BONTÉ welke zeer goede fchryvers zyn, en ik zelf, hebben dikwyls gezien, dat het tandvleesch afgeknaagd, verrot en ftinkende was, als mede dat het aangezicht ongedaan, en het bloed bedorven was, en des niettegenftaande behoudens de achting voor den Heer STAHL, is de zwarte ziekte en de Ileos-Hæmatites niet volkomen de zelfde ziekte; maar dewyl in de zwarte ziekte de

fpys-

ſpysverteering zomtyds geheel bedorven is, is het niet te verwonderen, dat 'er eene ongedaanheid (*cachexia*) by komt, daar de Ileos-Hæmatites naar myne gedachten, de meeste overeenkomſt mede ſchynt te hebben.

Zo dikwyls na zwaare en langduurige pynen van de maag en de darmen van onderen bloed ontlast wordt, zal ieder ligt begrypen, dat 'er eene oppropping van de bloedvaten in de maag heeft plaats gehad; doch het ware te wenſchen, dat men een vast kenmerk (*ſignum Pathognomicum*) vinden kon, waar aan men de bedekte zwarte ziekte zo zeker ontdekken kon, dat 'er niet de minſte twyffeling overbleef; dan zou men alle nadeelige miſlagen vermyden, en de ziekte, welke men niet ter deeg kent, niet verkeerdlyk behandelen; doch by ongeluk ontbreekt ons tot heden toe zodaanig een vast kenmerk. Men zal evenwel hier omtrent de noodige kundigheid niet ontbeeren, indien men de toevallen welke ik tot dus verre heb opgeteld, en wel voornaamlyk de beſchryving van het Aambeien Kolyk, eene braaking van bloed dreigende, welke men hier boven vinden kan, vergelykt met die toevallen, welke men waarneemt, als de Kolykpynen uit andere oorzaaken ontſtaan.

Indien derhalven zonder bezwaaring in de maag, zonder eenige verſtoppingen van wat zoort ook, zonder kwaade geſteldheid van de gal, zonder eene byzondere gevoeligheid van het zenuwgeſtel, zonder miſla-

gen

gen in de dieet, zonder opſpanning van winden, hevige pynen ontſtaan voornaamlyk in de maag, welke evenwel zomtyds van plaats veranderen, zig doorgaans tot de nieren en zelfs langs den geheelen ruggeſtreng toe uitſtrekkende, na den eeten, en wel by uitſtek na het gebruik van verhittende ſpys en drank, zeer ſterk toeneemende, met een ongelyke of ongeſtaadige etenslust, verheffingen en verminderingen zonder uiterlyke oorzaak, gevoel van inwendige hitte, verheffing van pyn na het gebruik van purgeermiddelen, magerheid, miskleurigheid, zwakheid, menigvuldige aandoeningen van flaauwhartigheid; behoeft men byna niet te twyffelen aan eene verſtopping of op-propping van de bloedvaten van de maag en de darmen, en men zal in deeze gedachten nog meer verſterkt worden, indien de patient plethoricq of volbloedig is, aan Aambeien wel eer onderhevig, indien het een man is; of met de ſtonden zukkelende of boven de vyftig jaar, indien het een vrouw is, en indien de pyn vermindert door aderlaaten, of bloedontlastingen (*Hæmorrhagien*), eene ſlappe diëet, en verzachtende middelen. Het is eene langduurige ziekte, en daar de patienten zomtyds jaaren lang mede zukkelen, eer de vaten barſten, het welk niet wel zonder eene zeer zachte dieet, en uiterſte maatigheid voorgekoomen kan worden; en daar is misſchien meer hoop van herſtelling na dat de vaten geborſten zyn, zo als ik boven met verſcheide voorbeelden beweezen

heb.

heb. De herstelling is zomtyds volkomen, gelyk uit de 4. 6. 7. en 8ste waarneeming blykt; zomtyds komt de ziekte na verloop van eenigen tyd wederom, voornaamlyk indien 'er oorzaaken by koomen, welke de darmen geduurig sterk aandoen; dus gevoelde de vrouw waar van ik in de vyfde waarneeming gewag heb gemaakt reeds zedert twee jaaren nieuwe pynen, welke zo zeer toegenoomen waren zedert meer dan vier maanden, dat 'er alle dag eene ontlasting van bloed op handen scheen te zyn, welke men evenwel tot dus verre voorgekoomen had door aderlaaten, eene zachte dieet, het gebruik van hui, cassia, en voornaamlyk het aanzetten van bloedzuigers, waar door de pyn zeer veel verligt wierd.

Vraagt men naar de voorzegging? Het is eene ziekte van eene twyffelachtige uitkomst; zy wordt evenwel dikwyls geneezen. Ik heb ten opzicht van de geneezingswyze van de bedekte en openbaare zwarte ziekte niets by het reeds boven gemelde te voegen; doch, ik herhaal het nogmaals, ik schat de bloedzuigers zeer hoog, en heb derzelver nuttigheid dikwyls ondervonden.

Zie daar, waarde vriend, de voornaamste byzonderheden raakende de eerste zwarte ziekte van HIPPOCRATES; van de andere zoorten zal ik niets melden; want zy hebben met de zwarte ontlastingen niets gemeen, en ik heb nu voornaamlyk het oog op de kleur, daar de schryver, welke die ziekte den zelfden naam gegeeven heeft, dus [illegible] weinig

weinig acht op ſchynt geſlaagen te hebben; doch men beſpeurt ook in andere ongemakken, en wel voornaamlyk in zwaare ziektens van den buik, ontlastingen van zwarte ſtof zo wel van boven als van onderen. Ik zelfs heb hier van verſcheide voorbeelden gezien in ſcirrheuſe gezwellen van de Pylorus, verhardingen van de lever, langduurige afgaande koortzen, (*Tetartophiœ*) verſtoppingen van de milt, en heb zelfs nu nog diergelyke patienten onder handen. Veele gevallen van dit zoort worden gevonden in het doorwrochte werk van de Hr. LIEUTAUD, het welk ik nooit, zonder 'er iets uit te leeren, lees. In een woord, het is een ongemak, het welk dikwyls voorvalt, de oplettendheid van de geneesheeren waardig, en het zou niet onnut nog onaangenaam zyn om deszelfs verſcheidenheid en oorzaaken nategaan en te overweegen: doch, dewyl de boekverkooper my aandringt om een einde te maaken van een werk, het geen al verſcheide maanden geleden aangevangen is, laat de tyd dit niet toe; ik ga derhalven tot iets anders over.

NEGENDE WAARNEEMING.

Een gemeen man van Ses en dertig jaar, eerst vyf jaaren matroos onder de Engelſchen, en naderhand door de Pruisſen geprest, en van vyf honderd duitſche guldens beroofd, en hier over zeer droefgeestig, had reeds negen jaar lang den dienst waar-

genoomen zeer tegen zyn zin: eindlyk nam hy zyn kans waar in den ſlag by Collin, dezerteerde, en kwam te rug in zyn vaderland; hy begaf zig eerst in dienst van een boekdrukker om de pars toe te draajen, doch daar te zwak toe zynde, zogt hy de kost te winnen met aan de wegen te werken, en zeer yverig zynde, was hy uit hoofde van zwaare pyn in de maag dikwyls genoodzaakt om te rusten. Eindlyk door de hevigheid van de pyn, welke nu geene tusſchenpoozingen had, gedwongen het bed te houden, verzogt hy my in het begin van den winter om byſtand. Ik ging alle de toevallen van de ziekte met zeer veel naauwkeurigheid na, en bevond alles natuurlyk, behalven dat de patient wegens de pyn niet ſlaapen kon, en byna altyd beſlooten lyf had; voor het overige gevoelde hy geene walging of misſelykheid, ten zy hy zyne maag overlaaden had; doch de pyn was zeer zwaar, bleef hem altyd by, nam dikwyls toe, maar nooit af, wierd voornaamlyk heviger na den eeten, en beſloeg maar eene kleine plaats, het middelſte gedeelte naamlyk tusſchen de punt van het borstbeen, (*cartilago mucronata*) en den navel. De oorzaaken van dit zwaare toeval by my zelf met alle mooglyke oplettendheid onderzoekende, wist ik 'er geene uit te denken, welke in ſtaat waren, om zulke hevige ongemakken te weeg te brengen behalven een ſteen in de darmen, of een ſcirrhus; de geſtadige hardlyvigheid ſcheen

ſcheen wel eenig vermoeden te geeven, dat 'er een ongemak in de lever was, te meer om dat de onderſte rand van de lever op het gevoel een weinig harder dan natuurlyk bevonden wierd; doch dewyl dezelve weinig of niet buiten de randen van de ribben uitſtak, kon men hier uit geen zeker beſluit opmaaken; als de plaats, daar de pyn was, op eene zachte wyze gedrukt wierd, kon men daar door het gevoel geen ongemak gewaar worden, en ſterk drukken liet de hevige pyn niet toe. Dit deed my denken dat het ongemak dieper en in het Pancreas zat. Hy had geene voorafgaande ziekte gehad, maar de zwaare last van den krygsdienst, en eene langduurige angtſtvalligheid waren zeer wel in ſtaat om een ſcirrhus te veroorzaaken. Eenige tekens ſcheenen te kennen te geeven, dat 'er een ſteen was; doch verſcheide andere tekenen ſtreeden hier wederom tegen. Ik nam derhalven voor, myn uiterſte best te doen om den ſcirrhus zo het mooglyk was te ontbinden, en ik beſloot hier des te gereeder toe, om dat ik overtuigd was, dat dezelfde middelen, al was 'er zelfs een ſteen, zeer veel dienst zouden doen; doch het deed my ten uiterſten leed, dat de Herfst reeds zo verre verloopen was, dat de beste medicamenten niet meer te krygen waren. Ik ſchreef hem evenwel eene zachte dieet, en ook de zachte zeepachtige middelen (*ſapones*) voor, deed zachte ſtoovingen leggen, en twee of drie maal daags klisteeren zetten.

Dit bragt geen verlichting maar walging te weeg; mineraal water door kunst na gemaakt, deed geen dienst; verzachtende dingen wierden te vergeefs in het werk gesteld; ik liet derhalven alle middelen vaaren; en raadde hem, dat hy alleen van melk en water, en een weinig honing leeven zou; doch dit was al mede vergeefs, en niets was in staat om de ziekte eenigzins te stillen, behalven de opium, welke ik hem in het begin van Januari alle avonden gaf, en ook alle ochtenden veele weeken voor zyn dood toestond, aangespoord door menschlievendheid en godsdienst, en niet kunnende gedoogen, een mensch te vergeefs zulke zwaare smarten te zien lyden, daar de goedertieren Hemel ons een middel geschonken heeft, waar mede wy de zelve verzachten kunnen.

Ik wist wel dat de opium tegen alle indicatien streed, voor eerst door de kooking van de maag geheel te bederven, het geen ook bleek gebeurd te zyn; want op het einde van de ziekte walgde de patient van alle spyzen. Ten tweeden door de hardlyvigheid te vermeerderen. Ten derden door de ontbinding van verharde stoffen en de werking van de geneesmiddelen te verhinderen, en eindlyk door de levenskrachten te ondermynen; doch niets is erger, dan pyn, en als alles desperaat is; schiet 'er geen ander hulpmiddel over, dan dezelve te verzachten.

In de maand Februari wierd hy op raad van een anderen Doctor adergelaaten, en

waarlyk met een wys overleg, op hoop dat door het aftrekken der levenszappen, het lyden van een mensch, wiens vermogens door eene langduurige ziekte, vasten, medicamenten, pynen en slaaploosheid zedert langen tyd reeds uitgeput waren, een weinig bekort zou worden; is die aderlaating met een ander oogmerk in het werk gesteld? myn begrip strekt niet verder. Geluw (*Icterus*) kwam 'er niet by. De laatste weeken van zyn leven bracht hy kermende door. Dikwyls vreesde ik voor een inwendige Kanker, voor een knaagende slang by het bygeloovig gemeen gehouden. De adem-haaling, welke de gantsche ziekte door natuurlyk geweest was, bleef zo tot den laatsten dag, en den eersten April 's ochtends ten vyf uuren, gaf hy met een ruime borst den geest, na dat de pyn een weinig te vooren iets bedaard, en hy omtrent een uur lang eenigzins ylhoofdig geweest was. De pols wierd alleen zwakker, maar bleef anders tot op het laatst, natuurlyk. Ik geloof dat zyn doode lichaam, schoon hy een fors en sterk man van ses voeten lang geweest was, naauwlyks vyftig pond woog. De chirurgyn, die hem ontleedde, was met zyn knegt van de zelfde gedachten.

De huid was hard en ongedaan; de spieren van den buik, dun, schraal, zwartachtig; het netvlies vertoonde zig onder de gedaante van een zeer dun vlies omtrent van grootte als de palm van eene hand; de darmen zagen 'er zeer lelyk uit; het buiten-

ſte van het Duodenum, de Pilorus en het naast by gelegene gedeelte van de maag waren heel geel.

De maag was ledig en volkomen gezond, maar te veel naar de linker zyde hellende, was zy onder de Lever verſchoolen, welke vervaarlyk groot, en nergens vaſtgegroeid was, en hooger dan de derde rib opklimmende tot de milt toe zig uitſtrekte; haare oppervlakte was overal met knobbels bezet, en op het gevoel was zy als een ſteen zo hard, behalven op die plaats daar 'er de Poortader (*vena portarum*) doorgaat.

Het ſnymes kon 'er van wegens de hardigheid, welke die van kraakbeen overtrof en byna been-achtig was, niet dan met moeite door, en maakte dikwyls een knarsſend geluit; zy was ten eenemaal bloedeloos, en zag 'er van kleur uit als verſche kaas; het holle en middelſte gedeelte was meer natuurlyk; een afgeſneeden ſtuk woog zwaarder dan marmer; de onderſte kwabbe drukte door haare hardigheid en grootte alle omleggende deelen.

In de galblaas, welke klein was en de gedaante van een cylinder had, wierd een weinig zeer zwarte dunne gal zonder eenig ſtremzel gevonden.

De milt, een weinig grooter dan naar behooren, was zwartachtig van kleur, vol zwart dun bloed, het geen 'er op eene kleine wond zeer gemaklyk uitliep, zo dat 'er geen twyffel aan was, of het zelve was tusſchen de *membrana celluloſa*, welke de vaten onderſteunt en zaamenvoegt, uitgeſtort, of ook

door

door middel van inmonding, (*anaſtomoſis*) waar door uit een geopend vat veele andere zig ontlaſten.

Zy was zo min verhard, het geen opmerklyk is, dat zy na het uitloopen van het bloed geheel ſlap wierd.

De oorzaak van de pynen blykt nu van zelfs; want wat geneesheer weet niet, dat eene ſcirrheuſe lever zwaare pyn in de maag veroorzaakt? Maar was het Pancreas gezond en verkeerd beſchuldigd? In het ſepulchretum van BONETUS *lib.* 3 *ſect.* 7 vindt men verſcheide voorbeelden van zwaare pynen in de maag door een ſcirrhus in het Pancreas, en na het wegneemen van de maag bleek de zaak klaar; want het Pancreas nu ontdekt zynde, vertoonde zig driemaal zo groot als naar behooren, en was harder en ſteenachtiger dan de Lever, van de zelfde kleur en zwaarte. Het was nu zeer gemaklyk, om de waare oorzaak van de pynen te begrypen; want de maag was tusſchen twee verſteende ingewanden als tusſchen de twee borden van een pars gedrukt geweest.

Ja wat meer is, het middelſte en onderſte gedeelte van het Pancreas geleek net naar een aanſtaanden Kanker, was eenigzins blaauw, en vertoonde die blaasjes, welke door het uitzetten van de *membrana cellulosa* veroorzaakt worden, en naar myn gevoelen, een vast kenmerk zyn, van een reeds tegenwoordigen of in 't kort aanſtaanden Kanker.

In den geheelen buik was nergens eene tegennatuurlyke aangroejing.

De andere holligheden, waar aan, zo als uit de hiſtorie van de ziekte bleek, niets haperde, heb ik onaangeroerd gelaaten, dewyl het lighaam moest begraaven worden.

De ſcirrhus geleek al lang voltooid geweest te zyn, zo dat de medicamenten niets konden baaten.

Uw doordringend oordeel bevroedt zeer ligt, van hoe veel gewicht deeze waarneeming is, om alle geneesheeren te leeren, met de grootſte omzichtigheid te werk te gaan; ik zal my derhalven hier niet langer mede ophouden, maar U Ed. nog een ander geval, het geen my in de zelfde week is voorgekoomen, ſchoon van minder belang uwe aandacht egter niet geheel onwaardig, mededeelen. Een jongetje van vier jaaren van eene teeringachtige ongeſteltheid door het gebruik van de Kina en het Extract: Trifol: fibrin: onlangs herſteld, raakte 's ochtends in het bed met eene kleine jeuking aan het fondament een ronden worm kwyt te gelyk met een lintworm, die nog in zyn begin was, beſtaande uit een dikken draad, wit, effen, omtrent vyf en twintig duim lang, in vier of vyf kringen gedraaid, en net gelykende naar die wormen welke Linnæus in de bronnen van Zweeden, en een Doctor van myne kennis in een bron in Zwitzerland gevonden heeft. De vermaarde HALLER, die ten uiterſten ervaren is in de natuurlyke hiſtorie, ſchryft dat men dier-

ge-

gelyke wormen dikwyls vindt in visſchen; doch my ſtond niet voor geleezen of gehoord te hebben, dat diergelyke wormen uit het lichaam van een menſch, en voornaamlyk uit dat van een kind te voorſchyn waren gekoomen; maar kort daar na verhaalde my eene geloofwaardige oude vrouw, dat het zelfde aan haare dochter tot aan haar tiende jaar toe eenige maalen was overgekoomen, maar dat dezelve zedert vyftien jaar niet het minſte teken van een lintworm gehad had. Het ſpyt my, dat ik ſchielyk op reis moetende gaan, toen my deeze worm gebracht wierd, vergeeten heb te belaſten, dat men ze in melk zou bewaaren, en aldus geene gelegenheid gehad heb, om by myne wederkomst naauwkeurig te onderzoeken, of 'er ook eenige beweeging in was, of hy in de melk gegroeid was, of, wanneer men hem in ſtukken geſneeden had, yder ſtuk weer aangegroeid zou geweest zyn.

Dit bewyst ook (het geen my andere waarneemingen al geleerd hadden, hoe verkeerd men deezen worm een enkelden(*solitaria*) noemt, daar het bleek dat 'er te gelyk ook ronde wormen huisveſtten; als mede dat de Kina een zeer goed middel tegen de wormen is; dat zwakheid van de maag en de darmen de waare oorzaak is, waar door dezelve voortgebracht worden, en dat de waare geneezing in het verſterken van die deelen beſtaat.

Het is nu reeds negen jaar geleden, dat

de jongeling wel vaart en geene gewaarwording van een lintworm gehad heeft; ik zal 'er my naauwkeurig aan laaten gelegen leggen, wat 'er in het vervolg gebeuren zal; want ik heb eenigen gezien, die door het middel, 't welk de Chirurgyn NOUFER voor deezen verkogt, en nu nog by zyne weduw te bekoomen is, geneezen waren, en 'er egter naderhand weer op nieuws mede gekweld waren; en by gevolg is het valsch, dat als 'er een ontlast is, nooit weer een ander gebooren wordt.

Ik heb u nu verhaalt, welk nut het ſnyden en kerven in een dood lichaam gedaan heeft; van hoe veel dienst het in een levendig lichaam geweest is, zult gy aanſtonds hooren. Eene vryſter van dertig jaar ſterk en gezond, en ter goeder naam en faam ſtaande, was al agt en twintig maanden lang met zwaare hoofdpyn gekweld geweest, en kwam reeds zeer verzwakt eenige weeken geleden my om raad vraagen: zy gevoelde zo wel by dag als by nacht even hevige pynen, en de ſlaap ontweek haare oogen; de plaats van de ergſte pyn, die men met een ſtuiver bedekt zou hebben, was de binnenſte agterſte hoek van het rechter opperhoofds been; doch zy deed zig ook gevoelen door het gantſche voorſte gedeelte van het hoofd; en was zo hevig dat het hoofd zomtyds gebrand ſcheen te worden, en zomtyds van een te ſplyten; eene bedroefde kwaal waarlyk. Eene boerin zynde, woonde zy op 't land, en ik had zeer zelden gelegenheid

om

om haar te zien, maar haare moeder of haar ſwager brachten my van tyd tot tyd een getrouw bericht van haare omſtandigheid. Al wat de kunst vermogt voor zo verre myne kundigheid zig uitſtrekt, ſtelde ik in het werk, want, en de patient en de oppasſers waren zeer gehoorzaam; doorgeſlaage koppen op de lydende plaats gezet, maakten eenige doch korte verzachting; het lang draagen van ſpaanſche vliegen, welke op het hoofd gelegd waren, deeden iets meer; vergeefs was het aderlaaten, vergeefs het openen van de arteria temporalis waar mede de beroemde GESNERUS, zo als ik onlangs in zyne brieven geleezen had, twee honderd jaar geleden, eene diergelyke ziekte geneezen had; het zitten met de voeten in warm water, met het geheele lichaam in koud water; het druipen van koud water op het hoofd, dit alles was vruchteloos; geen opium tot drie maalen toe herhaald, geen ſeton, die den patient daar RUISCH van ſpreekt, zo veel dienst gedaan hadt, mogten hier iets baaten.

De ſtonden kwamen geduurende den gantſchen loop van de kwaal regelmaatig op haaren tyd te voorſchyn; behalven de pyn en eene geduurige ſlaaploosheid genoot zy veele maanden lang eene volmaakte gezondheid; doch hier door afgemat begon zy zedert vyftien maanden van langzaamerhand te bezwyken, en was door gebrek van krachten genoodzaakt het bed te houden; vervolgens wierd zy walgachtig, gevoelde kolykpynen, raakte wormen kwyt, zo wel een

een lintworm, als ronden, welke zy te vooren nooit bespeurd had, en in het vervolg meer dan eens ontlast heeft; hier kwamen nog by byna geduurige hartkloppingen, benaauwdheden, en pyn over de geheele huid.

Ik liet haar den gantſchen winter zonder het gebruik van remedien doorbrengen. In het voorjaar begon ik weer met ernst op haare geneezing te denken, en vond geen ander middel om haar te redden, dan om de pynlyke plaats tot op het been toe, ruim te doen openen, om dezelve door het doorſnyden van de Zenuwen van de huid of de ſpieren gevoelloos te maaken, en ik twyffelde niet aan een goeden uitſlag; doch al was het twyffelachtig geweest, zou ik het evenwel ondernoomen hebben; want eene twyffelachtige hoop van goede uitkomst was beter dan de zaak geheel op te geeven; ik beken de oorzaak van de pyn zou dieper hebben kunnen zitten, en veroorzaakt worden door een ongemak in het been zelfs, het welk pyn in de ſpieren te weeg bracht, en dan zou de opening de kwaal niet hebben kunnen geneezen; maar egter wierd de zelve daar door ontdekt, en men kreeg gelegenheid om andere hulpmiddelen in het werk te ſtellen, en het been zelfs door te booren.

De patient bewilligde zeer kloekmoedig hierin, de hevigſte ſmart niets achtende, zo zy maar verligting van haare kwaal mogt erlangen. De operatie wierd den 12den April door een chirurgyn gedaan; hy maakte eene kruisſelingſche incifie tot op het been-

beenvlies, ter lengte van twee duim aan elke zyde; ik deed myn best om de wond sterk te doen etteren, en den derden dag na de operatie liet ik het bloote beenvlies tienmaal met een scherp yzer prikken, zonder dat de patient, welke eerst nergens van wist, doch naderhand gewaarschuwd wierd, 'er iets van voelde; den zevenden dag deed ik de zelfde experimenten met het zelfde gevolg, met verwondering en goedkeuring van den chirurgyn, die het zelfde naderhand dikwyls met eene gelyke uitkomst in het werk stelde. Het beenvlies heeft derhalven geen gevoel. Den vyfden May wierd de wond geslooten.

Deeze operatie viel boven verwachting gelukkig uit; want zo dra de huid doorgesneeden was, hield de hevige pyn ten eersten op, en is in 't vervolg nooit weer gekoomen; het gevoel van zwaarte in het hoofd verdween van langzaamerhand, en zy klaagt nu nergens meer over dan van zwakheid, hartkloppingen, pyn in de huid, over het lyf en in de leden, en walging; de slaap, schoon langzaam, koomt egter weder; maar de jeugd en de moed van de patient geeven hoop dat zy alle deeze ongemakken, door gebrek van beweeging en slaaploosheid veroorzaakt, wel te boven zal koomen.

Tegen de walging heeft zy reeds met nut Ipecacuanna gebruikt. Rhabarber met den wortel van Arum vermengd, zal de darmen van kwaade stoffen zuiveren, de veer-

kracht

kracht van de ingewanden herſtellen, den *motus Periſtalticus* opwekken, en de maag verſterken; door het gebruik van kina en ſtaal hoop ik de geneezing te volbrengen, indien maar het gantſche uiterlyke geſtel van het hoofd niet bedorven is, het geen de langduurigheid en hardnekkigheid van de kwaal niet buiten reden doen vreezen; want dan zouden de nabygelegene deelen gevaar loopen; doch al viel dit by ongeluk al zo uit, zou men evenwel tegen de gedaane operatie niets kunnen in brengen, dan alleen dat dezelve te laat in het werk geſteld was. Wat was de oorzaak van deeze kwaal? onder de voorbereidende oorzaaken kan men 'er geene tellen, dan het draagen van zwaare pakken op het hoofd; de naaſte oorzaak was een zeer ſcherp vocht vallende op de zenuwen, en mooglyk op een zwaaren harden tak hier leggende.

Dit ſchreef ik in de maand May 1760. Kort daar op ging zy hier ver van daan woonen, en zedert heb ik haar niet meer gezien, maar dikwyls v n haar broeder vernoomen, dat zy op den duur bleef zukkelen, doch dat de zwaare pynen nooit weder waren gekoomen.

Wat gevolg kan men hier nu uit trekken?

Dat de geneeskunde in onze dagen al te lafhartig behandeld wordt, en dat men te veel vertrouwende op ſlappe en krachtelooze middelen, de ſterke en vermogende verkeerdlyk verbannen heeft. Zelden wordt op het zeggen van HIPPOCRATES acht geſlagen „ Wanneer de medicamenten niet hel-

„ helpen, moet men zyn toevlugt neemen
„ tot ſtaal &c." Jammer is het, dat die manmoedige geneezingszwyze buiten de mode geraakt is, welke wars van ſlappe en in al te kleine doſes toegereikte medicamenten, zig van krachtdadige bediende; by de Grieken en de Arabieren in gebruik, door SENNERTUS ETMULLERUS, STAHLIUS, HOFMANNUS, en zommigen onder de Duitſchers, Italiaanen en Franſchen, zo wel van de voorlede als onze Eeuw, nagevolgd is; van C. GESNERUS, TORTI, HALLERUS en eenige weinigen onder de laateren aangevangen, doch niet volkomen herſteld. Vaar wel, waarde vriend, hou nooit op, van my met uwe vriendſchap te vereeren.

Te Lauſanne in Zwitzerland den 6 May 1760, en den 10 Octob. 1769.

2. OVER

2. OVER DE KINDERPOKJES.

(*Briefswyze voorgedraagen aan den Heer* ALBERT VAN HALLER, *President van de Koninglyke Societeit der Wetten∫chappen te Gottingen; Lid van de Koninglyke Genoot∫chappen der Weeten∫chappen van Parys, London, enz. enz.*)

MYN HEER!

U Wel Edele is al te ervaren in de historie der geneeskunde, om onkundig te zyn, dat de Arabieren, welke het eerst de Kinder-Pokken be∫chreeven hebben, ons den waaren weg om dezelven te geneezen, hebben aangetoond.

Zy merkten aan, dat de Kinder-pokken tot de heete ziektens behoorden, en bedienden zig van zodaanige middelen, welke de al te groote ont∫teeking tegen gaan, naamlyk, van aderlaatingen, verkoelende en zuure medicamenten, klisteeren, en eene zeer maatige dieet, terwyl zy te gelyk de huid door verzachtende ∫toovingen, zo week trachten te maaken, dat het vergift zig gemaklyk naar buiten uit kon zetten, en wyders poogden zy de verzwakte lichaamskrachten en al te groote loslyvigheid te her∫tellen door de opium. Van den tyd af van ALBUCASIS, genoegzaam den laat∫ten der Arabieren, die in het laatst van de elfde Eeuw geleefd heeft, tot het einde van de vyftiende

Eeuw

Eeuw toe, is de geneeskonst meer bedorven dan verbeeterd.

In het begin van de zestiende Eeuw heeft PARACELSUS, een verachter der ouden, een groot voorstander van chymische medicamenten, en een buitenspoorig beminnaar van opium, eene secte opgericht, welke in heete ziektens, en voornaamlyk de zulke, die met uitslag verzeld waren, het vergift door de huid naar buiten poogende te dryven, het aderlaaten, klisteeren, de verkoelende middelen, en alle ontlastingen ten eenemaal afkeurde, het zweeten alleen uitgezonderd; deeze handelwyze heeft zo grooten opgang gemaakt, dat men van den tyd van PARACELSUS af weinige geneesheeren vindt, die van dien euvel ten eenemaal bevryd zyn, waar door de geheele wereld byna twee Eeuwen, op eene deerlyke wyze verwoest is geworden, door het vergift der Kinderpokken, met heete zweet- en slaapmiddelen, Theriak, Bezoar &c. hoe langs hoe meer aan te zetten, en heviger te doen woeden; doch deeze zaaken behooren, zo als U Wel-Ed. zeer wel aanmerkt, onder een eeuwigduurend stilzwygen begraaven te worden, op dat de heilzaame kunst niet in verachtinge geraake. SYDENHAM is de eerste geweest, welke zig met kracht tegen deeze verderflyke Praktyk aangekant, en de oude manier om verkoelende middelen te gebruiken wederom ingevoerd heeft.

Op dit voetspoor heeft de vermaarde BOERHAAVE deeze handelwyze door zy-

 zyne

zyne mannelyke welſpreekendheid zo zeer aangepreezen, dat ze van alle de leerlingen van dien grooten man eenpaarig aangenoomen, alom verſpreid, overal bekend is, en daaglyks met nut geoeffend wordt aan veelen; wenschlyk waare het, dat deeze manier geheel algemeen, en van het geen 'er aan mogt ontbreeken, gezuiverd wierd. De opium, waar van de Arabieren zig zo omzichtig in deeze ziekte bedienden, is het voornaanſte middel van SYDENHAM, zyn heilig plechtanker, daar hy in de allerzwaarſte gevallen zyn vertrouwen op ſtelt, en waar mede hy de allerhevigſte ſtormen van de Etterwording (*Suppuratio*) hoopt te ſtillen, en tot bedaaren te brengen; van het gebruik der zuure geeſten zwygt hy geheel ſtil, behalven in geval van een kwaadaartig zoort. De laatere ſchryvers ſchynen van de zelfde gedachten te zyn. De behandeling der Kinder-Pokken, en eene naaukeurige beſchouwing van den aart deezer ziekte hebben my tot een weinig verſchillend gevoelen gebracht. Ik zend U Wel-Edelen hier nevens myne aanmerkingen en overweegingen, met eenige weinige waarneemingen over de Beroerte en de Waterzucht, niet ter leering, maar ter verbeetering.

In de maand Auguſtus van het jaar 1743 heb ik zelfs een goed zoort van Pokjes gehad; ik was toen vyftien jaar oud, ſtudeerde in de Natuurkunde, en hoopte te eeniger tyd zelfs Doctor te worden.

Een oud eerwaardig Doctor ſchreef my eene

eene goede dieet voor, liet my thee met melk drinken, en gestoofde peeren of pruimen gebruiken, maar des avonds gaf hy my Theriak; dit middel deed my den nacht zo kwalyk doorbrengen, dat ik het in 't vervolg volstrekt niet meer wilde gebruiken, en van dien tyd af heb ik geleerd, het geen my nooit vergeeten zal, dat heete middelen in de Kinderpokjes nadeelig zyn.

Drie jaaren daar na woonde ik te *Montpellier*, daar toen ter tyd de Kinderpokken zeer sterk heerschten; ik had derhalven gelegenheid om 'er veele te zien, maar was nog te jong om aanmerkingen te maaken; ik las egter het werk van LA METTRIE, en die hoofdstukken van SYDENHAM, waar in hy van deeze ziekte gewag maakte; by geval viel my ter zelfder tyd het boek van THOMSON over de opium in handen, waar door ik ontdekte, dat de opium een zeer heet middel was, en van elders weetende, dat de Theriak haare voornaamste kracht van de opium ontleent, begon ik te gelooven dat de opium een schaadlyk middel was in de Kinderpokjes.

Aan den anderen kant, was ik evenwel zeer verwonderd over de goede gevolgen, welke ik by SYDENHAM en LA METTRIE aangaande het gebruik van de opium in deeze ziekte aangeteekend vond, zo dat ik verlegen was, en met waarheid zou hebben kunnen zeggen:

„ Het is myne zaak niet om zulk een
„ groot geschil te beslissen."

De ondervinding vermeerderde myne vreeze voor de opium; de meeste Doctoren, Chirurgyns, Apothecars, ja Moeders zelfs gebruikten in de stad ryklyk de Syrup: Diacod: & de Laud: Liquid: van SYDENHAM; doch in het groote Vondelingen Huis (waar in kinders, door hunne barbaarsche ouders verlaaten, ontfangen, en ten kosten van het algemeen opgebracht worden) wierden de opiaten of niet, of spaarzaam gebruikt. Terwyl nu deeze wreede ziekte een onnoemlyk getal in de stad wegsleepte, stierven 'er in het Hospitaal zeer weinigen; zelfs gaf de Doctor van dat huis een klein geschrift in het licht, waar in hy door verscheide aanmerkingen trachtte te bewyzen, dat de opium schaadlyk was; van den aart der ziekte en het middel maakte hy in 't geheel geen gewag. De volgende jaaren heb ik verscheide maalen gelegenheid gehad om de Kinderpokken na te gaan, en zelden gezien dat de Diacodium dienst deed, wanneer de ziekte zwaar was. In het jaar 1749 in myn vaderland wederom te rug gekoomen zynde, had ik door de zwaare Epidemie van het volgende jaar gelegenheid, om weer nieuwe waarneemingen te doen; daarenboven las ik zeer aandachtig de beste schryvers over de Kinderziekte, en ging zeer naauwkeurig de uitwerking van de opium na, zo by myne patienten, als in myn eigen lichaam; ik kreeg 'er altyd hoofdpyn van, was dorstig en benaauwd, zelfs volgde 'er eens eene moejelyke waterloozing op.

Door

Door dit alles verkreeg ik eene ondervinding, die de beste leermeester is, en my ten vollen overtuigde, dat de opium zeer nadeelig is in Kinderpokken met zwaare ontsteekingen verzeld, en des te nadeeliger, naar dat de ziekte heviger, de koorts sterker, en de Etterwording nader by is. Niet lang daar na zag ik met veel vermaak myne waarneemingen door het gezag van den vermaarden THOM: SIMPSON bevestigd, wiens boek over de methode van SYDENHAM met myn gevoelen aangaande de opium volmaakt overeenstemde.

Ik wierd eerst in het jaar 1758 gewaar, dat JOUNG met my van de zelfde gedachten was. Het eerste deel van het uitmuntend werk over de opium, van TRALLES, het welk ik toen las, deed my hoopen, dat hy niet van my verschillen zou; hier in wierd ik door het tweede, dat ik wat laat kreeg, bevestigd, en het was my ten uitersten aangenaam, dat ik hier alles het geen ik voormaals zelfs overdagt had, met nog meer andere dingen op zulk eene geleerde wyze van dien grooten man voorgesteld vond, ja ik kan U Wel Ed. naauwlyks uitdrukken, met hoe veel vermaak ik zyne schriften geleezen en bevonden heb, dat dezelve zo juist met myne waarneemingen overeenstemden.

Doch behalven SIMPSON, YOUNG, en TRALLES ken ik niemand anders, die voor het gebruik van de opium in de Kinderpokken beschroomd is. Het zal derhalven niet

onnut zyn, hier nog eene nieuwe getuigenis daar tegen by te voegen; doch alvoorens zal ik u eerst myne gedagten aangaande de Kinderpokken kortlyk te kennen geeven.

Het is zeer zeker, dat de Kinderpokken niet veroorzaakt worden door eene kwaade dieet, en niemand ſtoort zig thans aan het geen zommigen met hunne waarneemingen daar tegen hebben ingebragt; zy ſpruiten derhalven uit een eigenaartig vergift, het geen bywylen de Lucht beſmet, en zig onder de vochten van het menschlyk lichaam vermengende, dezelve van langzaamerhand bederft; geduurende eenige dagen kwynt de patient, tot dat eindlyk de ſtof ſcherper geworden zynde, eene koorts verwekt, welke doorgaans met ontſteeking verzeld is, doch egter verſchilt naar de omſtandigheden van den patient, naar de byzondere behandeling, en het ſaizoen, en niet eerder bedaart, dan voor dat het venyn, opgenoomen, en door het bloed verſpreid, zig in de huid nederzet, en dezelve bevlekt met vuurige puisten, die eerst zeer klein zyn, van langzaamerhand grooter worden en eindlyk zweeren. Wanneer het vergift zig geheel en al op de huid geplaatst heeft, en het getal der puisten niet overmaatig groot is, neemt de ziekte na het uitkoomen der puisten een einde, dewyl dezelve als dan op eene gemaklyke wyze groejen, ryp worden, en droogen; dit is het allergunſtigſte zoort.

Doch byaldien 'er zo groot een voorraad

van vergift is, dat 'er eene zeer groote meenigte van puisten voor den dag komt, dan wordt door de prikkeling van de huid, de gestremde uitwaasseming, en den opgeslurpten etter, wederom eene nieuwe koorts gebooren, welke de tweede (*secundaria*) of etterkoorts genoemd wordt, en zeer gevaarlyk is.

Eindlyk, wanneer de huid al het vegift niet verzwelgen kan, of de krachten te gering zyn, om het geheel en al naar buiten uit te zetten, dan gaat de koorts niet af, maar blyft by aanhoudenheid duuren met zwaare verheffingen en hevige toevallen, en by de eerste voegen zig daaglyks nieuwe puisten.

De geneezing van besmettelyke ziektens is tweëderlei; of het vergift wordt door een bekend tegengift t' ondergebragt, of men wapent het lichaam zodaanig tegen het zelve, dat 'er geen zwaare toevallen uit ontstaan kunnen.

Het eerste hebben verscheide beroemde mannen in de Kinderpokken ondernoomen, doch tot dus verre vergeefs, en dit is mooglyk niet zeer te beklaagen; want, dewyl onze lichaamen zodaanig gesteld zyn, dat zy bloot staan voor eene zekere ziekte, zo lang zy dezelve nog niet ondergaan hebben, zou de uitblussching van het vergift, daar men voorheen mede besmet was geweest, niet kunnen beletten, dat men niet wederom op nieuw besmet wierd, en dus zouden wy geduurende onzen geheelen levensloop

onderhevig zyn, om dat vergift te ontfangen, en door deszelfs tegengift 't onder te brengen.

De tweede manier van geneezing kan derhalven maar alleen plaats hebben, en men moet trachten om deeze ziekte, welke byna yder een ondergaan moet, zo veel mooglyk te verzachten; men moet evenwel bekennen, dat men de ziekte veel gemaklyker te boven zou koomen, in dien men 'er een tegengift voor wist.

De bekende brandende eigenschap van de ziekte geeft de beste geneezingswyze aan de hand, welker nuttigheid de ondervinding bevestigd heeft; doch, schoon dit de waare aart van de ziekte is, wordt de zelve evenwel door de verschillende gesteltheid van de lucht en zaaden van andere ongemakken, die in het lichaam verschoolen zyn, zomtyds eenigzins veranderd; uit deeze twee bronnen vloejen alle byzondere zoorten van Kinderpokken, welke door de Aucteuren beschreeven zyn, en die met andere dan verkoelende middelen behooren geneezen te worden; want het vergift der Kinderpokken werkt, even als de oorzaaken van andere ongemakken, op eene verschillende wyze naar de verschillende omstandigheden der patienten. „ De Kinderpokken „ volgen de gesteltenis van het lichaam, „ schoon de omstandigheid van tyd, de „ zelve zomtyds heviger doet woeden."

Nu ga ik weder over tot de uitwerking van de opium in de Kinderpokken. Eerstlyk

lyk: de opium is een der allerheetste zweetmiddelen, en wel het voornaamſte; ondertusſchen verbieden de yverigste voorſtanders van de opium het gebruik van heete zweetmiddelen; waarom bedienen zy zig van het allerſterkste, terwyl zy zachtere van het zelfde zoort wraaken?

Ten tweeden: de vochten zyn in deeze ziekte zeer ſcherp, zomtyds corroſief; wat zal dan de opium, een ſcherp en corroſief middel baaten? *Z*al misſchien de eene ſcherpte de andere temperen? geenzins: want.

Ten derden, alle vochten verrotten in de Kinderpokken, en ALSTON heeft aangemerkt, dat de opium meer naar het rottige dan naar het zuure helt; daarenboven leert de ondervinding, dat het binden der zenuwen eene ſchielyke en vervaarlyke verrotting, ja zelfs gangreen, in de deelen tot welke zy behooren veroorzaakt; de opium nu belet de werking der zenuwen op de zelfde manier als het binden; het is derhalven te vreezen, dat de opium de verrotting zal doen toeneemen, eensdeels voor zo ver het opium is, ten anderen, om dat het ſlaap verwekt, geduurende den welken de afgeſcheide vochten door den tyd van zelfs bederven.

Ten vierden: wie heeft of niet gezien, of ten minſten geleezen, of gehoord, dat zo wel het in- als het uitwendig gebruik van opium in Inflammatoire ziektens gangreen heeft te weeg gebracht?

Hier woont zelfs nog een man, die de

toonen van zyn eenen voet heeft moeten laaten afzetten, ter oorzaake van eene vervaarlyke gangreen, welke ſchielyk op het uitwendig gebruik van tinctuur van opium om de pyn van eene ontſteeking daar ter plaats te doen verdwynen, gevolgd was.

Doch in zwaare Inflammatoire Kinderpokken is 'er altyd vrees voor gangreen; kan men dan veilig opium voorſchryven, terwyl alles in vuur en vlam ſtaat, en het geheele lichaam byna als eene ontſteeking is?

Ten vyfden: alle de bloedvaten zyn gezwollen door den overvloed en de uitzetting der vochten: want deeze uitzetting wordt te vergeefs ontkend van de zulken, die de natuurkundige regels van andere lichaamen al te naauwkeurig op het menſchlyk lichaam toepasſen; de beſte geneesheeren nu bedienen zig van zodaanige middelen, welke de uitzetting bedwingen, en door alle de afſcheidingen (*Secretiones*) te vermeerderen, de bloedvaten ontlasten; Doch de opium ſtremt alle afſcheidingen, het zweeten alleen uitgezonderd, het geen hier van geen dienst is, en vermeerdert de uitzetting zodaanig, dat PETRUS BORELLUS verhaalt gezien te hebben omtrent het jaar 1660, dat de opium na eene aderlaating gebruikt, de ader wederom had doen ontſpringen, waar op eene doodlyke bloedſtortting gevolgd was. Zy is derhalven nadeelig in deeze ziekte; en in het algemeen is de ſlaap kwaad, als eene aderlaating goed is, en het gemeene volk oordeelt

deelt niet kwalyk, dat het ſlaapen op eene aderlaating ſchaadlyk is, want het een is ſtrydig met het ander, en men ziet daaglyks patienten, die zig beklaagen, dat zy het voordeel en de verligting door eene aderlaating verkreegen, door den ſlaap wederom verlooren hadden.

Wy oordeelen allen, en niet te onregt, dat eene ſterke Salivatie zeer voordeelig is; doch de opium, gelyk beweezen is, ſtremt dezelve, bygevolg is zy ſchaadlyk; ik weet, dat zommigen deeze uitwerking ontkennen, doch zonder grond, en SYDENHAM zelfs, hoe groot een liefhebber hy ook van opium is, bekent, dat het kwylen geduurende den ſlaap wel vermindert, maar na den ſlaap wederom ſterker wordt; doch indien de quantiteit daar door niet minder geworden is, waarom neemt hy dan zo dikwyls zyn toevlucht tot oxymel ſcilliticum, het geen door misſelykheid te veroorzaaken het kwylen ſterk aanzet? anderen hebben in der daad bekend dat de opium de ontlasting van kwyl verminderde, maar wat goeds ſpruit'er dan uit? ik heb 'er dikwyls kwaad uit zien voortkoomen, doch nooit goed; de ſalivatie wordt door het gebruik van opium zekerlyk, en tot groot nadeel, verminderd.

Ten ſesden: het is naauwlyks te begrypen, hoe een ſlaap door kunst gemaakt voordeelig zou kunnen zyn, daar de natuurlyke ſlaap by wylen zo nadeelig is dat ik dikwyls genoodzaakt ben geweest om myne patienten wakker te maaken, dewyl ik ondervond,

dat

dat zy door het ſlaapen, benaauwd wierden, en begonnen te ronken, dat de pols ongeregeld wierd, het aangezigt opzwol, de afſcheidingen ophielden, en vreesde dat deeze ſlaap zeer ligt tot eene ſlaapziekte zou kunnen overgaan; en om deeze wederom te boven te koomen is moeilyk, en valt weinigen te beurt. Wanneer ik in de allergunſtigſte kinderpokken, aan kleine kinderen om de pyn, die hen doet huilen, te ſtillen, Diacodium gaf, zonder iets kwaads in eene zo geringe ziekte te vreezen, heb ik meer dan eenmaal waargenoomen, dat het bloed naar het hoofd ſteeg, de oogen uitpuilden, en de oogleden dik wierden.

En het is niet te verwonderen, dat de ſlaap dikwyls nadeelig in de Kinderpokken is, dewyl het uit eene naauwkeurige beſchouwing blykt, dat patienten, die koortzen hebben, meer nadeel dan voordeel trekken uit hunnen ſlaap; wat Doctor is 'er, die niet dikwyls gezien heeft, dat zy na den ſlaap erger waren dan te vooren? daaglyks ondervinden wy, dat die geenen, welken eene kwaade keel hebben, na den ſlaap met meer moeite ſlikken; die hoofdpyn hebben, zwaarder pyn gevoelen, en die benaauwd van borst zyn, moeilyker ademhaalen; die met rheumatieke pynen gekweld zyn, worden dikwyls al verheffing van pyn gewaar eer zy in den ſlaap geraaken, en wachten zig daar voor zo veel mooglyk is, weetende by ondervinding, dat hunne ſlaap zeer benaauwd en menigmaal met ſtuiptrekkingen verzeld

is;

is; die volbloedig zyn bevinden zig na den ſlaap, door het ſterker drukken der zenuwen, zwakker. Het zelfde is reeds in oude tyden van veele geneesheeren waargenoomen, welken uit dien hoofde den ſlaap in de koortzen afkeurden, *op dat door den zelven de hitte, welke door de koorts naar buiten gevoerd wordt, niet te rug naar binnen gedreeven mogt worden*; en hier op ziet misſchien de *aphorismus* van HIPPOCRATES, die uit de uitwerkingen van den ſlaap het gevaar van de ziektens (van de heete zo het ſchynt) beoordeelt; eene hevige ziekte wordt door den ſlaap zekerlyk bezwaard, eene ligte ziekte, geenzins.

Ik merk daaglyks op, dat de ſlaap nadeelig is in de verheffing van de koorts; UED: heeft dit verſcheide maalen waargenoomen, zo als UED: my goedgunſtig medegedeeld hebt; YOUNG heeft het ook dikwyls gezien, en begreep ook zeer wel, het geen aan yder een bekend is, dat de bloedvaten in den ſlaap opzwellen, waar door de afſcheidingen noodzaaklyk verminderen moeten, en hy voegt 'er nog by, dat uit den ſlaap alle tekenen van Plethora, ja zelfs van verſtopping, gebooren, worden; waar uit men ligtlyk begrypt, hoe nadeelig dezelve in zommige ziektens zyn kan, ja ik durf als eene vaste grondſtelling in de Praktyk ſtaande houden, dat de ſlaap, welke de gezonden verkoelt, in de koortzen verhit.

Deeze ſtelling ſchynt in den eerſten opſlag zeer vreemd; doch indien men de oorzaaken

van

van den ſlaap van een gezonden en een zieken, en de uitwerking van den zelven naauwkeurig nagaat, zal men de zaak ligtlyk begrypen. De ſlaap wordt of door gebrek van dierlyke geesten, of door de drukking der zenuwen veroorzaakt, en in gezonden doorgaans door beiden; de arbeid geduurende den dag verricht, put de dierlyke geesten uit, en verwekt die zachte beweeging van koorts des avonds, waar van byna niemand vry is; dit is de ſtaat van een gezond mensch des avonds; de dierlyke geesten beginnen te ontbreeken; het dunste gedeelte der vochten is dikwyls door de lichaamsbeweeging vervloogen; de raauwe vochten van het nog ongekookte voedzel verwekken eene prikkeling; de vochten vloejen voornaamlyk naar het hoofd, meer dan naar andere deelen, en zetten het zelve op; het bloed begint onſtooken en dik te worden, want de allerhevigſte en inflammatoire koortzen kunnen door langduurig waaken veroorzaakt worden; uit de ziekte zelfs ſpruit het geneesmiddel; de machine, welke door meer lighaamsbeweeging nadeel zou lyden, wordt onbekwaam, om dezelve te verrichten; het lichaam ſchikt zig tegen wil en dank tot rust, en door de rust wordt de ſchaade, door den arbeid en het voedzel geleeden, wederom herſteld.

De van buiten bykoomende werkingen, waar door de beweeging van het hart aangezet wordt, houden in den ſlaap op, en de omloop van het bloed wordt traager; de pols begint derhalven langzaamer te ſlaan, en de adem-

ademhaaling, welke gemeenlyk evenredig aan de beweeging van het hart is, wordt insgelyks langzaamer; de omloop van het bloed wordt traager op alle plaatzen daar afſcheidingen geſchieden; hier door wordt de afſcheiding der vochten verminderd, en zelfs de uitwaasſeming van de huid, ſchoon deszelfs vochtig- of klamheid, (waar van eene geringe uitwaasſeming welke niet vervliegt, de oorzaak is) het tegendeel zou ſchynen te bewyzen; het bloed verliest derhalven weinig of niets, wordt minder dik, om dat de beweeging minder is, minder heet, en bederft minder; het raauwe wordt gekookt, verandert in bloed en in goed voedzel; hier door worden de vaste deelen bevochtigd, gevoed en herſteld, zo als ook de dierlyke geesten; de krachten koomen weer; hy, die 's avonds ziek was, (want die ſluimert, is ziek) ſtaat 's ochtends weêr gezond op, en dewyl de ſlaap de oorzaaken van de ziekte wegneemt, komt de gezondheid wederom.

Doch in de koorts is het met de zaak geheel anders geſteld; de ſlaap neemt de oorzaaken van de ziekte niet weg, derhalven wordt de ziekte door den zelven niets verminderd; daarenboven is de ſlaap een hinderpaal voor de geneezing; de ziekte wordt 'er derhalven door verzwaard.

Een verkeerd begrip heeft veelen hier omtrent doen dwaalen; want ziende dat in gezonden de omloop van het bloed, 's nachts geduurende den ſlaap vertraagd wierd, en dat

dat de ſlaapenden koelder wierden, beſlooten zy hier uit, dat de ſlaap altoos en in alle gevallen verkoeling te weeg bracht, geen acht geevende, dat de verkoeling ſpruit uit het ophouden der oorzaaken van beweeging en hitte; zy zagen dat de opium ſlaap verwekte, en daarom redeneerden zy aldus: *de ſlaap verkoelt, de opium verwekt ſlaap, by gevolg is de laatſte werking van de opium, te verkoelen, en derhalven is de opium zeer dienſtig in de Kinderpokken daar eene zeer groote verkoeling vereischt wordt.* Maar valsch is het voorſtel, en bygevolg het beſluit valsch; nog eens, de ſlaap vertraagt dan maar alleen den omloop van het bloed, en vermindert de hitte, wanneer geduurende den zelven de oorzaaken der beweeging weggenoomen worden; in de allervolmaaktſte gezondheid ontſtaat 'er alle avonden door den arbeid van den dag eene kleine beweeging van koorts, welke de natuur heeft willen geneezen door die zachte rust, welke wy ſlaap noemen, en dan is de ſlaap het eenigſte koortsmiddel; doch in alle andere koortzen heeft de ſlaap die kracht niet; het hart heeft andere aandoeningen in gezonden dan in zieken; in gezonden houden dezelve geduurende den ſlaap op, doch niet in zieken; de uitwerking derhalven is niet gelyk. Wanneer iemand een gal-koorts heeft, welke door ſterke ontlastingen van water en afgang, en verdunnende en zuurachtige dranken geneezen moet worden, zal hy minder koorts gevoelen, na dat hy ſes uuren lang een be-

benaauwden ſlaap gehad heeft? geenzins: want dewyl geduurende dien ſlaap de voortſtuwende kracht der darmen vertraagd wordt, blyft de ſtof in de darmen hangen, pakt op malkander en wordt nog meer bedorven; de ontlasting van water is minder, de uitwaasſeming van gelyken, welke laatſte ik voor eene zaak van zeer groot belang houd; by gevolg blyft de ſcherpe ſtof in het bloed, veroorzaakt meer prikkeling, doet het hart ſchielyker ſlaan, en vermeerdert de koorts; daarenboven wordt de hitte ſterker, om dat de Lucht niet vernieuwd wordt, en uit gebrek van vocht gaat het bederf volkomen zyn gang, zo dat de ſlaap in dit geval op veelerlei wyzen nadeelig is. De zelve reden heeft plaats in de Kinderpokken; de ſlaap kan niets van de oorzaaken van de ziekte wegneemen, nog de ziekte verminderen, integendeel vermeerdert hy dezelve en vertraagt de geneezing; de ziekte wordt 'er derhalven door verergerd.

Maar, zal men zeggen, de ſlaap is noodzaaklyk tot herſtelling der krachten; de herſtelling der krachten is noodzaaklyk; by gevolg is de ſlaap noodzaaklyk. De *major* is valsch, de *minor* twyffelachtig, de *concluſie* valsch; want de ſlaap, die in gezonden verkoelt door de oorzaaken van de hitte weg te neemen, herſtelt ook de krachten, door het beletten van de oorzaaken waar door dezelve afgenoomen waren, maar in de koorts neemen de krachten af door de ziekte, welke door den ſlaap niet verminderd wordt, en

de middelen tot herſtel ontbreeken; bygevolg verſterkt zulk een ſlaap in het geheel niets, en de daaglykſche ondervinding bevestigt dit; de eenigſte en waare verſterkende middelen in ziektens, zyn de zodaanige, welke de ziekte beteugelen; hoe meer de ziekte bedwongen wordt, hoe meer de zieke verſterkt wordt, en ten dien einde zullen eenige oncen citroenzap in eene rot-koorts veel meer dienst doen, dan een zeer lange ſlaap.

Denk evenwel niet, myn waarde HALLER, dat ik den ſlaap en zelfs het gebruik van ſlaapmiddelen in heete ziektens geheel en al veroordeel; dat zy verre. Ik wil alleen maar zeggen, dat de ſlaap en ſlaap-middelen in koortzen dikwyls nadeelig zyn, door de ziekte te verzwaaren, en de krachten der geneesmiddelen te verzwakken; ik heb dikwyls, en zelfs nog onlangs, terwyl ik dit ſchryf, ondervonden, dat patienten aan koortzen leggende, welke op verkeerden raad 's avonds opium gebruikt hadden, na een ſlegten nacht doorgebracht te hebben, zig den volgenden dag veel erger bevonden; integendeel erken ik de goede uitwerkingen van de opium, als dezelve gebruikt wordt, na dat de Plethora, de ontſteeking en de ſpanning der vaten verminderd zyn; want dan werkt zy als een zweetmiddel, en doet wonderen, doch een voorzichtig geneesheer behoort hier voorzichtig te handelen; de beroemde DE

HAEN

HAEN heeft hier omtrent uitmuntende voorſchriften gegeeven.

Ik heb gezien, dat een patient in zaamenloopende pokken zeven etmaalen ſlaapeloos doorgebracht had, zonder zig daar door erger te bevinden; anderen heb ik zeer dikwyls uit hun ſlaap doen opwekken, dewyl ik bemerkte, dat zy wakker wordende zeer benaauwd waren door het ophouden van de kwyling, welke by aanhoudendheid behoort te blyven duuren, en niet verminderd kan worden, zonder dat de keel meer begint te zwellen; ik heb gezien, dat de zelve binnen een etmaal byna zeven ponden bedroeg, en nog lang na de ziekte, ja zelfs tot dertig dagen toe bleef duuren, zonder dat ik ze, hoe ongemaklyk zy den patienten ook viel, tegen wilde gaan; want de kwyling is eene nuttige *criſis*, en houdt van zelfs op, wanneer het bloed verbeterd, en de vaste deelen, voornaamlyk door lichaamsbeweeging, ſterker worden; ik heb een teeringachtig meisje gekend, welker ziekte begonnen was met eene hoest, veroorzaakt door het op doen houden van de kwyling door het gebruik van een zaamentrekkenden gorgeldrank.

Doch daar zyn nog andere redenen tegen het gebruik van opium in de tweede koorts der Kinderpokken, want;

Ten zevenden: Een geneesheer moet zig van zodaanige middelen bedienen, welke niet alleen de *criſis*, waar door de ziekte geneezen moet worden, en waar tegen de

opium, gelyk als wy gezien hebben, volstrekt strydt, begunstigen, maar ook de toevallen, die den dood zouden veroorzaaken, kunnen voorkoomen; en het is 'er zo verre van daan, dat dit hier door opium zou kunnen geschieden, dat integendeel alle toevallen door opium veroorzaakt kunnen worden; want die aan de Kinderpokken sterven, vervallen doorgaans of in eene slaapziekte, of in eene Aamborstigheid door opstopping der vochten in de longen; wat middel nu is 'er te vinden, dat in beide deeze gevallen, zekerder den dood te weeg kan brengen?

Men heeft in de Kinderpokken geduurig *Phrenitis*, *Pleuris*, eene ontsteeking in de keel, de long, de lever, opstopping van water, gangreen in de darmen &c. te vreezen, en alle deeze toevallen kunnen door geen middel ligter dan door de opium veroorzaakt worden.

Ten agtsten: De patienten zyn in deeze ziekte dikwyls benaauwd, ylhoofdig, heet, dorstig; de opium geeft gelegenheid tot benaauwdheid, ylhoofdigheid, hitte, dorst.

Ten negenden: De opium werkt op dezelfde wyze als de wyn; wie zou in het hevigste van het zweeren aan een patient veel wyn te drinken geeven?

Ten tienden: De Jeuking is zomtyds in deeze ziekte ondraaglyk; wie weet niet, dat de jeuking door de opium vermeerderd wordt?

Ten elfden: Ik zie, dat de beste geneesheeren de opium in heete koortzen of geheel niet, of ten minsten zeer omzich-

tig

tig gebruiken, en daarom kan ik niet begrypen, waarom zy 'er zig zo ſtout van bedienen in de tweede koorts der Kinderpokken, welke misſchien de heetſte is van alle koortzen; ten waare zy zig inbeelden, dat de opium een tegengift tegen de Kinderpokken is, het geen ik nooit gehoord heb dat by iemand tot dus verre in gedachten gekoomen is; de koorts der Kinderpokken vereischt de zelfde geneezings-wyze, als eene hevige Rot-koorts; RIVERIUS is al over lang van het zelfde gevoelen geweest; hoe kan men dan verwachten, dat het zelfde middel in gelyk-zoortige ongemakken op eene verſchillende wyze zal werken?

Laat ons eindlyk alle de werkingen van de opium nagaan, en men zal bevinden, dat dit middel, behalven in het zweet verwekken en pyn ſtillen, geheel en al tegen de waare *indicatien* van deeze ziekte ſtrydt; maar zou het in deeze tweëerlei opzichten dienst kunnen doen? geenszins: want, voor eerst: de oude en nieuwe Praktyk verbieden de zweetmiddelen, als de koorts op het hevigst' is. Ten tweeden: om het zweet te doen uitkoomen, moeten de vochten noodzaaklyk naar de huid gedreeven worden, en de huid zelfs zodaanig geſteld zyn, dat zy die ontlasting niet belet; maar de geſteltenis van de huid in de Kinderpokken maakt dezelve onmooglyk; by gevolg is het verkeerd om de vochten naar de huid te dryven, want hier door zou geene ontlasting van zweet, maar alleen eene ſterker ſpanning, ontſtee-

 king,

king, prikkeling van de huid, en verheffing van koorts, te weeg gebracht worden.

Van deeze waarheid zyn die geneesheeren, welke zig van de opium in deeze ziekte bedienen, ook zeer wel bewust, want zy voegen by het gebruik van opium zodaanige middelen, welke afgang maaken, en op het water werken, om de vochten te ontlasten langs die weegen, welken men in andere gevallen, als men wil doen zweeten, zeer zorgvuldig tracht toe te stoppen, in navolging van de natuur zelfs, welke, zo als wy zien, de vochten door de huid uitdryft, als het lyf beslooten en de ontlasting van water minder is.

De opium, zegt men, kan de pyn stillen. De oorzaaken van de pyn, de oppropping naamlyk van de vaten, en ontsteeking van de huid worden 'er zekerlyk door vermeerderd, derhalven kan dezelve alleen door het verdooven van de harssenen het gevoel van de pyn wegneemen; maar die verdooving wordt veroorzaakt door het meerder drukken van de harssenen; doch hoe gevaarlyk is eene verligting van pyn, welke niet verkreegen kan worden, zonder de oorzaak van de pyn te vermeerderen, en de ziekte te gelyk in den allerergsten staat te brengen.

De opium is derhalven in de tweede koorts der Kinderpokken een schaadlyk middel voor zo verre dezelve eene heete, rottige en Inflammatoire koorts is, welker toevallen alle door de opium vermeerderd worden.

Ik spreek by ondervinding; schoon ik de eer-

eerste twee jaaren nu en dan verlegen ben geweest, dewyl ik nog niet genoeg versterkt en bevestigd was in myn gevoelen omtrent de opium, kan ik egter met waarheid verklaaren, dat ik, zo dikwyls ik de eenigste Doctor was en myn zin volgen kon, in de gevaarlyke tweede koortzen der Kinderpokken, welke ik zeer dikwyls, en zeer zwaar gezien heb, nooit opium gebruikt heb, en ik kan heilig verklaaren, dat ik niet een patient verlooren heb; zeer dikwyls ben ik geroepen by zieken, die op verkeerden raad eene groote dosis *Diacodium* gebruikt, en het nadeel hier door veroorzaakt niet genoeg door verkoelende middelen hadden getracht voor te koomen, en heb met zeer veel leedweezen de beklaaglyke gevolgen daar van gezien; welke het my zomtyds met des Hemels hulp gelukt is door het gebruik van zuure en purgeermiddelen weder te boven te koomen; doch op andere tyden te laat geroepen zynde, konden geene middelen meer baaten. In het voorjaar van het jaar 1754 wierd ik by een Edelman van vyftig jaar, die buiten op het land woonde, ontbooden; hy had de Kinderpokken; het was de zevende dag van de ziekte, en op raad van twee andere Doctoren gebruikte hy slaapmiddelen; hy klaagde toen ik by hem kwam over eene kwaade keel, welke zedert eenige uuren begonnen was, en hem in het doorslikken en drinken zeer veel ongemak veroorzaakte; te vergeefs stelde ik eene aderlaating voor; doch verkreeg eg-

 ter,

ter, dat men hem in vier en twintig uuren geene ſlaapmiddelen zou geeven; ik liet hem eenige maalen klisteeren; het doorſlikken wierd gemaklyker; ten negen uuren wierd hem wederom ſlaapgoed gegeeven, na de tweede doſis ging de keel weer toe; den tienden dag was hy ylhoofdig, en kon niets gebruiken; ik wilde hem doen aderlaaten, doch men hoorde niet naar my; door klisteeren en het nalaaten van ſlaapmiddelen kon hy na verloop van eenige uuren wederom drinken; men mengde weer Diacodium onder zyn drank, ſtraks wierd hy benaauwd, de ylhoofdigheid nam toe, en de keel wierd weer bezet; den twaalfden dag verviel hy in eene ſlaapziekte; op raad van vyf Doctoren wierd hy op den voet en den arm adergelaaten, doch te laat; men zette hem ſpaanſche vliegen, ſchoon zyn gewoone Doctor en ik het afraadden; men wond hem naar een dwaazen nadeeligen gemeenen raad in een vars afgevild ſchaapen-vel; 's nachts begon hy te ronken, en ſtierf; hy zou waarſchynlyk tot nut van zyne familie nog leeven, indien hy in plaats van Diacodium zo veele oncen van een zuuren geest gebruikt had; want ik heb verſcheiden gezien, die veel meer pokken hadden, en egter niet een oogenblik ylden of benaauwd waren, en het gevaar gemaklyk te boven kwamen, maar zy hadden in 't geheel geen ſlaapgoed gebruikt.

Zyn dan de voornaamste geneesheeren in Europa, de grootſte voorſtanders der genees-

neeskunde, die de Etterkoorts door opium trachten te boven te koomen, alleen op een of twee na, te beſchuldigen? in geenen deele; daar zyn 'er veelen onder, waar voor niemand zo veel achting heeft als ik; want hunne geneezings-wyze is in alle andere opzichten zo juist ingericht, dat men van een enkel, ſchoon niet al te wel gepast middel geen groot gevaar te wachten heeft; daarenboven, zyn die mannen zo wys en voorzichtig, dat ik volkoomen verzekerd ben, dat zy zig voor de opium, welke zy in het algemeen aanpryzen, in veele gevallen wachten; behalven dit, bedienen zy zig doorgaans van *ſyrupus Diacodii*, welke dikwyls in de winkels zodaanig gevonden wordt, dat zy eerder eene verzachtende dan eene ſlaapverwekkende kracht heeft, en zomtyds zo zuikerig is, dat zy eer als een zuur medicament, dan als een opiaat werkt; dit onderſcheid ſchynt SYDENHAM al gemaakt te hebben; want voor eerst merkt hy aan, gelyk een yder weet, dat vrouwen, die met opſtyging gekweld zyn, het *Laudanum Liquidum* gemaklyk, de *Syr. Diacod.* niet wel verdraagen kunnen: ten tweeden, voegt hy 'er by, dat de ondervinding geleerd heeft, dat het *Laud. Liquid*, anderzins een uitmuntend geneesmiddel in de Kinderpokken, zomtyds verhit, het geen men van de *Syrup. Diacodii* niet te wachten heeft. Mag men dan in de Kinderpokken in 't geheel geen opium gebruiken? dat zy verre; de opium heeft hier ook haare byzondere en zelfs groote verdien-

 ſten,

ſten; doch niet in het geval, waar in zy voornaamlyk aangepreezen wordt.

Ik bedien 'er my van, Eerstelyk: wanneer de levenskrachten zwak zyn, en 'er hartſterkende middelen vereischt worden; dus koomen 'er zomtyds kinderen voor, die zeer zwak, teer, en al te aandoenlyk van zenuwgeſtel zyn, en voor het uitkoomen zo wel, als in de eerſte dagen na het uitkoomen der Kinderpokken zeer buitengewoone toevallen hebben, met een zwakken en ongelyken pols, koude, en flaauwtens; in zodaanige gevallen bedien ik my van opium om de krachten op te wekken, welke een heerlyk middel is, om het vergift, het geen inwendig blyft hangen, naar buiten uit te dryven; zo heb ik nog onlangs een fatzoenlyk man van eene zeer zwaare benaauwdheid, welke reeds agt dagen geduurd had, en door Jichtige ſtof, die op de maag gevallen was, veroorzaakt wierd, met eene ſterke doſis *Laud: Liquid:* geneezen; de ſtof verliet ten eerſten de maag en plaatſte zig in een der gewrichten met groote pyn.

Doch in de Kinderpokken vervalt men ligtlyk van gebruik tot misbruik; zo dra het vergift naar buiten gedreeven is, herſtellen zig de krachten, die te vooren onderdrukt waren, wederom op eene wonderlyke wyze; maar als men met het gebruik van de opium, waarmede men het leven behouden heeft, blyft voortvaaren, benadeelt men den patient ten hoogſten, dewyl 'er als dan eene zeer hevige Etterkoorts ontſtaat, welke alleen door de al-

allersterkste verkoelende middelen geneezen kan worden; voorleden zomer heb ik een jongetje anderhalf drachma *Laud: Liquid:* tusschen den derden en vierden dag van de ziekte doen gebruiken, uit hoofde van deszelfs zwakheid en aandoenlykheid van zenuwgestel, met dat gevolg, dat na dat de pokken zeer sterk waren uitgekoomen, de patient zig geduurende eenige dagen zeer wel bevond; tusschen den negenden en tienden dag, was de Etterkoorts zo zwaar, dat ik genoodzaakt was om hem ses drachmaas *Spiritus Sulphur*: te laaten gebruiken; zelden heb ik zulk eene verandering in bejaarden waargenoomen; doch in alle de zodaanigen, die teer van gestel, aandoenlyk van zenuwen en neerslagtig zyn, heb ik de opium even noodzaaklyk gevonden als in kinderen, om de circulatie te bevorderen, het zenuwgestel in stilstand te brengen, en den moed op te beuren, en heb 'er my ook stoutlyk van bediend.

Ten tweeden: De opium is zeer dienstig voor kinderen, die een gunstig zoort van pokken hebben, doch de pyn van de puisten niet wel verdraagen kunnen, of moejelyk in hunne kamers te houden zyn; zy stilt de pyn, belet het vatten van koude, en doet de ziekte gemaklyk afloopen, en eene geringe dosis van slaapmiddelen kan weinig of niet schaaden.

Ten derden: Wanneer onder het uitkoomen van de Kinderpokken, de vochten zo geweldig naar de darmen vloejen (zonder egter ontsteeking te veroorzaaken) dat 'er een buikloop op volgt, welke de krachten geheel

en

en al ondermynt, heb ik gezien, dat de opium boven verwachting het vergift wederom te rug, en naar buiten uitdreef, zodaanig, dat de loop gestild, de huid bevochtigd wierd, de pokken uitkwamen, en de krachten weer hersteld wierden.

Het gebeurt ook zomtyds in kwaadaartige pokken, dat eene aanhoudende loslyvigheid geduurende den gantschen loop van de ziekte het lichaam zo zeer verzwakt, dat 'er koude aan handen en voeten, en meenigvuldige flaauwtens op volgen; in zulke gevallen ben ik dikwyls genoodzaakt geweest, om de opium in eene groote dosis te geeven, en heb niet geschroomd om my te bedienen van *Diascordium*, het welk door zyne zachte zaamentrekkende kracht de darmen eenigzins versterkt; de *mixtura simplex*, met zuivere zuure geesten vermengd, komt dan zeer wel te pas, en men moet my hier niet verwyten, dat dit een zamenmengzel van tegenstrydende middelen is, het geen ik boven heb afgekeurd; want ik bedien my niet tegen het zelfde toeval van de opium en de daar mede strydende zuure middelen, maar, voor de loslyvigheid als een doodlyk toeval beducht, tracht ik dezelve door opiaten te bedwingen, terwyl ik te gelyk de verrotting, die de oorzaak van de ziekte is, met zuure middelen sterk te keer ga.

Ten vierden: wanneer de patienten, voornaamlyk die nog jong zyn, of heete middelen, of te zwaar en niet genoeg verkoelend voedzel gebruikt hebben, of het lyf al te lang be-

beslooten geweest, of ontydig door scherpe middelen geopend is, wanneer het purgeeren te lang uitgesteld is, of eindlyk, indien 'er een misslag in de eene of de andere van de niet natuurlyke dingen (*res non naturales*) begaan is, worden zy zomtyds, als de pokken beginnen te droogen, door een zwaaren buik-loop overvallen, waar door niet alleen het overschot van het vergift naar binnen getrokken, maar alle de vochten naar de darmen, door de scherpe stof der Pokken geprikkeld, gevoerd worden; hier door slaan de puisten schielyk neer, verslensen en worden ledig, gelykende naar eene ledige beurs of peul-schil; de huid wordt bleek en slap; hier voegen zig zwymelingen en ylhoofdigheid by, de handen en voeten worden koud, en de patienten geeven den geest. Ik weet dat 'er veelen aldus gestorven zyn; twee, daar ik te laat by ontbooden wierd, heb ik zien sterven; den eersten vond ik zieltoogenden toen ik de kamer intrad, de tweede leefde nog twee uuren; veelen, daar ik nog tyds genoeg by kwam, heb ik behouden door eene sterke dosis *Laud: Liquid*: het welk de al te sterke voortstuuwende kracht der darmen bedwingt, en de vochten weer terug dryft naar de huid, als mede door melk en zachte dranken, welke de krachten wederom herstellen, en het scherpe verstompen. In dit geval doen spaansche vliegen ook dienst, maar werken langzaamer; ja, de opium en spaansche vliegen zyn in de Kinder-

der-

derpokken, en in eenige andere ziektens, gelykzoortige middelen, het geen weinigen misſchien gelooven zullen; ik heb my dikwyls van beiden te gelyk bediend: de ſpaanſche vliegen beuren de krachten even eens op als de opium, doen de vochten naar de huid vloejen, en bedwingen den buikloop; dikwyls heb ik my ook met een goed gevolg van de opium bediend, wanneer in een zwakken patient een ſlaap met ſtuiptrekkingen verzeld, voor het uitkoomen voor af ging, en waargenoomen, dat de opium binnen een uur deed, daar de ſpaanſche vliegen veel langer tyd toe noodig zouden gehad hebben. Een toeval is 'er, waar in ik my van ſlaapmiddelen wacht, terwyl de ſpaanſche vliegen ondertusſchen van eene zeer goede uitwerking zyn, wanneer naamlyk het vergift inſlaande op de long valt met een zeer ſchielyken en zwakken pols, droogte van de huid, moeijelyke ademhaaling, benaauwdheid, ylhoofdigheid; dit is waarlyk een der zwaarſte toevallen in de Kinderpokken, en der moeijelykſte om te geneezen; egter, als ik by tyds ontbooden wierd, is het my zomtyds gelukt het zelve te boven te koomen, door zeer groote en ſterke ſpaanſche vliegen aan de kuiten te leggen, warme *Decoctums* van garstewater, vlier en honing in eene groote menigte te laaten gebruiken, met eene kleine dofis *ſulphur aurat: antimon;* na verloop van vier of vyf uuren begint gemeenlyk de pols langzaamer te ſlaan, de benaauwdheid wordt minder, de huid wordt vochtig, en de krach-

ten

ten koomen weerom;als de borst geheel vry,en de patient zonder koorts is, kan men de natuur met een zacht ſlaapmiddel te hulp koomen; het is dienstig dat de beenen lang open blyven.

De ſpaanſche vliegen zyn zeer nadeelig, wanneer door de hevigheid van de koorts en het opzwellen der bloedvaten eene diepe ſlaap ontſtaat; zy zyn ook zeer nadeelig, als de Etterkoorts zeer hevig is, wat ook de beroemde FREIND en zyne navolgers voor dertig jaaren hier tegens hebben ingebracht, en ik zie met vermaak, dat de tegenwoordige geneesheeren van een ander gevoelen zyn; indien de ſpaanſche vliegen hier ooit eenig nut gedaan hebben, is het alleen dit geweest, dat zy eene groote menigte Etter hebben doen ontlasten; maar zy veroorzaaken zo veel kwaads aan den anderen kant, dat het niet vry ſtaat, dat men 'er zig met dat oogmerk van bedient, te meer, dewyl inſnydingen in de armen en beenen, zonder zo veel nadeel, de zelfde uitwerking te weeg kunnen brengen; dit is onder de Engelſchen reeds zedert eenige jaaren in gebruik geweest, en het is nog twyffelachtig, of de ſpaanſche vliegen den Etter der Kinderpokken, welke reeds gemaakt was, voor dat zy gelegd waren, dan of zy nieuwen Etter, welken zy zelfs maaken, ontlasten; daarenboven ſtryden zy tegens de volgende *indicatien*; de koorts, de ontſteeking, de hitte, het bederf, alle welke toevallen wy trachten te verminderen, worden door de ſpaanſche vliegen vermeerderd;

PAN-

PANAROLUS verhaalt gezien te hebben, dat door ſpaanſche vliegen de circulatie van het bloed zodaanig vermeerderd was in deeze koorts, dat eene ader, die eenige uuren voor dat dezelve gelegd waren, geopend was, wederom ontſprong; zy zetten de ontſteeking van de huid, welke men behoort tegen te gaan, in tegendeel ſterker aan; zy verminderen dikwyls de ontlasting van de pis, welke men behoort te bevorderen; zy maaken de pyn, welke men behoort te ſtillen, heviger; zy veroorzaaken hardlyvigheid, welke hier zeer nadeelig is; in een woord, zy voldoen aan geen eene indicatie, en ſtryden tegens verſcheide.

Ten vyfden: Een zacht ſlaapmiddel is goed in het laatst' van de Ettering, na dat men gepurgeerd heeft, zo als SYDENHAM placht te doen; want het zenuwgeſtel van de zodaanigen, die aan de beterhand zyn, is zeer ligt geraakt, en de purgatien verwekken eene wanorder, welke de opium wederom doet bedaaren.

Ten ſesden: De opium kan ook met voordeel gebruikt worden in die kolyken, welke op 't laatst' van de ziekte, na dat de koorts reeds afgegaan is, zig openbaaren, met de Kinderpokken niets gemeens hebben, en alleen ontſtaan uit het langduurig gebruik van zuure en verkoelende middelen; mits dat men eerst eene klisteer zet; laat de vrouwtjes zig verheugen, het ſtaat haar vry, om Theriak te gebruiken. In deeze en nog eenige weinige andere gevallen kan men veilig opium

opium gebruiken; in de overige is het veiliger zig daar van te onthouden; ik heb dit nog maar alleen te zeggen, dat niemand moet denken, dat ik met een vooroordeel tegen de opium ben ingenoomen; het is inderdaad een voortrefflyk middel, het welk ik zeer dikwyls gebruik, en daar ik niets tegen heb, maar ik wil wel bekennen, dat ik niet geloof, dat men overal en in alle gevallen een middel gebruiken moet, welkers zekerste uitwerkingen zyn, het bloed naar het hoofd en de borst te persſen, de koorts en ontſteeking te vermeerderen, de ettermaaking te belemmeren, en alle natuurlyke ontlastingen, het zweet alleen uitgezonderd, te doen ophouden.

Men zal misſchien vraagen, van welk ander middel bedient gy u dan, als gy de opium, waar mede anderen de kracht van de koorts trachten te breeken, nalaat? Ik antwoord, van de zelfde verkoelende en de ontſteeking tegen-gaande middelen, waar van zig de Arabieren plachten te bedienen, welkers manier van geneezen, de alom beroemde ANT. DE HAEN, myn hooggeachte vriend, aan welken de geneeskunde zo veel te danken heeft, zeer fraai heeft beſchreeven. Deeze geneezingswyze verliest door het achterlaaten van ſlaapmiddelen niets van haare kracht, maar wordt daarenboven nog verbeterd door het meenigvuldig gebruik van zuure geesten. De zuurachtige middelen uit het ryk der plantgewasſen, van de Arabieren reeds aangepreezen,

 zyn

zyn by veele geneesheeren tot den tyd van SYDENHAM toe, in gebruik geweest, ſchoon zy te gelyk uit een blind vooroordeel, Bezoar, Theriak, en andere abſorbeerende middelen, voorſchreeven; SYDENHAM bediende 'er zig van, maar evenwel liet hy in het jaar 1674, wanneer 'er wederom eene Epidemie was van dat zelfde zoort van kwaadaartige Kinderpokken, het welk in het jaar 1670 een groot getal menſchen weg-geſleept had, voor het eerst, geest van vitriool tot een aangenaamen ſmaak onder het bier mengen, en hy ſpreekt op nieuws van het zelfde middel in het zelfde geval in zyn uitmuntenden brief aan G. COLE en in zyn *Procesſus integer*; doch het geen te verwonderen is, hy geeft overal te kennen, dat men dit middel zo lang gebruiken moet, tot dat de Pokken geheel zyn uitgekoomen, maar in het zweeren ſchynt hy 'er van af te zien; hy wist derhalven niet van hoe veel nut het is in de tweede koorts.

De Engelſche Doctoren, die anderzins de geneeskunde zo zeer hebben verrykt, en waar van ik gaarn beken zeer veele uitmuntende dingen geleerd te hebben, zyn het voetſpoor van SYDENHAM nagevolgd, en bedienen zig in kwaadaartige en ongeregelde Pokken, van geest van vitriool met *aromata* vermengd, doch behalven LANGRISCH, (die onlangs een werk heeft uitgegeeven onder den titel van *plain directions in regard to the ſmall pox*, waar in hy het nut van zuure middelen, zelfs van mineraalen, tegen de Etter-

koorts

koorts zeer hoog verheft, en de kracht der ſlaapmiddelen verkleint) zwygen zy allen ſtil van deszelfs gebruik in de tweede koorts, het geen zy zekerlyk niet zouden gedaan hebben, indien zy zo wel als ik geweeten hadden, dat 'er geen voortreflyker middel tegen gevonden wordt; en zy zyn zig zelven hier in gelyk, dat zy zig van zuure geesten onthouden, als zy ſlaapmiddelen met oogmerk om de koorts te verminderen voorſchryven; want dit zyn twee tegenſtrydige middelen, en het een, gelyk in het vervolg zal blyken, verbreekt de kracht van het ander; ik durf my evenwel vleien, dat de vermaarde TRALLES, die het nadeel van de opium kent, ligt tot myn gevoelen overgaan, en de zuure geesten goed zal keuren; ik wil wel bekennen, dat my dit zeer aangenaam zou zyn, en dat ik 'er roem op draagen zou, gelyk ik myn roem draag, dat zelfs SYDENHAM, ſchoon buiten zyn weeten, met my van de zelfde gedachten is; want het geen hy van de wezenlyke kracht van den geest van vitriool zegt, ſtemt volmaakt met myn gevoelen overeen, en ik kan niet begrypen, waarom die groote man dit middel niet gebruikt heeft als een heilig plechtanker tegens de woede van de Etterkoorts, zo dikwyls ik het volgende in zyne ſchriften lees „ *Ik dacht dat de geest van vitriool* „ *aan beide oogmerken voldoen kon, zo wel in* „ *het bederf tegen te gaan, als in de hevige* „ *hitte van de koorts te beteugelen;* " want een middel, dat deeze dubbele kracht heeft,

voldoet aan alle de *indicatien* van de pokkoorts, voornaamlyk, indien het de waterloozing en kwyling bevordert. (*a*) Dit alles nu vermogen de zuure geesten; het geen gy te recht, de eerste van allen zo ik my niet bedrieg, en tot heden toe de eenigste, hebt aangemerkt; want onder het beschryven van de *Epidemie* te *Bern*, waar in het bederf zo sterk was, dat 'er zuure middelen vereischt wierden, zegt gy: *den negenden dag liet ik des avonds uit vreeze voor de rotting en de tweede koorts, het phlegma sulphuris onder den drank mengen; den tienden dag wierden de zwarte puisten geel, na het gebruik van sterker zuur, en daar kwam eenige trek tot eeten*; doch weinige geneesheeren, en misschien geene, hebben behoorlyk acht-geslaagen op deeze fraaie aanmerkingen, of 'er zig door laaten overhaalen.

Het groot gevaar van deeze koorts ontstaat uit de hitte, ontsteeking van de huid, belette uitwaasseming en de geduurige opneeming van den Etter, welke gelyk een ieder weet, zig niet onder het bloed mengen laat zonder koorts te verwekken, dewyl zo-

(*a*) De geest van vitriool bevordert eigentlyk de kwyling niet; want, dewyl de patienten sterk wateren, hebben zy de andere ontlastingen minder van nooden; zy kwylen ook inderdaad minder, maar kwylen gemaklyk, en worden 'er niet ziek door, gelyk dikwyls gebeurt, als zy op eene andere manier behandeld worden.

zodaanige ſtinkende verrotting der vochten ten uiterſten ſtrydig is met onze natuurlyke geſteltheid; daar wordt derhalven een middel vereischt, het welk de hitte van de koorts tempert, de ſtof der belette uitwaasſeming langs een anderen weg uitdryft, de uitwerkingen van den opgenoomen Etter bedwingt, en het beginnende bederf van de vochten afweert. Dit alles nu vermogen de zuure geesten, en dit is van alle andere, zelfs uitgezogſte middelen, in zwaare gevallen niet te verwachten. Ik heb gezien, zegt de vermaarde TH: SWENKE, dat karnemelk met citroenzap niet alleen de rottige ſtof in de Pokken niet verbeterd had, maar in tegendeel zeer ſchielyk zelfs tot bederf was overgegaan.

De zuure uit mineraalen, waar van ik my met een goeden uitſlag bediend had in zo genaamde kwaadaartige Pokken, voornaamlyk die met ontlasting van bloed verzeld waren, heb ik in het laatst' van het jaar 1754 het eerst' gebruikt in de tweede koorts, ter gelegenheid van een zwaar geval, het welk ik met zuure uit het ryk der plantgewasſen, en andere tot hier toe aangepreezene middelen niet te boven kon koomen; daar ſtond eene ontſteeking in de keel te vreezen; ik kwam dezelve door eene aderlaating te boven, en deed den patient binnen drie uuren twee drachmaas *ſpirit: nitr*: gebruiken met twee oncen ſyroop van violen, het geen onder eene groote quantiteit fontein-water vermengd, een zeer aangenaam rood maakte;

dit deed de koorts eenigzins afneemen, en zette het water op eene ongelooflyke wyze af, ik ging met de zelfde middelen voort, doch in eene geringer dosis; ik maakte open lyf, en de patient, die zeker zou hebben moeten bezwyken, indien 'er geen *spirit: nitri.* geweest was, kwam het gevaar gelukkig te boven.

In het volgende jaar, waar in de Pokken zeer sterk regeerden, heb ik my dikwyls van het zelfde middel bediend, en veele patienten, welke zeer zwaare zaamen-loopende pokken hadden, gelukkig geneezen, zorg draagende, dat zy geduurende den gantschen loop van hunne ziekte niets gebruikten dan garsten pap, Emulsien, Citroenzap, Zuiker, zuure geesten, en fontein-water, en alle slaapmiddelen zeer zorgvuldig vermydende.

Ik gebruik de zuure geesten niet alleen in de Etterkoorts, maar zo dikwyls als de koorts begint heviger te worden, en zy hebben myne verwachting nog niet te leur gesteld; nog onlangs had ik een meisje van tien jaaren onder handen, het welk den derden dag van de ziekte eene zo hevige verheffing van koorts kreeg, verzeld met ylhoofdigheid, benaauwdheid, en eenige zeer kleine donker-bruine vlekken in de huid, (zynde uitstortingen van bloed, door de kracht van de koorts veroorzaakt) dat ik zeer bekommerd was voor den uitslag; na dat zy geklisteerd was, liet ik haar binnen den tyd van vier uuren drie drachmaas van een zuuren geest gebruiken; de koorts wierd van

langzaamerhand minder; zy had een goeden nacht, en den volgenden morgen kwamen de eerste puisten van een zeer goed zoort van pokken met een zacht zweet te voorschyn.

In de Etterkoorts laat ik de zuure geesten zeer sterk gebruiken, en ik heb onlangs een zieken geneezen, welke binnen veertig uuren twee oncen *Spir: Sulphur.* gebruikt heeft, alleen met Syroop van violen, en dunne Emulsien. Ik heb in dit najaar, kinderen, welke met een zeer rassen pols en zeer slegt zoort van Pokken, uit den neus en met het water bloed kwyt raakten, zeer gelukkig zien herstellen, door niets anders voor spys en drank dan pap of water van garst, en geen ander medicament, dan den een of den anderen zuuren geest in eene groote quantiteit met Syroop van wilde framboosen zoet gemaakt, te gebruiken. Ik weet wel, dat verscheide braave geneesheeren in dit geval veelerlei zaamentrekkende middelen aanpryzen, gelyk als aluin, cachou, draakenbloed; doch met verlof van die groote mannen, schynen my deeze middelen aan zo veele ongemakken onderhevig te zyn, dat ik, het gebruik van dezelven aan ervarener overlaatende, my 'er niet van zou durven bedienen.

De voornaamste kracht van deeze middelen bestaat in hun zuur beginzel, het geen men veiliger zuiver gebruiken kan.

Anderen raaden het gebruik van de Kina, welke ik haaren verdienden lof in de Kinderpokken niet beneemen wil; maar ik beken,

dat ik 'er my in eene zwaare tweede koorts, na eene ziekte die waarlyk inflammatoir is, nog niet van bediend heb, om dat ik nooit gezien heb, dat het veilig gefchieden kon; en in eene bloedwatering zou ik raaden, dat men 'er zeer voorzichtig mede te werk ging; het komt my voor, dat de Kina niet in ftaat is om alle de indicatien van de tweede koorts te voldoen; zy ftrydt zelfs tegen verfcheide; maar zy doet veel dienst, zo wel in kwaadaartige koortzen, als in dat kwaadaartige zoort van Kinderpokken, het geen de vezelen flap, het bloed dun en rottig doet worden, de krachten geheel en al beneemt, en geduurig voor gangreen doet vreezen, ter oorzaake van het rottige en verflapte bloed; in diergelyke gevallen doet de Kina geduurende den gantfchen loop van de ziekte daaglyks tot vier of vyf drachmaas gebruikt, dezelve dikwyls eene gelukkige keer neemen.

Een gedeelte van de onderfte kaak was na zulk eene zeer hevige ziekte in een jongetje van twaalf jaaren afgefcheiden;deKina by kleine beetjes maar dikwyls gegeeven,en koemelk lepelsgewyze, en zeer dikwyls gebruikt als voedzel, herftelden dit ongemak geheel en al.

De Kina wordt ook met vrucht gebruikt tegen die fleepende koorts, welke zomtyds volgt op zwaare, of kwaadaartige, of kwalyk behandelde Kinderpokken, en is een behoedmiddel tegen de Teering; zy komt ook te pas, wanneer zig, zo als ik gezien heb, eene afgaande koorts by de Kinderpokken

voegt;

voegt; doch in alle andere gevallen is zy van weinig of geen nut.

De Campher is hier in krachten niet geheel en al ongelyk aan de Kina; gy zyt de eerste geweest, die anderen geleerd hebt dezelve in de Kinderpokken te gebruiken; ik heb ondervonden, dat ze in zommige zoorten van kwaadaartigePokken,by de zuure middelen gevoegd, zeer veel dienst doet; zy brengt in deeze ziekte, zo als de ondervinding geleerd heeft,deeze goede uitwerkingen voort; voor eerst, beurt zy de krachten op eene aangenaame wyze op; ten tweeden, door de vezelen zachtlyk te prikkelen, houdt zy de rottige stof in toom, en jaagt dezelve uit naar de huid toe, het welk van een onbegrypelyk nut is in zommige Kinderpokken; maar evenwel, gelyk men ligtlyk begrypt, zou dit dikwyls nadeelig kunnen zyn; voor het overige heeft de Campher de meeste goede eigenschappen van de opium, byna geene van deszelfs kwaade, en daar men de laatste gebruikt, zou men dikwyls veel beter doen, zig van de eerste te bedienen; in zommige gevallen is het niet kwaad, om deeze twee middelen zaamen te voegen,zo als reeds in het jaar 1564 in de pest, eene der allerkwaadaartigste ziektens, gedaan is door dien grooten CORN: GESNERUS, welken ik byna den HALLER van zyne eeuw zou durven noemen, ten minsten voor zo verre de Geneeskunde betreft, want wie is 'er, die niet weet, dat die zelfde eeuw HALLERS heeft voort-

 ge-

gebracht, uwe voorvaderen, waar onder veele groote mannen geweest zyn, zo door haare kundigheid in de Godgeleerdheid als Staatkunde alom beroemd; ja wie is zo onervaren in de burgerlyke en kerklyke geschiedenisfen, dat hy onkundig is, dat de zalige CHRIST: HALLER in het jaar 1528 een van onze hervormers is geweest, en dat andere HALLERS, wel eer Burgemeesters te *Bern*, het gemeenebest met zeer veel lof bestierd, en het bewind over legers gehad hebben?

Ik ga weer over tot de zuure middelen, waar uit de patienten de volgende voordeedeelen trekken. Voor eerst, vloeit de kwyl onophoudelyk, waar door, het is waar, zo als ik reeds gezegd heb, wel de flaap belet wordt, maar wat is daar aan gelegen? want het wegneemen van de oorzaaken van de ziekte kan den patient voor flaap verstrekken; en behalven dat, onder het gebruik van zuure middelen, wordt de kwyl niet dik nog lymerig, zo dat 'er de patient niet veel ongemak van heeft; daarenboven, duurt het kwylen zo lang niet; want, ten tweeden: de waterloozing is zeer sterk. Ten derden: in plaats van sterk te stoppen, gelyk de opiaten doen, hebben de zieken onder het gebruik van zuure middelen meest al open lyf, zodaanig dat 'er dikwyls alleen op Klisteeren zeer groote ontlastingen volgen; hier door belet men ook dien zwaaren buikloop, waar van ik boven gesprooken heb, welke ontstaat door scherpe kwaade stoffen, die of

in

in de darmen verzameld of naar dezelven gevoerd zyn, en nooit zonder gevaar is; want zo voordeelig als het is, dat het lyf geduurende de geheele ziekte open blyft en zelfs eenigzins los is, op den tyd van de zweering, het zy dat dit door de natuur of door de kunst te weeg gebracht is, zo nadeelig is een ſchielyke ſterke buikloop in het laatſte van de drooging opkoomende. Ten vierden: de koorts, hitte, dorst, en benaauwdheid zyn nooit zo hevig.

Ten vyfden: daar is geene de minſte vreeze voor ontſteeking in de keel; ook heb ik byna nooit gezien, dat de patienten ylhoofdig wierden of een *Phrenitis* kreegen, waar over ik my dikwyls verwonderd heb, en het geen ik aan eene ik weet niet welke byzondere kracht der zuure middelen toeſchryf.

Ten ſesden: de vermaarde DE HAEN, een man tot opbouwing van de kunst gebooren, beklaagt zig, dat de allergunſtigſte pokken door eene byna onzichtbaare oorzaak zomtyds kwaadaartig worden, en dat men de zieken dikwyls ſchielyk ziet ſterven, zonder dat de Pokken eenigzins neergeſlagen zyn. SYDENHAM, FREIND, en anderen hebben zig insgelyks al zedert langen tyd hier over beklaagd; beide deeze gevallen heb ik gezien; in het jaar 1755 wierd ik op den tienden dag van de ziekte by een jongetje ontbooden, dat al dood was toen ik 'er by kwam; de pokken, die ſchoon niet ineen-loopende, evenwel veel in getal waren, ſton-

ſtonden zeer wel, en de patient, zo als my verhaald wierd, was tot dien tyd toe, naar de ziekte te rekenen, vry wel geweest, doch had ſchielyk over zwaare hoofdpyn beginnen te klaagen, en was binnen twee uuren geſtorven; men ſtond ons niet toe het lichaam te openen; men zou zekerlyk etter in het hoofd gevonden hebben; doch van waar opgenomen, daar alle de puisten vol waren? de oorſprong zal niet onbekend zyn aan die geenen, welke de werken van DE HAEN met oplettendheid geleezen hebben; veele anderen heb ik gezien, welke de pokken gantsch niet zwaar hadden, en evenwel op den tyd van het ryp worden, doch voornaamlyk van het zweeren, ongeregelde toevallen kreegen, zodaanig dat ze van gunſtige veranderden in kwaadaartigen; zomtyds heb ik het gevaar uit den weg kunnen ruimen, zomtyds niet; het opneemen van het rottige vergift is altyd de oorzaak van deeze veranderingen; want de rottige ſtof is oorzaak van de kwaadaartigheid, en zo dezelve op de eene of de andere edele party valt, veroorzaakt ze zomtyds een ſchielyken dood; ik heb uit eene diergelyke oorzaak eene doodlyke ontſteeking in de Lever (*Hepatitis*) gezien. De vermaarde Oostenrykſche geneesheer ſchryft, dat die gevallen zeldzaamer gebeuren als men de zieken op die manier, welke hy opgeeft, behandelt; of ze ooit voorvallen onder het gebruik van zuure middelen mag men nog twyffelen, want ik heb 'er nog geen voorbeeld van gezien, en

geen

geen wonder, want al het kwaade het welk zig onder het bloed mengt, wordt ten eersten door het tegengift verbeterd, en door andere wegen, die altyd open zyn, ontlast.

Ten zevenden: nooit heb ik gezien, dat 'er zelfs na de allerzwaarste zoorten van Kinderpokken die langwylige en dikwyls onverwinlyke ongemakken volgen, welke veroorzaakt worden door de overgebleevene onverbeterde stoffe, welke zig hier en daar neerzet.

Ik maak gebruik van de zuuren uit Mineraalen de gansche ziekte door, zo dikwyls als de koorts te zeer verheft; en als de ziekte een weinig zwaarder is, altyd van de eerste verheffing van de Etter-koorts af, tot dat de zelve zo zeer afgenomen is, dat ik verzekerd ben, dat het gevaar geheel over is.

Dit nuttig medicament heeft tot nog toe maar twee-maal aan myne verwachting niet beantwoord in twee Vrouwen, die vyftig jaaren oud, lang zieklyk geweest waren, en buiten op het land woonden, zo dat ik weinig gelegenheid had om dezelve te gaan zien; om kort te gaan, eene langduurige ondervinding heeft my zo ver gebracht, dat ik vastlyk geloof, dat de zuuren uit mineraalen van alle tot dus verre bekende middelen het best in staat zyn, om de woede van de kinderpokken te beteugelen, en ik bid alle geneesheeren op het allerernstigste, dat zy, de slaapmiddelen daar laatende, beproeven, wat zuure geneesmiddelen vermogen; want ik hou my ver-

zekerd, dat door dezelve dikwyls het allerzwaarste zoort van Kinderpokken, welke naar geene andere geneesmiddelen hoe goed ook luisteren, geneezen zal worden; doch, ik herhaal het nogmaals, die zig van zuure middelen bedienen wil, moet zig van opiaten wachten, die derzelver kracht ontzenuwen, en van eene tegenovergestelde uitwerking zyn. Sta my toe, dat ik u kortlyk het verschil van beiden onder het oog breng; de opiaten vermeerderen de hitte en het bederf, de zuure geesten bedwingen dezelve; de eerste verzwaaren de benaauwdheid en moeijelyke ademhaaling, de tweede verminderen dezelve; na het gebruik van slaapmiddelen houdt het afgaan, wateren en kwylen op, onder het gebruik van zuure middelen neemen deeze ontlastingen eerder toe; opiaten verdooven den geest, zuure middelen helderen den zelven op; in een woord zy hebben geene eigenschappen met malkander gemeen, maar zyn in alle strydig; vergelyk nu deeze twee middelen met het geen in de Kinderpokken vereischt wordt, en doe 'er eene keur van.

Daar schiet nog eene aanmerking over aangaande de zuure geesten, welke ik niet voorby wil gaan; dewyl de zuure middelen uit plantgewassen van allen eenpaarig worden aangepreezen, waarom voegt men 'er niet by, dat men zyne toevlucht tot sterkere neemen moet, zo dikwils de zwakkere te kort schieten? waarlyk, als in eene ligte ziekte zachte zuure middelen te pas

koo-

koomen, behoort men in zwaare ziekten ſtoutlyk de ſterkſte te gebruiken; gelyk nu de zuure geesten met veel nut, worden ingenoomen, zo is ook de damp van azyn, (door HIPPOCRATES reeds aangepreezen) het allerbeste middel tegen de benaauwde ademhaaling, in de pokken uit ontſteeking van de long ontſtaande; ik heb my daar zeer dikwyls van bediend, en 't is my zelden gemist; ik heb vernoomen, dat gy hier door eene adelyke zwangere Dame behouden hebt, welke reeds opgegeeven was, en misſchien volgens gebruik daar ter plaats, op raad van haare Doctors heete middelen had ingenoomen; ja ik heb eenige maalen gezien, dat de eenvoudige damp van warm water wonderen gedaan heeft.

Denk egter niet, hoog-geachte vriend, dat ik al myn vertrouwen alleen in de zuure geesten ſtel; geenzins, ik roep daarenbooven alle middelen te hulp, die de ontſteeking geneezen, en waar van ik reeds geſprooken heb, de opium alleen uitgezonderd, om dat ze met de andere hulp-middelen niet overeen komt. Behalven het aderlaaten, in eene ligte kinderziekte onnut, in de allerligtſte of kwaad-aartige ſchaadlyk, het welk in eene zwaare ziekte zo dikwyls herhaald moet worden in het begin, tot dat uit den pols, de zachtheid van de huid, en het verminderen der toevallen blykt, dat de ontſteeking bedaard is, en zelfs geduurende den gantſchen loop van de ziekte, zo dra men vreest voor zwaare ontſteeking, *het zy voor dat de Pokken*

uit-

uitkoomen, zo als PATINUS zegt, *het zy onder het uitkoomen, het zy na dat ze reeds uitgekoomen zyn; want de gantſche ziekte zit in het bloed, en derhalven ſlaan die geenen, die geen bloed durven vergieten, hier den bal zeer mis*; behalven het aderlaaten zeg ik, maak ik ook voornaamlyk gebruik van klisteeren en voetbaden, en wanneer de ziekte op zyn ergst' is, laat ik myne patienten opſtaan en lang opzitten; want de ondervinding heeft my geleerd, dat het geen SYDENHAM van het nadeel van 't geduurig in 't bed te blyven leggen opgeeft, waarachtig is, en ik ſtoor my niet aan het geen de vermaarde MEAD daar tegen ingebracht heeft.

Ik heb in een zwaar geval eene zwangere vrouw, tusſchen de dertig en veertig jaaren oud, die zeer ſterk zaamenloopende pokken had, zeventig uuren op laaten zitten in eene kamer daar de Lucht van alle kanten door kon ſpeelen; en ik heb my by deeze manier van doen altyd zeer wel bevonden; want de koorts vermindert, de ademhaaling wordt gemaklyker, de vochten ſtygen niet naar het hoofd, maar vloejen naar de benedenſte deelen, naar de handen en voeten naamlyk: de nieren worden minder verhit, en de waterloozing wordt ruimer, de ſtinkende uitwaasſemingen blyven niet tusſchen de lakens hangen, maar vervliegen onophoudlyk, de Lucht wordt geduurig ververscht, en ik kan met waarheid getuigen, dat ik dikwyls gezien heb, dat de ziekte, welke gansch niet voordeelig ſtond, ten eerſten eene

be-

betere keer nam, zo dra de zieke het bed verliet; ik kan egter niet ontkennen, dat 'er Kinderpokken zyn, waar in het beter is te bed te blyven leggen, gelyk de daaglyksche praktyk leert, maar ik spreek nu van eene zwaare etterkoorts, en inflammatoire ziekte.

Hier toe behoort ook het verkoelen van de Lucht, dikwyls ten uitersten noodzaaklyk, voornaamlyk wanneer de pokken in de zomermaanden regeeren; dit wordt het best te weeg gebracht door het besproejen van de vloer en den muur zo van binnen als van buiten, als 'er de Son op staat, en door de uitwaasseming van een emmer met water, daar essche of wilge takken in staan; welk laatste middel reeds by de ouden, voornaamlyk de Methodisten, zeer geacht was, doch by de laateren minder in gebruik is, schoon ik 'er my evenwel in myne eige kamer in de heete honds-dagen zeer dikwyls met groot nut van bediend heb, zelfs terwyl ik gezond was.

Het verschoonen is ook noodzaaklyk, wat 'er ook zommigen tegen mogen inbrengen; want wanneer de puisten onder het zweeren aan stukken breeken, worden de hemden zeer morssig en stinkende, het welk zeer nadeelig is voor de patienten.

Ik tracht door middel van voetbaden, en zachte stoovingen de voeten en beenen zo week te maaken, dat 'er de vochten gemaklyk naar toe kunnen vloejen; en met het zelfde oogmerk laat ik zuurdeeg en andere

trekkende middelen onder tegen de voeten leggen; door dit middel zwellen de onderste deelen veel meer dan onkundigen denken zouden; de bovenste integendeel slinken, en de koorts, die anders dikwyls zo zwaar wordt, datze den dood dreigt, neemt af. Nog in dit jaar heb ik eene vrouw gezien, welker hals zeer sterk opgezwollen was, doch binnen twintig minuuten wel de helft dunner wierdt, zo dra men haar had doen opstaan, en mostert onder tegen de voeten laaten leggen; het is waar, zy leed zwaare pynen aan de beenen, welke ik haar twee uuren liet uitstaan, en wyl de beenen toen zeer sterk gezwollen waren, liet ik de mostert wegneemen, en alles bedaarde.

Het is altyd niet genoeg, dat men de beenen in warm water zet: men moet zomtyds den patient met zyn geheele lichaam in een bad laaten zitten, het welk een der voortreffelykste middelen is, want dewyl het zeer sterk verkoelt, doet het de ontsteeking ongelooflyk bedaaren, en de huid wordt 'er boven verwachting week door; het is voornaamlyk dienstig in kinderen.

BOUVARD, den lyfarts van LODEWYK den XIII, en den overgrootvader van den tegenwoordigen vermaarden Parysschen geneesheer, moet men de eer geeven, dat hy, voor zo verre my bekend is, de eerste geweest is, die dit middel wederom in gebruik heeft gebracht omtrent het jaar 1630. De vermaarde SENAC heeft het met groote toejuiching uit de vergetelheid wederom te

voor-

voorſchyn doen koomen; en FISCHERUS verhaalt, dat in Hongaarye het gemeene volk zelfs 'er zig met een zeer goed gevolg van bedient: de huid van bejaarden, welke harder is, heeft zomtyds eene ſtooving noodig, welke nog meerder verzacht, en ligtlyk verkreegen wordt, als men den patient met de beenen in een emmer met warm water gevuld, naakt laat zitten, met een dikken wollen deken om het lyf, waar onder de waasſem van het warme water optrekt en in blyft hangen, welke dus op eene gemaklyke wyze aan het gantſche lighaam, het hoofd alleen uitgezonderd, medegedeeld wordt, en door het bygieten van nieuw warm water naar believen vermeerderd kan worden.

Wat het voedzel belangt, daar behoeft men geduurende de gantſche Etterkoorts niet om te denken, want het is voor de zieken het best, in het geheel geen voedzel te gebruiken; misſchien verſtrekken de amandel-dranken tot voedzel; doch zelfs deeze koomen niet te pas, als men zuure geesten noodig heeft, ten minsten moeten zy zeer dun zyn; dikwyls heb ik ze achtergelaaten, doch de meeste patienten zyn 'er zeer begeerig naar, om dat zy de lippen en den mond, welke door het langduurig kwylen van binnen raauw en ontveld zyn, op eene aangenaame wyze verzachten, daar alle andere dranken integendeel prikkeling maaken.

Het gebruik egter van waterachtige rynſche vruchten ſta ik zeer gaarn toe, om dat

ze de zieken zo zeer verkwikken, de hitte en de koorts maatigen, de verrotting weeren, en de wegen openen; dezelve zyn voornaamlyk dienstig voor kinderen, om dat ze het lyf open houden, en het klisteeren, dat zelden zonder traanen geſchieden kan, minder noodzaaklyk maaken; in den zomer laat ik aardbeien, bramboozen, karsſen en moerellen in eene groote meenigte gebruiken; in het najaar, druiven, doch een weinig ſpaarzaamer. Ik heb een patient geneezen, welke, dewyl ik hem gezegd had, dat eene ligte dieet voor hem de allerbeste was, de eerste dertien dagen van zyne ziekte niet anders dan zeer dunne amandeldranken gebruikte, en ik heb nooit iemand gezien, die met zo groot een aantal pokken zo weinig ziek was. De armen koomen door veel hui te drinken de ziekte dikwyls zeer gelukkig te boven, mits dat de zelve niet te zwaar zy, want dan voldoet de hui op zig zelfs niet genoeg; doch men kan dezelve met azyn aanzetten, want dit zoort van zuure melk, het geen zeer goed koop en van eene uitmuntende kracht is, verdryft op eene wonderlyke wyze andere rotkoortzen van een zachter aart.

Ik verdun de verdikte kwyl, en open de verſtopte neusgaten door het inſpuiten van zuure honing met laauw water vermengd; ongelooflyk is het hoe zeer de zieken hier door verligt worden, want inſpuitingen doen zeer veel meer dienst, dan ſpoelingen of gorgel-dranken; onkundigen zullen hier

 moog-

mooglyk niet veel acht op ſlaan, en evenwel doen dezelve zomtyds zo veel dienst, dat ik gezien heb, dat de pols veel langzaamer ſloeg, en de benaauwheid ſterk verminderde, na dat de neusgaten door geduurige inſpuitingen geopend waren.

Ik draag zorg, dat de puisten niet alleen van het aangezicht, en den hals, maar zelfs van de armen, handen, beenen, en voeten, in 't kort van het gantſche lighaam geduurig opengemaakt worden, doch wel voornaamlyk van het aangezicht, den hals en de uiterste deelen, om dat de puisten op die plaatzen doorgaans grooter en ſterker in getal zyn, en de huid meer geſpannen; en ik ondervind, dat de deelen ſlinken, de pyn en alle de toevallen bedaaren, naar maate de puisten opengemaakt worden; zo dat men hier meer goeds van te verwachten heeft, dan men wel denken zou. De Arabieren hebben het openmaaken der puisten reeds aangepreezen, doch zedert is het by zommigen in verachting geraakt, en van anderen wederom hoog geroemd, en wel inzonderheid van dien beroemden PLATERUS, die alleen op de ſchoonheid van het aangezicht ziende, wel aangemerkt heeft: *indien de puisten niet by tyds met een naald of ſcherpe priem* (*een ſchaar is beter*) *geopend worden, vreet de opgehouden etter de huid door, maakt holle zweeren, en laat diepe pok-putten na*; dezelfde Schryver belast ook om den Etter dikwyls af te veegen, en had al waargenoomen, *dat de moeders al te bekommerd zyn, dat de kin-*

deren, de jeuking niet kunnende wederſtaan, de puisten open zullen krabben, zig inbeeldende dat daar door de pokken dieper zullen invreeten, het welk, zo als gezegd is, veel meer gevaar loopt, wanneer de puisten te lang toe blyven. Maar hier uit ſpruit nog eene nuttigheid van veel meer belang, welke PLATERUS over 't hoofd heeft gezien; de opſlorping, van den Etter naamlyk, wordt hier door belet; de huid wordt ſlap, de pyn bedaart, en dus wordt de grootſte prikkeling tot koorts weggenoomen; daarenboven wordt de ſlinking van het aangezicht en den hals verhaast, waar door 'er minder vochten naar het hoofd vloejen; kortom, het zekerſte middel, om de tweede koorts te doen bedaaren, zou zyn, de puisten over het gantſche lighaam, zo ras als ze ryp zyn, telkens te openen, en den etter af te veegen; maar ten tyden van PLATERUS had men nog geen begrip van den aart van de tweede koorts. RIVERIUS, die jonger is, heeft wel aangemerkt, dat het eene rot-koorts was, welke door aderlaatingen, verkoelende en purgeerende middelen geneezen moest worden, maar ſchynt egter de waare oorzaaken nog niet gekend te hebben; hier van komt aan onze eeuw de eer toe; HOLLAND, indien ik my niet bedrieg, is de eerſte geweest, die het openen van de zweeren, het geen de ouden alleen in het werk ſtelden, om de ſchoonheid te bewaaren, als een geneesmiddel heeft aangepreezen.

Nu

Nu en dan heb ik zelfs in zuigende kinderen een *Diarrhæa Critica* waargenoomen. Verſcheide kinderen, die pas vier jaaren oud waren, heb ik zien kwylen, met hardlyvigheid, en in diergelyke gevallen heb ik het laxeeren nooit langer dan twee dagen uitgeſteld, zelfs in het allerbeste zoort. Ik heb een Meisje onder handen gehad, het welk op den derden dag van de ziekte, voor dat 'er nog een puist zichtbaar was, ſchielyk twee uuren lang zo ſterk begon te kwylen, dat haare Moeder dacht, dat zy wel eenige ponden kwyl was kwyt geraakt; dit kwylen hield ſchielyk op, hier op volgde eene zwaare koorts; den vyfden dag begon zy wederom op nieuws te kwylen, het welk, ſchoon zy maar zeer weinige en enkele pokken had, tot den elfden dag toe, zeer ſterk bleef aanhouden. Eene werktuiglyke noodzaaklykheid maakt in veele gevallen het kwylen onvermydlyk; maar zou het vergift der Pokken zig het liefst naar de kwyl-klieren begeeven? hier ſchynt veel voor te zyn.

Wy hooren de zieken dikwyls klaagen over eene kwaade keel, welke zy aan pokken, die in de keel zitten, toeſchryven, doch zy hebben hier mis in, wyl dezelve door eene Inflammatoire verſtopping in de *Pharynx* en de omleggende deelen veroorzaakt wordt: dikwyls voorſpelt ze eene kwyling; ik hou' het voor een zeer zeldzaam geval, dat 'er Pokken binnen in de keel koomen: ik heb het gantſche lighaam vol pokken gezien, zonder dat 'er een eenige gevonden wierd binnen

nen in de lippen, welke egter zomtyds zo wel als het voorste gedeelte van de tong bezet worden met pokken, doch die haaren loop schielyk voleindigen; zelden koomen ze verder dan tot de uiterste randen van de neusgaten, en ik weet niet, dat ik ooit een patient gezien heb, die rooven uitspuwde, of met den afgang kwyt raakte.

Ik heb eertyds vier doode lichaamen geopend, welker gantsche huid van buiten met pokken bedekt was, zonder dat 'er of in den Slokdarm, Strot, Gorgelpyp of Long, een eenige gevonden wierd; en waarlyk, ik kan niet begrypen, hoe de zoodaanigen, welker Gorgelpyp of Longen met pokken bezet waren, gelyk verscheide Schryvers verhaalen, hebben kunnen leeven, of dat 'er niet binnen korten tyd eene doodlyke hoest ontstaan is, uit de prikkeling van de Gorgelpyp, of de geduurige vloejing van den Etter in de Longe-pypen. Ik heb die deelen wel geïnflammeerd, verrot en vol Etter, (waar van ik elders breedvoeriger zal handelen,) maar nooit met een eenige pok bezet gevonden. En *a priori* zal niemand ligt denken, dat hier zig pokken nederzetten, dewyl 'er zelfs geen pokken op de huid zouden koomen, indien dezelve zo zacht, zo slap, en zo warm was, als dat fyne Vlies (*Epithelium*) het welk die deelen bekleedt: die geenen, welker huid zo dun en fyn is, dat ze eenigzins naar het *Epithelium* zweemt, krygen zeer weinige pokken. Ik beroep my hier maar alleen op het getuigenis van den ver-

maarden FISCHER, en ik kan niet geloo-ven, dat eene inwendige huid, welke zo-daanig gesteld is, dat ze het vergift gemak-lyk doorlaat, zig daar van zou laaten uit-zetten, of ik zou het met myne eigen oogen zien moeten. Zouden ook misschien die gee-nen, die ons verzekeren, dat 'er inwendige pokken gevonden worden, (waar onder Man-nen van naam zyn, ja zelfs GUNZIUS, waar over ik my zeer verwonderd heb,) uit de verzweering ondersteld hebben, dat 'er pokken geweest waren? ik heb met vermaak gezien, dat uwe waarneemingen zeer wel met de myne overeenkoomen, en beiden toonen duidlyk aan, wat staat men maaken moet op de onderstelling van dien Franschen Chirurgyn, die heeft uitgedacht, dat de kwaadaartige Koortzen een schurft van de Maag waren.

Ik zal hier nog maar alleen eenige aanmer-kingen omtrent de purgeermiddelen byvoe-gen: In zaamenloopende en veelvuldige en-kele pokken, bedien ik my, zo dra de Etterkoorts begint, van Manna, met oog-merk om te purgeeren, en ik heb al op den negenden dag myne patienten drie-, vier-, ja vyf maalen doen afgaan, en ik ga vervol-gens dus voort; nooit heb ik my by deeze manier kwalyk bevonden, en niemand die het gelieft na te volgen, zal 'er zig ooit kwa-lyk by bevinden; ondertusschen zie ik, dat alle andere Doctoren laater purgeeren; ik hoop evenwel, dat het spoedig purgeeren, het geen de reden leert, en eene talryke on-

dervinding bevestigt, niet veel tegenſpraak vinden zal; in goedaartige zoorten purgeer ik, zo haast als het aangezicht geel-achtig wordt, en dit ſlaagt beter, dan of men wacht tot dat de pokken droog zyn, volgens de gewoonte van de meesten.

Ik ben verzekerd, dat dit vroegtydig purgeeren de gevolgen van de ziekte voorkomt, en dat eene vroegtydige purgatie, als de vochten nog in beweeging zyn, en gemaklyk toeſchieten, meer dienst doet, dan drie of vier purgatien naderhand; eene vroegtydige purgatie voorkomt die tweede zwaare Ettering der puisten, welke zomtyds na de drooging volgt; de verzwooren huid ſtort op dien tyd dikwyls zulk eene groote meenigte Etter uit, dat het bloed geheel en al tot Etter ſchynt te verteeren, wordt met zeer dikke korsten bedekt, en de Lakens, door den Etter ſchielyk hard en ſtyf wordende, ſchaaven het vel af, en verwekken overal nieuwe verzweeringen; de zieke krygt een klein koortsje, en teert uit; zelden loopt dit gelukkig af, doch ik heb het nooit gezien, behalven in kwaadzappigen, of kwalyk behandelden, wanneer men het purgeeren te lang uitgeſteld had; het beste geneesmiddel in zulk een geval, is, open lyf houden, en Melk, of alleen, of met Kina, te gebruiken; en hier door komt men het zomtyds nog gelukkig te boven.

Wanneer de zieken of niet, of het geen nog gevaarlyker is, kwalyk geneezen zyn, blyven 'er zomtyds andere en nog zwaarder

der ongemakken over. Uit veelen zal ik een geval bybrengen, het geen ik onlangs heb bygewoond; een jongetje van ſes jaaren had veel Enkele pokken gehad, en was daar van vry gelukkig geneezen, behalven dat zyn rechter oog, het geen van het eerste begin van de ziekte af, rood, en met witte puisjes op het hoornvlies bezet was geweest, op het einde van de ziekte op nieuws inflammeerde, en het geheele hoornvlies wederom met puisten bedekt wierd. Dit ongemak was zo zeer toegenoomen, dat ik de dik opgezwollen en ontſtooken oogleden niet van malkander krygen, nog het oog zien kon; men had verſcheiden nadeelige middelen in het werk geſteld; eindlyk, vreezende dat het oog verzweeren zou, nam men zyn toevlucht tot my; ik liet geduurende twee dagen een pap van kruim van brood en melk op het oog leggen, en te gelyk eene zachte dieet houden: na verloop van drie dagen, wanneer de ontſteeking een weinig bedaard was, bracht ik de oogleden zachtlyk van malkander, het geen egter niet zonder traanen te ſtorten toeging, en zag, dat het geheele hoornvlies met een wit-achtig gezwel bedekt was; ik liet 'er dezelfde pap nog twee dagen opleggen: het ongemak begon zig ten besten te ſchikken, want de pyn bedaarde, en het gezwel wierd zacht; na dat 'er de zelfde pap nog agt dagen op gelegen had, kwam 'er Etter voor den dag, en de pyn hield op; doch 'er bleef een wit vliesje over; ik liet by de zelfde

pap

pap twee dagen lang Kamille en Vlierbloemen doen, en vervolgens, toen 'er geen vreeze meer voor ontsteeking was, wierden 'er maar alleen zachte linne doeken opgelegd, welke nat gemaakt wierden in het afkookzel van ontbindende bloemen, en Venkelwortel, gekookt met water daar een vierde part wyn by gedaan wierd. Eindlyk na dat het vliesje verdweenen was, bleef 'er alleen een vlak over, welke door het gebruik van een oogwater schielyk wegging, en het gezicht wierd geheel en al hersteld. Een ander Jongetje, het welk het zelfde ongemak had, doch in een veel minder graad, gelyk ik zeker weet, en op eene andere wyze behandeld wierd, verloor het gezicht. Wat was de ziekte? was het een pok? het schynt zo, en indien men dezelve nog wat langer verkeerd behandeld had, zou ze in een Scirrhus veranderd zyn, welke het oog voor altyd afschuwlyk gemaakt zou hebben, of het geheele oog zou uitgezwooren, of door gangreen geheel verdorven zyn.

Zo dikwyls my pokken op de oogen zyn voorgekoomen, heb ik 'er altyd onophoudlyk melk als de zachtste van alle stoovingen op laaten leggen; zelden gebeurt het, dat de Chirurgyn zyn schaar met een goed gevolg gebruiken kan. De pokken vallen dikwyls op het hoornvlies, en veroorzaaken een geduurig getraan, doch zonder gevaar. Alle overige kwaade gevolgen spruiten.

Eerstlyk, uit gebrek van krachten, door de hevigheid der ziekte uitgeput; dezelve

wor-

worden weer herſteld door melk, Kina, en beweeging.

Ten tweeden, uit het nederzetten van den Etter op de eene of de andere plaats; de beste hulpmiddelen in zodaanig een geval, zyn, het houden van eene zachte en de verrotting tegenſtaande dieet, het ontlasten van den Etter naar de regels van de kunst, of het afleiden van denzelven, zo veel mooglyk is, naar deelen van minder belang.

Ten derden, uit belediging van het een of het ander deel; in dit geval is de beste geneezingswyzê, eene zachte en maatige dieet te houden, dikwyls te laxeeren, en zachte ſtoovingen op het beledigde deel te leggen.

Drie dingen zyn 'er in het algemeen, welker naauwkeurige waarneeming zeer veel toebrengt, om alle deeze rampen voor te koomen. Voor eerst, dat men zorg draage, dat de patienten in geen beſloote of warme lucht zyn, en geen heete middelen gebruiken.

Ten tweeden, dat men zo lang 'er Etter of koorts is, zig zorg-vuldig wachte voor het gebruik van vleesch, vleesch-nat, eieren, en wyn: het geen gy voor vyf en twintig jaaren zeer wel geleerd hebt. Ten derden, dat men vroegtydig purgeere.

In zachter Epidemien koomen ook bywylen onregelmaatige pokken voor, welker oorzaaken moeten gezogt worden in de byzondere geſteltheid van de zieken, wyl ze van de geſteltheid van de Lucht niet afhangen; ik zal ze niet allen optellen, maar alleen

de

de voornaamſten, welken ik dikwyls gezien heb, kortlyk aanroeren. Kinderen, welke verſtoppingen door kwaade ſtoffen in den buik hebben, krygen op dien tyd, als deeze ſtoffen door de hitte van de koorts beginnen te rotten, zwaarder toevallen, welke van de pokken niet afhangen, en noodzaaklyk door ontlastingen te keer moeten gegaan worden. Dat 'er eene diergelyke oorzaak plaats heeft, wordt men gewaar; Eerſtlyk, uit eene zwaare hoofdpyn of al te ſterke ſlaaperigheid naar maate van de koorts. Ten tweeden, uit den ſtinkenden adem, walging en misſelykheid, blyvende aanhouden, na dat de pokken reeds zyn uitgekoomen. Ten derden, uit het aanhouden van de koorts met benaauwdheid, ſchoon de pokken reeds wel uitgekoomen en van een goed zoort zyn. Ten vierden, uit den ſtinkenden afgang, en dikwyls ſtinkenden loop zonder dat de pokken inſlaan. In diergelyke gevallen heb ik gezien, dat de zieken binnen vierentwintig uuren veertig-, en meer maalen afgingen zonder eenig kwaad gevolg. Hoe veele ongemakken ontſtaan 'er niet als deeze loop ontydig geſtopt wordt? In Enkele pokken zelfs, wanneer die heilzaame buikloop, welke het kwaad zo wel ontlast, verkeerdlyk door Theriak, of andere middelen geſtuit wordt, vermeerdert aanſtonds de hitte, en daar koomen veele pokken voor den dag, waar over de omſtanders zig zeer verheugen, doch het geen den patient ten tyde van de zweering zeer duur te ſtaan zal koomen. Ten vyfden, uit de ylhoofdigheid.

heid. Ten ſesden, uit het raauw troebel water, om andere dingen voor by te gaan. De pokken ondertusſchen neemen geduurende eenige dagen zeer wel toe, doch op het einde van het ryp worden, en in het begin van de Etterkoorts loopt alles in de war; het eene zwaare toeval volgt op het andere, en de patient, ſchoon een goed zoort van pokken hebbende, vervalt in ylhoofdigheid, ſlaapziekte, benaauwde ademhaaling, krygt een geſpannen buik, ſtinkenden loop, ongeregelden pols met een totaal verlies van krachten, en geeft in 't kort den geest. Wanneer ik in het begin van de ziekte ontbooden wierd, heb ik die kwaade toevallen altyd voor kunnen koomen, door van den derden dag van de ziekte af den patient daaglyks met *Cremor Tartari* en *Tamarinde* te purgeeren, en naar maate de ontlasting ſterker wierd, namen alle de toevallen af; ja zelfs heb ik hier zulk een gelukkig gevolg van gezien, dat de patient, na zo dikwyls gepurgeerd te zyn, op den tyd van de Ettering byna geen hulp-middelen noodig had. Eigenzinnige kinderen purgeer ik buiten hun weeten door *Tart: Emet: Solub:* onder hunnen gewoonen drank te mengen, in zulk eene geringe doſis, dat niet de maag, maar de darmen daar door aangedaan worden. Als ik te laat geroepen wierd, en de ziekte den tienden of elfden dag reeds op haar zwaarst was, heb ik zomtyds ondervonden, dat alle hulpmiddelen te vergeefs waren; zomtyds is het my evenwel gelukt,

den

den patient te behouden: de eenige hoop bestaat in schielyk te purgeeren, vervolgens veel zuure middelen te gebruiken, en dan wederom te purgeeren; de verrotting is zomtyds zo sterk, dat ik genoodzaakt ben geweest, om de zuure middelen vooraf te laaten gaan, en hier op schielyk de purgatie te laaten volgen. In eene zachte ziekte schuilt de slang dikwyls lang onder het gras, en komt eerst na verloop van eenige dagen voor den dag, waar door onvoorzichtigen dikwyls in de ziekte bedroogen worden, en mistasten; en dan is de fout onherstelbaar. Purgeeren is al wederom het eenigste middel ter behoudenis. Ik zal hier een merkwaardig geval, uit de Maaselen genoomen, bybrengen. In een huisgezin, het geen uit ses kinderen bestond, waren 'er eertyds buiten op het land twee aan de Maaselen gestorven; twee anderen, die een zacht zoort hadden, waren ze gelukkig te boven gekoomen; de jongste van allen twaalf jaaren oud zynde, verviel in dezelfde ziekte, welke geduurende de vyf dagen vry wel voortging, en waar by zig geen ander toeval voegde dan een stinkende adem en afgang; den sesden dag, toen de ziekte byna ten einde geloopen was, wierd hy schielyk zeer benaauwd in het ademhaalen, misselyk, ylhoofdig met Hik, en een zeer ongeregelden pols; de ouders hier door verschrikt namen haare toevlucht tot my. Deeze zaamenloop van zwaare toevallen voorspelde eene ongelukkige uitkomst, en dewyl 'er geen tekenen van ontsteeking of vol-

volbloedigheid waren, en de ziekte niet ingeslaagen was, wierdt dit alles alleen door eene verzaameling van stinkende stoffen veroorzaakt.

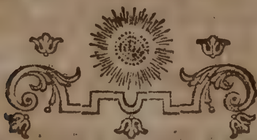
De patient wilde geen medicamenten gebruiken: het kwam my in gedachten om hem Kermes minerale in eene zeer kleine dosis met een geconfyte kars, te geeven; hy nam zonder het te merken een grein in, waar van hy zeer sterk aan het braaken raakte; de ylhoofdigheid en benaauwde ademhaaling bedaarden; ik liet hem klisteeren, en nog een grein Kermes gebruiken; hy ging viermaal af, raakte eene groote meenigte water kwyt, begon zeer sterk te zweeten, en was binnen drie uuren volkomen hersteld. In andere diergelyke gevallen heb ik bevonden, dat de *Oxymel scillit:* een heerlyk medicament was. SYDENHAM zelf heeft dit middel den lof die het toekomt, niet benoomen. Eene meenigvuldige ondervinding heeft my ook geleerd, dat de *Helleborus* in zòdaanige gevallen ook veel dienst doet, en dat het waar is, het geen GESNERUS 'er van zegt, *want zy dryft alle vergiftige en andere kwaade vochten zeer sterk van binnen buitenwaarts.*

Drie weeken daar na kwam de Suster van den voorigen patient, een meisje van festien jaaren; zy was in de zelfde ongelukkige omstandigheid, doch dewyl zy present bleef, en zeer gaarn medicamenten gebruikte, nam zy uit zig zelfs manna in, waar door zy zeer stinkende stof met den afgang ontlastte, en het gevaar schielyk te boven kwam. De twee

oudste hadden eenige weinige uuren, na dat zy adergelaaten waren, den geest gegeeven. In kwaad-aartige Pokken koomen nog onregelmaatiger toevallen voor. Ik zal hier niet spreeken van de tekens, de verschillende zoorten, nog de redenen van benaaming van kwaad-aartige Kinderpokken, welke in myne nieuwe verhandeling over de koortzen volkomen beschreeven en opgesteld zyn; laat het genoeg zyn, dat groote zwakheid, een kleine pols, eene altoosduurende en op eene ongeregelde wyze verheffende koorts, eene ligte doch aanhoudende ylhoofdigheid, kleine, water- en etterachtige of zwarte puisten, vlakken in de huid, bloed-ontlastingen van allerhande kleuren, en uit allerhande plaatzen, eene geduurige benaauwdheid, walging, en gevoelloosheid, in de Kinderpokken ontwyffelbaare tekens van kwaadaartigheid zyn. In alle die gevallen hangt de geneezing alleen van zuure, de verrotting tegenstaande en versterkende middelen af; wanneer de vochten door bederf en hitte ontbonden worden, moet men alleen zuure geesten gebruiken; wanneer de vochten dun, en de vaste deelen week en slap zyn, moet men zig bedienen van spaansche vliegen, Kina, Campher, Serpentaria, in een woord, men moet geheel en al de geneezingswyze van de Engelsche Doctoren, die veel gelegenheid hebben om deeze ziekte te zien, en voornaamlyk van den vermaarden HUXHAM, volgen. De geest van Vitriool komt in deeze gevallen zeer wel te pas, als mede de *Mixtura simplex*,

plex, een kunsteloos en eenvoudig, doch zeer nuttig medicament. *De Sulphur auratum Antimonii*, *by Campher* gevoegd, kan hier mede van dienst zyn; doch in andere zoorten zyn deeze middelen ten uiterſten ſchaadlyk. Men moet ook niet te ſterk vreezen voor de beweeging, welke eene kleine doſis *Ipecacuanna* zou kunnen veroorzaaken, want dit middel is van groot nut in zoort-gelyke ziektens, en wordt by de Duitſchers, gelyk gy my al overlang geleerd hebt, in de Gierſtkoorts als een geheim aangemerkt; en ik ben nu en dan met een goeden uitſlag afgegaan van den ſtrikten zetregel, dien ik my had voorgeſteld, om geene braakmiddelen in de Kinderpokken te gebruiken.

Doch, dit zy genoeg aangaande de Kinderpokken. Het zal my ten uiterſten aangenaam zyn, Hoog-geachte vriend, indien het uwe goedkeuring mag erlangen, want uwe toeſtemming alleen geld by my thans meer dan die van een groot getal anderen, en zal my by de nakomelingen, wanneer de nyd uitgewerkt heeft, tot een getuigenis van yver en naarstigheid verſtrekken.

3. OVER DE BEROERTE, — EN OVER DE VERLAMMING.

(*Briefswyze voorgedraagen aan den Heer* ALBERT VAN HALLER, *President van de Koninglyke Societeit der Weetenschappen te Gottingen; Lid van de Koninglyke Genootschappen der Weetenschappen van Parys, London, enz. enz.*)

MYN HEER!

ZEer veele en zelfs beroemde aućteuren hebben over de Beroerte geschreeven; ik zal egter met welneemen van deeze groote Mannen, hier eenige dingen, die zy buiten hun bestek geoordeeld hebben, byvoegen, voornaamlyk over de wyze waar op deeze ziekte gebooren wordt, en hoe men ze voor kan koomen. Daar zyn verscheide oorzaaken, waarom de harssenen ligter dan de overige deelen met bloed opgevuld kunnen worden; de voornaamste zal ik optellen.

1. Daar is in ons geheele lighaam niet een deel van gelyke grootte daar zo veel bloed naar toe vloeit; want de harssenen bevatten ten minste het sesde, ja, zo men MALPIGHIUS gelooft, het derde gedeelte van al het bloed.

2. Ook is 'er niet een deel, daar het bloed met zo veel kracht naar toe gevoerd wordt, als naar dit, dewyl het uit de sterkste holig-

ligheid van het hart derwaarts gedreeven wordt door de *Carotides* en *Vertebrales*, welker leiding de kracht van het bloed niet zo veel kan breeken als de omkromming van de *Aorta*.

3. De zwaarste en vlugste deelen van het bloed worden door een noodzaaklyk Mechanismus naar de harssenen gevoerd, waar door ligtlyk uitzetting, en kwetzing der vaten veroorzaakt wordt.

4. Geene uitwendige hinderpaalen stuiten de drift van het bloed, dewyl het door wel bezorgde en zeer sterke vaten naar de harssenen gevoerd wordt, en uit hoofde van de beenige kas is 'er, of geen, of ten minsten zeer weinig verkoeling, waar door de op-bruissing der vochten anders zo fraai gemaatigd wordt.

5. De bloedvaten van de harssenen hebben zo veel gemeenschap met elkander (*anastomoses*) dat schoon 'er al het een of het ander der aanvoerende bloedvaten verstopt is, de quantiteit egter van het aangebrachte bloed daar door niet verminderd wordt.

6. Zo dra de bloedvaten binnen in het bekkeneel zyn gekoomen, kruipen zy met zo veele omdraajingen door de harssenen, dat de circulatie zeer traaglyk voortgaat, waar door de vochten ligtlyk kunnen stollen.

7. De Spieren brengen hier niets toe tot het te rug voeren van het bloed.

8. Integendeel, doen 'er zig ontelbaare oorzaaken van vertraaging op, uit de minste ongesteltheden van de Keel of de Long; want zo dikwyls (het geen men wel ter deeg op-

merken mag) de hoeveelheid van het bloed in de Long vermeerderd wordt, het welk door ontelbaare oorzaaken geſchieden kan, wordt ook telkens de terug vloejing van het bloed uit de harsſenen moeilyker. Hier uit blykt derhalven, dat het hoofd meer bloed ontfangt, naar maate de circulatie ſneller wordt, als mede, dat 'er geene ziekte is, die het leven van een mensch zo dikwyls in gevaar brengt, als deeze. Hier uit begrypt men ook, waarom het dikwyls gebeurt, dat krommen en mismaakten, onder hunne bezigheden en gezelſchappen, als de omloop van het bloed maar een weinig aangezet wordt, zonder eenige ziekte, ylhoofdig worden, en wederom alleen door zig ſtil te houden, geheel en al bedaaren. Geloofwaardige proeven hebben aangetoond, dat, zo dikwyls de harsſenen gedrukt worden, op wat plaats dit ook geſchiedt, het een of het ander deel zyne beweeging en gevoel verliest, en wel dat deel, 't welk zyne zenuwen ontfangt van de plaats die gedrukt wordt.

Dit wel overwoogen zynde, kunnen alle de zoorten van Beroerte gemaklyk begreepen worden; want, dewyl de Beroerte niets anders is, dan een ſtilſtand van alle zintuigen en beweegingen, die den wil onderworpen zyn, zal dezelve gebooren worden, zo dikwyls het ganſche harsſen-geſtel zodaanig gedrukt wordt, dat het buiten ſtaat raakt om zyne werking te verrichten. Ik zal niets zeggen van dat zoort van Beroertens, welke uit an-

andere ziektens gebooren worden, schoon dat dezelve nooit voorvallen, dan wanneer de harsſens gedrukt worden; nog van die Beroertens, welke in volkomen gezondheid haaren oorſprong verſchuldigd zyn, of aan eene ſchielyke uitwendige oorzaak, gelyk als lang zittten in de Son, het geen ik dikwyls in Kinderen gezien heb, of damp van koolen, waar van ik deeze maand nog een voorbeeld gezien heb in een patient, den welken ik door koele lucht, voetbaden, en Citroenzap geneezen heb, of aan eene inwendige oorzaak, zo als het gebruik van Opium en Wyn; maar daar zyn nog andere Beroertens, welke zig ſchielyk zonder eenige bekende oorzaak openbaaren; van deeze durf ik gerust zeggen, dat zy langzaamerhand gebooren, doch ſchielyk toegenoomen zyn; en de ſpreuk van HIPPOCRATES wordt hier zeer bewaarheid. *De ziektens koomen niet oogenblikkelyk, maar worden eerst van langzaamerhand bereid, en overvallen dan eensklaps*; en waarlyk, indien men den gantſchen ſtaat van de zieken naauwkeurig onderzogt, zou men bevinden, dat 'er veele toevallen voor af gegaan waren, waar uit men de ziekte lang, eer dat dezelve zig openbaarde, had kunnen voorzeggen. De voornaamſte heeft HIPPOCRATES reeds by een verzaameld, waar van tyd tot tyd door verſcheide Schryvers nieuwe bygevoegd zyn; veelen daar van kan men by BOERHAAVE, en den Wel Ed. VAN SWIETEN, in zyne uitleggingen, vinden; doch

men moet egter bekennen, dat dit gedeelte der geneeskunst zodaanig verwaarloosd is, dat het zeer waarschynlyk is, dat het grootste gedeelte der Doctooren daar nooit iets van gehoord heeft, waar over de vermaarde Schryver van de *Medicina Experimentalis* zig met regt beklaagt, terwyl hy te gelyk gewag maakt van een Boek van een Doctor van *Verona*, het geen met opzet over deeze stoffe geschreeven is, en waar van hy een fragment bybrengt, waar in de toevallen, welke de Beroerte voorafgaan, zeer klaar en duidlyk afgeschetst worden. Het is niet noodig dezelve op te tellen, want zy bewyzen allen, dat 'er eene al te groote hoeveelheid van Vochten binnen in de harssenen plaats heeft, en dat de werking der zenuwen belemmerd wordt.

De voornaamste toevallen, welke ik zelf verscheide maalen opgemerkt heb, zyn:

Stompheid van geest, gebrek van memorie, eene wonderlyke ongesteltheid in de oogen, geduurige slaaperigheid, ongerustheid in den slaap, meenigvuldige toevallen van pyn in het hoofd, eene algemeene loomheid, ligte, meenigvuldige, oogenbliklyke verlammingen van zekere deelen, en een schielyke opkoomende gewaarwording van koude als ys in die deelen, welke naderhand verlamd worden; ik heb zelfs eene vrouw gekend, welke uit dit laatste toeval, voor de tweede en derde maal eene aanstaande verlamming van haaren arm, en dye, voorspelde.

Men ziet zomtyds, het is waar, dat 'er onverwacht Beroertens voorvallen zonder eeni-

eenige voorafgaande toevallen of bekende oorzaaken; maar als men behoorlyk op alles achtslaat, zal men evenwel de eene of de andere oorzaak ontdekken, gelyk by voorbeeld eene bedwonge gramschap, of eene opgekropte zwaare droefgeestigheid, die men zorgvuldig voor iedereen verzwygt; waar uit daaglyks Beroertens spruiten.

Terwyl een man van aanzien met eene gemaakte vrolykheid een ander geluk wenscht met een Ampt, waar naar hy zelf gestaan heeft, valt hy onder de omhelzingen schielyk ter aarde, en geeft binnen het uur den geest; hy wordt niet geopend, en men zal misschien ontkennen, dat het eene beroerte geweest is, en de oorzaak van zyn dood aan een gebrooken bloedvat in de borst toeschryven; doch verkeerdlyk, zo als uit veele omstandigheden schynt te blyken. Eene zwaare droefheid kan evenwel de borst zeer geweldig aandoen. Men vergunne my een doorluchtig voorbeeld hier van by te brengen. Een zeker man verloor zyne teergeliefde vrouwe, die eene noodzaakelyke moeder voor zyn talryk huisgezin was, hy wierdt zeer benaauwd, en door eene moejelyke ademhaaling overvallen; een oud vermaard Doctor, denkende dat opgeslaage Aambeien hier van de oorzaak waren, trachtte dezelve door scherpe middelen te voorschyn te doen koomen; de patient stierf binnen twee dagen; het lighaam geopend zynde, vond men eene zwaare ontsteeking in de Long, en zelfs het hart geborsten, door het geweld van het

 bloed,

bloed, dat geen doortocht door de Long vinden kon.

Beide deeze gevallen zyn u zeer wel bekend; maar ik kom weer ter zaake.

Alle eigenaartige Beroerte derhalven onderstelt eene verstopping van de vaten van de harssenen, welke van langzaamerhand gekoomen is; maar zy treft op een oogenblik, zegt men, en dit is waar; een ongemak, 't welk men geduurende weeken, maanden, ja zelfs jaaren naauwlyks gevoeld had, wordt eensklaps in eene doodlyke ziekte veranderd; maar wat wonder? wie, die maar eenige ondervinding heeft van ziektens, heeft diergelyke gevallen niet dikwyls gezien? als ik patienten met zwaare ziektens heb, en de oorzaaken naauwkeurig onderzoek, verneem ik zeer dikwyls, dat 'er te vooren al iets aan gehaperd heeft. Die door den een of den anderen arbeid zig eene oorzaak tot Peripneumonie op den hals gehaald heeft, draagt dezelve heimlyk met zig om, terwyl de ontsteeking van het bloed van langzaamerhand vermeerdert, tot dat zy op het allerverschriklykste in eene doodlyke ziekte uitbarst. Ik heb tegenwoordig een patient met een ontsteeking in de long onder handen, die vier of vyf maanden lang de zaaden van deeze ziekte, welke hy op eene langduurige reize verkreegen had, met zig omgedraagen heeft; van dien tyd af heeft hy met verscheide ongemakken geworsteld; eens heeft hy bloed gespoogen, dan eene koorts gehad, dan benaauwd in 't ademhaalen geweest,

weest, dan steekende pynen gevoeld, en ten laatsten is hy, na van alle de voorgemelde ongemakken door de natuur op verschillende wyzen voor een tyd gelukkig verlost te zyn, in eene zwaare ontsteeking van de long vervallen. Daaglyks beklaag ik my, dat de patienten zekere ligte ongemakken, welke voortekenen van eene aanstaande kwaal in de Long of Lever waren, in den wind geslaagen, en zo lang gewacht hebben, tot dat ze zo zeer verzwakt zyn, en de ziekte zo zeer de overhand genoomen heeft, dat ze naar geene hulpmiddelen meer luistert; want, zo als een zeker Dichter zegt,

Het kwaad krygt d'overhand, en groeit bedektlyk aan,
Wanneer de Landman aan de Wond geen' hand wil slaan.

Het is ook niet min zorglyk, dat men die geringe ongesteltheden verwaarloost, welke eene aanstaande Beroerte, en dikwyls zeer lang voor dat dezelve zig openbaart, vooraf-gaan; want daar is, gelyk THIERRY zeer wel zegt, byna geene ziekte, welke men ligter lang voor uit voorspellen, en moejelyker verwinnen kan, wanneer ze tot stand gekoomen is; de Doctooren behoorden derhalven onophoudlyk elkeen te vermaanen om vooral die ligte toevallen, welke voor de Beroerte voorafgaan, niet in den wind te slaan; want, gelyk ik reeds gezegd heb, het is ligt om deeze ziekte te voorspellen, doch dezelve wordt zeer

zeer zelden volkomen geneezen, en (het geen wel aangemerkt mag worden,) men kan de geneezing niet overlaaten aan de natuur alleen, want zelfs haare poogingen maaken dezelve dikwyls ongeneeslyk. De reeds aangehaalde ziektens van de Long en de Lever verschaffen ons hier een daaglyks voorbeeld van; want zo lang 'er geen koorts by komt, blyft 'er nog eenige hoop over, doch zo dra dit geschiedt, vervalt de hoop hoe langer hoe meer, niettegenstaande de natuur zig met zo veel vrucht van koorts bedient in andere gevallen, en dit is de oorzaak, waarom oude lieden, die niet zo vatbaar zyn voor koorts, kwaalen van de borst langer weerstaan kunnen, dan jonge lieden, die veel schielyker daar aan sterven, om dat 'er koorts by komt.

De *Pathologie*, of de beschryving van de Beroerte, toont ons de wyze aan hoe wy dezelve geneezen moeten. Het voornaame oogmerk moet zyn om den toevloed naar het hoofd te verminderen; want als men slegts een gedeelte van de drukkende oorzaak heeft weggenoomen, zyn de krachten van het lighaam, mits dat dezelve niet al te veel uitgeput zyn, genoegzaam in staat, om het overblyvende te vermeesteren. Wanneer de beroerte ontstaat door uitgestort bloed uit gebrooken of geborsten vaten, blyft 'er of geen of ten minsten zeer weinig hoop over, hoe zeer men tracht de vaten ledig te maaken, en hier uit spruiten die Beroertens, welke een mensch oogenbliklyk,

even

even als of hy door den blixem getroffen was, doen ſterven; zo lang de vaten nog geheel zyn, blyft 'er, al zyn dezelve zeer ſterk verſtopt, egter nog eenige hoop over; doch het temperament van den patient, en voornaamlyk de zaamenloop van toevallen, toonen ons duidlyk aan, welk zoort van afleidende en ontlastende middelen wy verkiezen moeten.

Wanneer ik bevond dat 'er Plethora, of ontſteeking plaats had, heb ik altyd begonnen met eene ſterke aderlaating te laaten doen, om door het ontlasten der bloedvaten de drukking te verminderen: als de ziekte zwaar is, kan ééne aderlaating niet veel baaten, maar men moet tot eene tweede overgaan, want de ondervinding heeft geleerd, dat men zig niet vleien moet, de ziekte te boven zullen koomen, zo lang de pols hard en geſpannen is.

Ten tweeden. Ik laat zachte klisteeren zetten uit het *Decoctum Emolliens*, honing, en zout.

Ten derden. Ik ſchryf Tamarinde, Manna, en Nitrum voor, in water geſmolten, tot zulk eene doſis, dat 'er met behulp van de Klisteeren een buikloop op volgt.

Ten vierden. Ik heb my ook altyd zeer wel bevonden, de patienten eene groote meenigte water met Citroenzap te laaten gebruiken, volgens de wyze der ouden, welke dezelve zeer veel water met zuure honing (*Oxymel*) lieten drinken.

Ten

Ten vyfden. Men moet den patient recht overend laaten zitten, met de beenen naar om laag, blootshoofds en dun gedekt; want dus wordt de aandrang naar het hoofd verminderd; dit schynen beuzelingen, doch men zal by ondervinding leeren, dat alle deeze dingen zeer nuttig zyn.

Ten sesden. Het is goed om banden boven de knien te leggen; want dewyl de bloed-aderen hier voornaamlyk door gedrukt worden, blyft 'er meer bloed in de beenen, het geen aan het overige lighaam onttrokken wordt, en dus wordt 'er minder bloed naar het hoofd gevoerd; van hoe veel belang het binden van de armen en beenen in bloedstortingen is, weet yder een, en dat de Beroerte eene bloedstorting in de harssenen is, hebben reeds over lang verscheiden beroemde mannen geleerd.

Terwyl de patient onbeweeglyk legt, zyn de omstanders en dikwyls de Doctor zelf grootelyks in de weer, om door scherpe en prikkelende middelen de beweeging te herstellen; doch zeer verkeerdlyk, want de beweeging van het hart, welke door dusdaanige middelen maar alleen opgewekt wordt, ontbreekt hier niet, maar wel het vermogen van te gevoelen en de ledematen te beweegen, het welk nergens door hersteld kan worden, dan door het verminderen van de drukking der harssenen, het welk wederom alleen afhangt van het verminderen van de sterke beweeging en den overvloed van 't bloed. Men moet zig derhalven zorgvuldig

wach-

wachten, den patient niet heen en weer te ſchudden, te wenden, of te wryven, als mede voor alle verhittende, aromatieke geestryke dranken, of ſtoovingen; in een woord, voor alle hulpmiddelen, welke de drift van het bloed, die gedempt moest worden, kunnen aanzetten; men moet zig insgelyks onthouden van alle Medicamenten, die door eenige prikkeling nadeel zouden kunnen toebrengen, en van alle ſcherpe of te ſterk voedende ſpyzen.

Het vooroordeel, waar in men is wegens de nuttigheid van de koorts, raadt het gebruik van heete middelen aan, en de kwalyk begreepen ſpreuk van HIPPOCRATES geeft aanleiding tot dit vooroordeel; de Koorts is dan maar alleen dienstig, wanneer de Plethora weggenoomen is, en de vaten ontlast zyn; als dan is eene zachte koorts in ſtaat om de verſtoppingen, die hier of daar mogten overgebleeven zyn, los te maaken, maar zo lang als alle de vaten opgezwollen zyn, zou alle beweeging van koorts, die dezelve nog meer doet opzwellen, zekerlyk doodlyk zyn.

De koorts derhalven kan in eene Beroerte, uit overmaat van bloed ontſtaande, zomtyds dienst doen, wanneer de oorzaak uit den weg geruimd is; nooit eerder, zelfs is zy ſtrydig met den aart van de ziekte: wanneer eene Beroerte door zwakheid veroorzaakt wordt, doet de koorts de krachten nog meer afneemen.

Ik heb gezien, dat, door het wryven van de beenen, het aangezicht rooder, de pols ſnel-

sneller en meer opgezet, en het snorken sterker wierdt; en geen wonder; want dusdaanig eene kracht heeft dit middel. Ik heb binnen eenige weinige uuren den dood zien volgen, na het gebruik van eene purgatie uit Sene-bladen, Seltzer zout, en eenige bittere dingen, welke op den derden dag was ingenoomen; als mede na het gebruik van twee weeke eieren, en twee oncen Spaansche Wyn, terwyl men zig reeds met de herstelling begon te vleien.

Het is derhalven het allerveiligst', dat men zig in deeze ziekte geduurende eenige dagen van alle spyzen onthoudt, en niets gebruikt, dan zachte, verdunnende, en verkoelende dranken; zelfs moeten de patienten zig nog lang daar na van vleesch en visch onthouden.

Ik weet wel, dat veelen zig zullen stooren, dat ik eene geneezingswyze, welke door misbruik bevestigd is, stoutlyk durf veroordeelen, en met eenige weinige anderen staande houden, dat eene Beroerte door verkoelende middelen geneezen moet worden; dan, de reden en de ondervinding, welke van een eerlyk Doctor voor het allerdierbaarst' geschat moeten worden, leeren dit; want het is eene inflammatoire ziekte, en ik heb in oude lieden verscheide maalen gezien, dat de eerste aanval van eene aanhoudende inflammatoire koorts toevallen van eene beginnende Beroerte uitleverde, welke schielyk tot eene volkomene Beroerte zouden aangegroeid zyn, indien ik 'er

my

my niet met de aller-verkoelendſte middelen tegengekant had. Gy hebt zekerlyk geleezen, dat de beste Schryvers doorgaans het gebruik van Spaanſche Vliegen aanraaden, en gezien, dat de vermaardſten zelfs 'er zig van bedienden; het is waar, BOERHAAVE en zyn doorluchtige uitlegger waarſchuwen ons, dezelve met voorzichtigheid te gebruiken, en niet dan na dat'er groote ontlastingen gemaakt zyn; doch ik heb 'er my in dit zoort van Beroerte in 't geheel niet van willen bedienen, en ik heb 'er geen berouw van gehad, want zy ſchynen eerder geſchikt te zyn, om Beroerte te maaken, dan om Beroerte wegteneemen. Hoe dikwyls gebeurt het, dat, wanneer vrouwen op raad van andere vrouwtjes ſpaanſche vliegen achter de ooren, en in den nek,leggen,om de Kiespyn te verdryven, een draaglyk ongemak verandert in eene hevige ontſteeking, met zwaare pyn in het hoofd verzeld, en niet te geneezen zonder aderlaaten en verkoelende middelen? ik heb gezien, dat een man, die een ſpaanſche vlieg in den nek gelegd had, om de zinkingen, welke op de tanden vielen, afteleiden, in een zwaaren ſlaap verviel, en naauwlyks na vierentwintig uuren kon wakker gemaakt worden.

Het gevaar wordt verminderd, door het verminderen van de al te groote overtolligheid van bloed; maar wordt het zelve geheel en al weggenoomen? daar blyft zekerlyk in bloedryke geſtellen, of ſchoon de overtolligheid al eenigzins verminderd is, eene

 eigen-

eigenaartige hebbelykheid over, waar door de drift van het bloed wederom zeer ligtlyk gaande gemaakt, en eene nieuwe ontsteeking gebooren wordt. Ontsteekingen in de Long, en Pleuris, koomen dikwyls zelfs op dien tyd, wanneer men dacht dat de patienten reeds geneezen waren, op de minste prikkeling, zeer schielyk met groote hevigheid en meer gevaar dan te vooren, wederom. In het jaar 1757 heb ik in eene andere Stad eene vrouw bezogt, die aan eene beroerte lag; zy was sestig jaaren oud, bloedryk, en zwaarlyvig; een apothecar, die haar behandelde, had haar doen aderlaaten, klisteeren, purgeeren, en andere vry wel gepaste middelen aangewend; na dit alles liet hy haar een spaansche vlieg in den nek leggen, daar zulke zwaare toevallen op volgden, dat ik het nooit zou hebben kunnen gelooven, indien ik 'er geen oog-getuige van geweest was; want de gantsche rug was ontstooken; zy kreeg eene ontsteeking in de Keel, heete koorts; de sluimering, die reeds aan 't wyken was, wierd op nieuw vermeerderd; hier voegden zig nog by hevige pynen, ondraaglyke benaauwdheid, onophoudlyke woeling, en eindlyk stierf zy op eene verschriklyke wyze.

Uit dit geval kan men zien, dat het veiliger is zig in eene Beroerte, uit bloedrykheid ontstaande, van spaansche vliegen te onthouden. Ik heb my, als ik afleidende middelen wilde gebruiken, altyd van zuurdeeg met mostert bediend, het geen ik na eenige zachte stoovingen, aan de kuiten laat leggen, en dikwyls heb

heb ik met vermaak gezien dat het hoofd beter wierd, naar maate dat de beenen zwollen.

De beste voorzorg, welke, zo als ik reeds te vooren gezegd heb, doorgaans al te veel verwaarloosd wordt, is. 1. Zorg te draagen, dat 'er geen *Plethora* of volbloedigheid gebooren wordt. 2. Alle prikkelende middelen te vermyden, welke schaadlyke beweegingen zouden kunnen veroorzaaken. 3. Het stygen van het bloed naar het hoofd te beletten. Het eerste oogmerk wordt door eene zachte dieet, en ontlastende middelen, bereikt; van de dieet hebben anderen reeds zo veel gezegd, dat ik het onnoodig reken, my daar breedvoerig over uit te laaten; het voornaamste komt hier op uit, dat de spyzen uit het ryk der Planten genoomen worden, en dat de drank dun, water-, en zuurachtig zy; zwaare of geestryke wynen moet men vermyden, en maar alleen het gebruik toestaan van zulken, die dun zyn, en, met water vermengd, een aangenaamen en afzettenden drank uitmaaken, gelyk als zommigen onzer bergen voortbrengen, of die in het dorp *Yvorgne*, dicht by uw aangenaam verblyf, groejen; Rhynsche of Moesel wyn, of die, daar *Graves*, dicht by *Bourdeaux*, van overvloeit, of Orleanssche wyn, die zig zo ligt in azyn laat veranderen, en diergelyken.

Het is ook zeer dienstig, des avonds weinig te eeten, en vooral, zig van vleesch en wyn te onthouden; want de slaap maakt bloedrykheid, welke wy zoeken voor te komen; het

is derhalven zeer nadeelig, dat 'er reeds voor den ſlaap, door het neemen van zwaar voedzel, al te veel bloed gemaakt wordt, en daarom is het geen wonder, dat de Beroertens zo dikwyls des nachts voorvallen, wanneer de bloedvaten uit tweederlei oorzaaken opgezet zyn; om dezelfde reden moet men zig zorgvuldig wachten van kort na den eeten te gaan ſlaapen, waar door de bloedrykheid zeer vermeerderd wordt, en het geen zelfs voor gezonden zeer nadeelig is, eensdeels om de bygebrachte reden, ten anderen, om dat daar door de ſlaap van den nacht of vermeerderd of verminderd wordt, 't geen beide ſchaadlyk is; in het algemeen derhalven mag men zeggen, dat het ſlaapen op den eeten zeer kwaad is, het welk de zwaarte, loomheid, roodheid van het aangezicht, hoofdpyn, ſtinkende adem, bezwaaring van de maag, en andere ongemakken, die de zodaanigen, die hier aan gewoon zyn, overkoomen, duidlyk te kennen geeven; het is waar, men gewent 'er door den tyd aan, en voelt 'er niet aanſtonds het ongemak van; doch het komt ongevoelig, en is daarom niet minder nadeelig, voornaamlyk als men voor opſtygingen naar het hoofd vreest; onder zekere voorwaarden evenwel kan men diergelyken ſlaap inwilligen. Men kan hier ook uit begrypen, hoe ſchaadlyk het is, te laat in den nacht te zitten drinken, en welk een gevaar de zodaanigen loopen, welke, als zy niet kunnen ſlaapen, om dat zy 's avonds te veel gegeeten hebben, het geen zy niet willen nalaaten, dit ongemak,

terwyl

terwyl de oorzaak blyft, door het gebruik van opium zoeken te verwinnen; hier van heb ik zeer kwaade gevolgen gezien, en verscheide maalen heb ik een en denzelfden man van eene slaap-ziekte geneezen, welke reeds twee of drie dagen geduurd had, en veroorzaakt was door het gebruiken van Theriak, terwyl de maag vol, en de aderen opgezwollen waren. Dewyl derhalven de slaap bloedrykheid veroorzaakt, moeten die geenen, waar voor het bloedryk worden gevaarlyk is, zig wachten van lang te slaapen. Maar ik ga van den weg af, en raak aan 't dwaalen. Dikwyls heb ik gezien, dat de patienten, wanneer zy gehoorzaam waren, en zig strikt aan deeze voorgeschreeve zachte dieet hielden, niet alleen in 't vervolg van Beroertens bevryd bleeven, maar zelfs alle ongemakken in het hoofd te boven kwamen, waar mede zy dikwyls lange jaaren te vooren, eer dat zy beroerd wierden, gekweld waren; en men behoeft niet te vreezen, dat de dierlyke vermogens (*Vires animales*,) hier door verminderd zullen worden; de patienten bevinden zig hier zeer wel by, en worden in staat gesteld om alle dierlyke werkingen des te beter te verrichten. Integendeel zo dikwyls als de quantiteit van het bloed vermeerderd wordt, de levens krachten (*Vires vitales*) al te zeer toeneemen, en de bloedvaten van het hoofd opzwellen, worden ook te gelyk door het drukken der hersfenen de zenuwen in haare werkingen belet, en de dierlyke zo wel als de natuur-

lyke vermogens (*Functiones naturales*) omver geworpen. Ik heb een man gekend, die na dat hy eene zwaare beroerte gehad had, zo dikwyls als hy meer dan een glaasje enkelde wyn dronk, zyn krachten verloor, rood in het aangezicht, en doof wierd. Desgelyks heb ik eene vrouw gezien, die, na eene beroerte gehad te hebben, door het gebruik van al te zwaar vleeschnat, daar Kreeften in gekookt waren, zo zwak wierdt, dat zy op haaren ſtoel niet overend kon blyven zitten. Hoe lang zouden de menſchen niet leeven, indien zy vastlyk geloofden, dat zodaanige dieet, waar door de ziekten het meest afgeweerd wierden, de krachten het best bewaarden!

Zo lang 'er nog geene zwaarigheid is, kan eene goede dieet alleen volſtaan; doch wanneer het gevaar voor de deur ſtaat, en de ziekte op het punt is van uit te barsten, zou men kwalyk doen om het daar alleen op aan te laaten koomen; eene aderlaating is dan de eenigſte toevlucht. Ik weet wel dat mannen van naam met reden hier tegen hebben ingebracht, dat de bloedrykheid, door eene aderlaating verminderd, ſchielyker wederom komt; maar dit alles zegt niets in eene dringende noodzaaklykheid; men moet in de eerste plaats het leven van den patient door eene aderlaating behouden, vervolgens door eene goede dieet zorg draagen, dat de bloedrykheid niet wederom gebooren wordt, en niet aarsſelen; want in dit geval, zo ooit, is alle uitſtel gevaarlyk: ik zal uit verſcheiden een voorbeeld bybrengen.

Eene

Eene ſterke bloedryke vrouw van ſestig jaar was reeds meer dan een jaar ſterk met duizelingen gekweld geweest; ik had haar geraaden, dat zy zig ten minsten viermaal 's jaars zou doen aderlaaten, en een drank van Tamarinde gebruiken om te purgeeren; zy had dit eenige maalen vry ſtipt onderhouden, doch, het aderlaaten wat langer uitgeſteld hebbende, wierd zy duizelig, en belastte den Chirurgyn, dat hy haar na verloop van drie dagen zou koomen aderlaaten; maar zie, wat gebeurt 'er? zy gaat 's avonds gezond naar bed, en wordt 's morgens verſtyfd gevonden, in zulk een postuur, als volgens de gedachten der Doctooren de allergezondſte menſchen gewoon zyn te leggen; de bloedrykheid, welke door den ſlaap toegenoomen was, had eene Beroerte te weeg gebracht; de gantſche huid, en voornaamlyk het aangezicht was over al bemorst met zwart uitgeſtort bloed, het geen door de vaten gedrongen, en onder anderen ook uit de neusgaten gevloeid was. De ziekte zou waarſchynlyk voorgekoomen geweest zyn door eene aderlaating, welke wy des te minder ontbeeren kunnen, naar maate de patienten, hun eigen zin volgende, de regels van eene goede dieet meerder verzuimen.

Die geenen, welker lichaamen zo veel bloed maaken, dat zy, indien men dit niet zo veel mooglyk voorkomt, geduurig voor de allerzwaarſte ongemakken bloot ſtaan, moeten ook noodzaaklyk door aderlaatingen van het overtollige bloed ontlast worden, in navolging van de wyze Natuur,

welke zig zelve dikwyls volkomen ontlast door bloedſtortingen, die men voor al niet moet tegengaan. Ik heb eene vryster van tweeëntwintig jaar gekend, die 'er zeer wel uitzag, en door overmaat van bloed aan zeer zwaare ongemakken onderhevig was; zy had zedert drie jaaren alleen van moeskruiden en water geleefd, en geduurende al dien tyd niet alleen zeer ſterk de ſtonden gehad, maar daarenboven nog zeer dikwyls zwaar uit den neus gebloed, en niettegenſtaande dit alles bleef zy zo bloedryk, dat zy zwaare hoofdpynen en flaauwtens kreeg, zo dikwyls het bloed, 't zy door lichaamelyke beweeging, 't zy door de hitte van de lucht, met meerder ſnelheid bewoogen wierd; eindlyk verviel zy in het begin van den winter in eene zeer zwaare Pleuris, die niet geneezen kon worden, dan door groote en herhaalde aderlaatingen, en zeer ſterke bloedingen uit den neus; den gantſchen winter leefde zy zeer zober, alleen van moeskruiden, water en brood; den vyfentwinſtigſten Maart is zy wederom door eene Pleuris overvallen, die op dezelfde wyze als de voorige heeft moeten geneezen worden. Welke is de kracht, die zo veel bloed maakt? Zekerlyk niet dezelfde, die het lichaam van een werkman ſterk maakt, en van de vastheid van het geſtel alleen ſchynt aftehangen; want deeze maagd is van eene ſlappe en ligt beweegbaare geſteltenis; een ſterk man maakt zo veel bloed niet; derhalven is 'er eene andere oorzaak die de krachten, en eene andere

dere die het bloed vermeerdert; dit verſchil is of aan u bekend, en gy zult het ons gunſtig mededeelen, of het is geheel onbekend; het komt my voor, dat het in de allerfynſte deelen te zoeken is; zie hier nog meer voorbeelden.

Een aanzienlyk man, nu vyftig jaar oud, die wel eer in den kryg gediend had, zedert veele jaaren ſterk aan Aambeien onderhevig geweest was, en door zyn tyd zeer gemaklyk in eene warme kamer met een ſpelletje en lekker te eeten door te brengen, al te bloedryk geworden was, verviel in de maand Februari van het jaar 1752 in eene ligte beroerte, waar van hy, voor zo ver my bekend is, door eene aderlaating herſteld wierd; in dezelfde maand van het volgende jaar raakte hy binnen twee dagen vyftien pond bloed kwyt; van dien tyd af zyn Doctor geworden zynde, raadde ik hem, dat hy eene zachte dieet houden, gelyk de ziekte vereischte, en meest van moeskruiden leeven zou; hy drinkt zeer weinig, en dunne wyn, hy wacht zig voor warme vertrekken, en gebruikt in 't geheel geene ſterke dranken, Coffy, nog Tabak; hy houdt geſtaadig open lyf; de Aambeien vloejen regelmaatig en zeer ſterk; hy leidt een werkzaam leven; egter heb ik het zo ver niet kunnen brengen, dat hy twee jaaren achter een van bloeden bevryd is geweest; welke, ik vraag het andermaal, is de oorzaak van het maaken van zo veel bloed? ik ken verſcheide mannen, vrouwen, kinderen, die het zelfde temperament hebben;

zouden zy ook minder uitwaasſemen? Ik heb eene vrouw gekend, die zedert verſcheide jaaren zeer veel bloed door Aambeien kwyt raakte; zy had allerhande middelen gebruikt, en onder anderen, het geen ik onthouden heb, en opmerklyk is, eene groote meenigte *Crocus martis adſtring:* op aanraaden van de beroemdste Doctors van *Montpellier:* zy heeft my heilig betuigd, dat zy na eene zeer naauwkeurige rekening door behulp van een vat, waar van de maat bekend was, gemaakt, bevonden had, dat zy binnen den tyd van een jaar 412 pond bloed was kwyt geraakt; zy leefde evenwel, at, en wandelde door haare kamer; de Aambeien hebben, voor zo ver ik weet, nooit opgehouden; zy leeft nog. Het verlies van zo groot eene quantiteit bloed is zekerlyk gevaarlyk, doch hoe zal men dit beletten? ſchoon de oorzaak onbekend is, heeft egter de ondervinding geleerd, dat het zeer dienſtig is, dat men zig voor ſterk-voedende en prikkelende ſpyzen wacht; dat men geene roode of zwaare wyn drinkt, maar voornaamlyk van eenige weinige moeskruiden, en rinsachtig water leeft, zig op eene zachte wyze, doch geduurig beweegt, met zachte zuurachtige middelen open lyf houdt, en met zalpeterachtige het water afzet.

In de zo even aangehaalde vryster ſchynt de bloedmaakende kracht ſterk verminderd te zyn, en daar zy te vooren over eene geduurige hitte klaagde, begint zy nu reeds bang voor de koude te worden. Wat nut kan hier eene aderlaating doen? zeer weinig waarlyk;

lyk; hoe zouden eenige weinige oncen bloed, door eene aderlaating ontlast, eene bloedrykheid kunnen wegneemen, welke ſtand blyft houden, ſchoon de natuur alle dagen een pond bloed ontlast? of eene bloeding doen bedaaren, die niet geſtild kan worden, dan door het verlies van veele ponden? zal eene aderlaating dienst kunnen doen, door het bloed van die vaten, waar uit het vloeit, afteleiden? het ſtaat nog in twyffel, of hier door eene afleiding geſchiedt, en de reden, ondervinding, en het gezag van anderen, noopen my aan, om het tegendeel te gelooven; maar ik ſta het eens toe, de aderlaating leidt af; zy zal derhalven de bloeding ſtuiten, maar evenwel zal de bloedrykheid overblyven; zy belet de natuurlyke geneezing, zy geneest niet, by gevolg is zy nadeelig; doch indien zy dikwyls herhaald wierdt, zou de noodzaaklykheid der bloedingen ophouden; ik ſta het toe, men zou zekerlyk het bloeden beletten, indien men door aderlaatingen voor den tyd der bloedingen eenige ponden bloeds ontlastte; maar wat verſchilt het, of dit bloed door de kunst, of door de natuur ontlast wordt? daarenboven heeft de ondervinding geleerd, en de reden is klaar, dat men het verlies van veele ponden bloeds, het geen zig droppelsgewyze ontlast, verdraagen kan, daar naauwlyks de helft, door eene aderlaating ontlast, den dood te weeg zou brengen; ik moet evenwel bekennen, dat het dikwyls dienstig zou zyn de bloedingen door aderlaatingen

voor-

voortekoomen of te beletten, dewyl het meenigmaal gebeurt, dat het bloed, wanneer het zig uit zyn eigen aart ontlast, met dezelfde drift blyft voortloopen, zo dat de bloeding veel te ſterk wordt, en niet ophoudt, ſchoon dat de bloedrykheid weggenoomen is, voor dat de vaten ledig zyn; doch aan den anderen kant, is weer deeze zwaarigheid, dat de bloedingen, die uit de natuur koomen, dan beginnen te ontwennen, en wegteblyven, waar door het ligt gebeuren kan, dat 'er eene zeer zwaare ziekte ontſtaat, ja zelfs zomtyds de dood, indien men wat te lang met aderlaaten wacht; want zo lang de bloedingen naar gewoonte blyven aanhouden, draagt de natuur voor haar eige behoud zorg, en ontdoet zig daar door van het overtollige bloed; doch wanneer de geneezing van de bloedrykheid aan de kunst wordt toevertrouwd, blyft 'er altyd deeze zwaarigheid over, dat of de Doctor of de patient door eene valſche ſchyn van uiterlyke gezondheid bedroogen, het gevaar, dat boven het hoofd hangt, niet genoeg achten zullen. Ik heb menſchen gekend, die, ſchoon aan zeer zwaare bloedingen onderhevig, evenwel een zeer gelukkigen ouderdom beleefden; daar integendeel andere bloedryken, welker behoudenis aan eene aderlaating wierd toevertrouwd, door hun eigen bloed verſtikt, een ongelukkig en kort leven geleid hebben. Het is derhalven veiliger, dat die geenen, welke van hun overtollig bloed door natuurlyke ontlastingen ontheven worden,

den, zig van aderlaatingen onthouden, ten ware zy 'er door zwaare opkoomende ziektens toe gedwongen worden; doch men kan dezelve dan met vrucht in het werk ſtellen, wanneer de natuur, ſchoon 'er eene groote meenigte bloeds gemaakt wordt, het zelve door geenerhande bloedingen ontlast, waar door het naar maate der verſchillende partyen, daar het zig opéénhoopt, verſchillende ongemakken en dikwyls zeer zwaare, te weeg brengt, als by voorbeeld, eene Beroerte, eene kwaade keel, ſtikzinking &c. Indien derhalven een Doctor het in zyn vermogen had, om de natuur te leeren, het bloed, zo dikwyls het overvloeit, uit den neus te ontlasten, zou hy zyne patienten veel dienst kunnen doen; want daar ſchuilt dikwyls eene bloedrykheid, die nog onbekend is, en het eerste toeval, waar door dezelve zig openbaart, is meer dan eens doodlyk geweest; om deeze reden is misſchien het *ſcarificeeren* der neusgaten by de oude Egiptenaaren familiaar geweest. Dan ik ben reeds meer dan al te wydloopig geweest, met aan de hand te geeven, hoe men de bloedrykheid voor kan koomen; ik zal derhalven gaan onderzoeken op welke wyze men aan de twee overige indicatien voldoen kan; ik zal kort zyn, want door de bloedrykheid voortekoomen, wordt de al te ſterke beweeging der vochten zo wel als derzelver opſtyging naar het hoofd, belet; ik heb 'er derhalven nog maar eenige weinige aanmerkingen bytevoegen. Voor eerst dan, kan men de al te groote beweeging

der

der vochten verhinderen, door zig zeer zorgvuldig te onthouden van alles wat ſcherp is, zo wel voedzel als medicamenten, van alle dranken, die eene verhittende kracht bezitten, waar door oogenbliklyk de hitte zo wel als de beweeging der vochten vermeerderd wordt.

Ten tweeden, door zig voor heete en bedorve Lucht te wachten; want hier door worden de vochten zeer ſterk uitgezet, en derzelver hitte vermeerderd; dikwyls heb ik ook de patienten wederom zien inſtorten, door het al te heet ſtooken van de vertrekken; hoe nadeelig dit is, kunnen die geenen getuigen die met duizelingen geplaagd zyn, ja zelfs de allergezondste menſchen worden duizelig, indien zy 'er zig al te lang in ophouden; duizeligheid nu, beroertens, ſlaapziekten, en alle diergelyke ongemakken hebben alle denzelfden oorſprong, en verſchillen alleen in graaden. Het geen derhalven goed of kwaad is in eene dier ongemakken, is ook goed of kwaad in de anderen; daarenboven is ook dezelfde voorzorg zeer dienstig ter voorkooming van het opdampen of opſtygen der vochten naar het hoofd (*Anarropia*,) het geen de derde indicatie is; want in warme kamers wordt het hoofd heeter dan de overige deelen, om dat de Lucht rondom het hoofd volgens de wetten van de natuur heeter is dan die lucht, welke de voeten omringt, en de ademhaaling lydt hier voornaamlyk door; zo dra nu de longen worden opgevuld, blyft 'er, zo als ik reeds ge-

gezegd heb, eene grootere meenigte van bloed in het hoofd.

Het is ten uitersten noodzaaklyk, om in een koud en groot vertrek en met ope gordynen te slaapen.

Ik moet daarenboven onophoudlyk herhaalen, dat in alle slaapziekten de slaap zeer nadeelig is; derhalven moet men zo veel mooglyk vermyden, dat 'er zig by den slaap geene andere nadeelige oorzaaken voegen.

Ten derden, men moet zig zeer zorgvuldig wachten voor al te sterke lichaams-beweegingen, waar door de gantsche massa van het bloed sterker wordt omgevoerd, en aangezet. Het opdampen, of stygen naar het hoofd, wordt belet, en door het reeds gezegde optevolgen, en door het in achtneemen van alle volgende dingen: naamlyk, door warme voeten te houden; door de hitte van de Son te vermyden, als mede alle sterke poogingen, waar door men genoodzaakt is, om den adem lang intehouden, het geen het bloed naar het hoofd doet stygen; door zig te onthouden van alle slaapmiddelen, sterke dranken, en zo genaamde Hoofdmiddelen, welke allen de vochten sterker naar het hoofd dryven; en eindlyk door altyd open lyf te houden; want hier door wordt het sterk perssen, dat zeer gevaarlyk is, belet, zo wel als de Bloedrykheid, hitte en koorts.

Ik heb ondervonden, dat het daaglyks en langduurig gebruik van de *Crystalli Tartari* zo veel dienst doet ter voorkooming van

eene

eene Beroerte, 't zy ze door overmaat van bloed, of door bedorve gal ontſtaat, dat ik dezelven voor een der beste en veiligste behoedmiddelen hou, gelyk eene langduurige ondervinding my geleerd heeft.

Daarenboven zyn 'er nog twee hartstochten, die dikwyls eene beroerte veroorzaaken, en daar men zig derhalven zeer naauwkeurig voor wachten moet; gramſchap naamlyk, en uitgelaate vreugde; het laatste gebeurt zelden, het andere dikwyls; want haastige menſchen zyn zeer onderhevig aan Beroertens; zy moeten derhalven zeer naauw op zig zelven letten; want de boeken der geneeskundigen zyn vol voorbeelden van Beroertens, op eene hevige gramſchap gevolgd. De Beroerte is eene ziekte zeer eigen aan geleerde lieden, en de voornaamste voorzorg van die geenen, die ze eens gehad hebben, is zig van ſterk ſtudeeren geheel af te houden; want het hoofd-breeken doet het bloed ſterker naar het hoofd ſtygen, en geeft dus gelegenheid tot eene Beroerte. Daar is niet een geleerde, die nooit zwaare en gevaarlyke bezettingen in het hoofd gevoeld heeft, welke het best verdwynen, door ten eersten met ſtudeeren uitteſcheiden, en eenigen tyd blootshoofds, zeer ſtil, zelfs zonder ſpreeken, te blyven zitten; ook is het voor de zulken zeer goed dat zy het hoofd ligt dekken, zig van warme vertrekken onthouden, en een zober en maatig leven leiden. Ik kan ook niet nalaaten hier nog aan te merken, dat het drinken van Koffy, waar mede zy de bezet-

of

of volheid van hoofd zomtyds verdryven, een middel is, daar men niet veel ſtaat op maaken moet, en het geen dikwyls bekwaamer is, eene Beroerte te weeg te brengen, dan dezelve voor te koomen.

Ik heb deeze ziekte gezien in menſchen van tachtig jaaren; doch in zodaanige gevallen heb ik my, behalven in de uiterste noodzaaklykheid, wanneer het geval doorgaans doodlyk is, altyd van aderlaatingen onthouden, om dat dezelve zomtyds onherſtelbaare gevolgen naar zig ſleepen, en my liever van purgeer-middelen en eene goede dieet bediend, welke ik bevonden heb dat veel meer dienst deeden. Ik heb daar van nog onlangs een voorbeeld gezien in een man van vierentachtig jaar, die wel eer een arbeidzaam, doch nu een ſtil leven leidde, en wel at en dronk; deeze man wierd des nachts door eene ligte Beroerte overvallen, waar uit hy eene kleine geraaktheid in 't verſtand, en belemmering in de ſpraak bleef behouden; hy wilde zig niet laaten Klisteeren; doch naar maate zyne ingewanden omtruimd wierden door het gebruik van *Manna*, *Tamarinde*, *Cremor Tartari*, en Citroen zap, wierd zyn hoofd en tong beter, en hy geraakte wederom tot zyne voorige gezondheid.

Ik heb zomtyds opgemerkt, dat 'er na die zoort van Beroerten waar van ik hier ſpreek, eene Hoest overblyft, die zeer ſchaadlyk is, om dat ze de vochten naar het hoofd doet ſtygen; dezelve vereiſcht geene byzon-

dere hulp-middelen, maar wordt het best geneezen door eene dieet uit moes-kruiden; ik heb eenige maalen in dit geval *Spirit. Nitri*, onder een zachten drank vermengd, met vrucht zien gebruiken; doch men moet voor al geen ſlaap-middelen voorſchryven, want die zyn in dit geval ten uitersten nadeelig.

Ik zal, eer ik tot andere zoorten van Beroerten overga, nog eenige ziekten in 't kort beſchryven, en met voorbeelden ophelderen, die zeer na aan de bloederige Beroerte grenzen.

Voor eerst, is 'er eene ziekte, zelfs niet zeer ongemeen, ſchoon ze tot nu toe niet beſchreeven is, en dikwyls niet gekend, en verzuimd wordt, waar door 'er zomtyds de dood op volgt; ze heeft tot oorzaak eene ligte en langzaam voortgaande verſtopping van de bloedvaten der hersſenen, waar door eene kwyning, zwaarte, en vermoeidheid ontſtaan, uit gebrek van levensgeesten, waar van de beweeging der ſpieren afhangt, als mede eene verzwakking van de maag, afkéér van ſpyzen, walging, uit hoofde van het naauwe verband tusſchen de maag en het hoofd, waar door het dikwyls moejelyk te onderſcheiden is, of de oorzaak van de walging in het hoofd of in de maag zit; want bloedrykheid van de hersſenen geeft dikwyls een ſchyn van bedorve ſtoffen in de maag. Deeze ziekte openbaart zig met braaken, waar by zig dikwyls een ongeregelde pols, en eene zeer groote verzwakking, voégen;

gen; men meent dan, dat deeze toevallen uit kwaade ſpysverteeringen ſpruiten; men geeft braak-, purgeer- en maag-verſterkende middelen; men tracht de krachten te herſtellen door geestryke medicamenten; men zoekt met ſpaanſche vliegen afleidingen te maaken; alles verergert, daar komt eene ſlaap-ziekte by, en de patient ſterft. Ik heb deeze ziekte dikwyls gezien; door aderlaatingen, voetbaden, dunne en zacht laxeerende dranken van Salpeter en Tamarinde, en zachte klisteeren, het braaken bedwongen, de misſelykheid doen bedaaren, de ziekte in haare geboorte geſmoord, en geneezen; ik weet dat 'er veelen, die op eene andere wyze behandeld waren, van geſtorven zyn, gelyk nog onlangs alhier een man, welken men, ſchoon hy eene zwaare ſlaapziekte hadt, evenwel ſlaapbollen had laaten gebruiken, om welke reden weet ik niet, misſchien om het braaken te beletten. Daar is nog eene andere ziekte, zeer wel met de Beroerte overeenkoomende, waar aan veele, hoogbejaarde menſchen ſterven; zy begint met duizelingen, verzwakking en benaauwdheid; hier op volgen zwaare braakingen, waar door zomtyds eene ongelooflyke quantiteit ſtof ontlast wordt; dit duurt eenige uuren lang; wanneer het ophoudt, ſchynt de patient een weinig beter te zyn, maar blyft evenwel zeer zwak, en valt eenige weinige uuren daar na, of in eene doodlyke ſlaapziekte, of wordt benaauwd in het ademhaalen, krygt eene ſlaauwte, en ſterft zachtlyk.

 Twee

Twee volgende gevallen, welke ik onlangs heb bygewoond, zullen eene schets geeven van eene andere ziekte. Een man van veertig jaaren, gal-achtig, doch gezond, die lang een vrolyk en arbeidzaam leven geleid had, doch nu veel zat, droefgeestig en met zorgen beladen was, en mooglyk wat te sterk at, verviel in het laatst van den herfst, in eene byna geduurige slaaperigheid, zo dat hy byna niet hoorde wat 'er gesprooken wierd, ter naauwernood antwoordde, en zomtyds eenige woorden, die zin nog slot hadden, sprak, of door den slaap verwonnen, of door zwaare pyn in het hoofd, welke de slaaperigheid verving; dit maakte hem alles, zelfs het leven, haatlyk; hy zag 'er mager en geel uit, en was geduurig misselyk, duizelig, en zwak; ik raadde hem voor eerst, dat hy geen ander voedzel dan moes-kruiden, en geen anderen drank dan water of limonade, ten minsten voor al geen wyn gebruiken zou, maar ik liet hem voornaamlyk eene groote meenigte vruchten, en voor al druiven eeten. Ten tweeden, liet ik hem eens of tweemaal daags met de beenen in warm water zitten. Ten derden, schreef ik hem daaglyks een drank van XII Oncen voor, uit Graswortel, Tamarinde, en Salpeter bestaande; na verloop van twaalf dagen was hy wederom gezond. De nabestaande van een aanzienlyk Officier, omtrent vyftig jaaren oud, sterk en gezond, maar die zyn tyd met laat in den nacht op de kaart te speelen doorbracht, kwamen my over hem raadpleegen,

dewyl

dewyl hy zedert eenigen tyd droefgeestig, en zwak van memorie geworden was, en geduurig ſluimerde zonder egter te ſlaapen, het zy hy zat, wandelde, of met iemand in geſprek was; de nachten waren zeer bitter en benaauwd voor hem, hy vergat het geen hy kort te vooren gedaan had, en daar hy te vooren zeer vrolyk was, ſprak hy nu den gantſchen dag niet een woord. Uit welke oorzaak ſproot deeze ziekte? uit eene inflammatoire geſteltenis van het bloed? welke geneesmiddelen wierden 'er vereischt? geen ſoupen van vipers waarlyk, nog ſpaanſche vliegen, welke een ander Doctor geraaden had; ik liet hem ten eersten aderlaaten, en vervolgens alle dagen IV Oncen zeer dunne hui met IV Oncen honing, een once conſerf van vlier, en IV Oncen Cremor Tart: gebruiken; zyn voedzel beſtond geheel uit moeskruiden, en vruchten, voornaamlyk druiven; ik verbood hem zeer ſtreng alle gediſtilleerde wateren, azyn alleen uitgezonderd, maar liet hem veel limonade, water, en most drinken, en alle avonden lang met de beenen in warm water zitten. De patient, die vry eigenzinnig was, kwam dit alles zeer onvolmaakt na, en wilde zig niet geheel van vleesch en wyn onthouden, nog hui, honing, of conſerf van vlier gebruiken; hy bediende zig evenwel van de voetbaden, en nam Cremor Tart: en Zuikereidranken in; alles begon zig beter te ſchikken; de ſlaaperigheid verdween, de natuurlyke ſlaap kwam wederom, en de droefgeestigheid

ging over; doch dewyl hy ten eersten al het geen hem voorgeſchreeven was naliet, is de ziekte nog niet geheel en al herſteld. (a)

Hier toe behoort ook het lang achtereen ſlaapen, *Somni Epimenidei*, daar geloofwaardige getuigen van gewaagen; de geneezing van dit ongemak blykt van zelfs zo dikwyls als het geen gevolg van eene andere ziekte is; alle prikkelende en ſcherpe middelen zyn hier zeer nadeelig, maar men moet zodaanige gebruiken, die de vaten ledig maaken, en de drukking en ſterke beweeging van het bloed beletten; want alle deelen zwellen op, wanneer zy meerder bloed ontfangen, dan te rug geeven; men moet derhalven den toevloed en de bloedrykheid beletten, want zo dra deeze weg-genoomen is, wordt het bloed in de aderen gemaklyker bewoogen, gelyk uit veele waarneemingen blykt.

Menſchen, die met een kwaad geſtel gebooren zyn, en de bloedvaten van de herſſenen of het hoofd al te ſlap of te week hebben, ſtaan uit hoofde van hun geſtel geduurig voor de allerzwaarste ongemakken van het hoofd bloot, en zyn meest altyd met eenige ligte toevallen gekweld.

Hier

(*a*) Het is negen jaar geleden, dat ik dit ſchreef; de patient ſcheen nog een tyd lang te beteren, maar ſtortte kort daar na wederom in, dewyl hy zyne voorige levenswyze weer hervatte, en op kwaaden raad het poeder d'Ailhaud gebruikende, kreeg hy eene ontſteeking in de hersſenen, daar na zynen dood eene verzweering in gevonden wierd.

Hier ſchiet de kunst te kort. Het eenigſte hulpmiddel beſtaat in eene levenswyze die hen zwak houdt, want als zy ſterk worden, ſterven zy.

Ik zal nu tot andere zoorten van Beroerten overgaan. Zo dikwyls dezelve ontſtaat in een lichaam, daar nog bloedrykheid nog ontſteeking plaats in heeft, maar het geen ongedaan, en met kwaade, raauwe, het zy waterachtige, het zy lymerige ſtoffen, overlaaden is, moet men zelden tot eene aderlaating overgaan, maar zig van ontlastende en alle de wegen openende, als mede van ſterk afleidende middelen bedienen. De remedien, welke ik hier boven aangepreezen heb, en van alle ſcherpigheid ontbloot zyn, koomen in dit zoort niet te pas, want men kan hier de vochten niet zo ligt in beweeging brengen, en ſlappe middelen kunnen in deeze doffe geſtellen niet veel uitvoeren. Bittere Zouten, Seneblaaden, Rhabarber, Diagridium, Radix Jalappæ, ſcherpe en purgeerende Klisteeren, zyn hier de beste geneesmiddelen, en wanneer de quantiteit van de vochten door een ſterken buikloop eenigzins verminderd is, kan men dezelve ook langs andere wegen trachten te ontlasten, mits dat men te gelyk afleidende middelen gebruikt; maar hier is zomtyds noodzaakelyk zig van remedien te bedienen, die nog ſterker prikkelen, want het hersſengeſtel is dikwyls zo gevoelloos, dat het, ſchoon de oorzaaken der verſtopping reeds byna zyn weggenoomen, evenwel naauwlyks,

of niet in ſtaat is om zig ten eenemaal zonder hulpmiddelen te ontlasten.

In diergelyke gevallen zyn de Spaanſche vliegen dikwyls van zeer grooten dienst geweest, om dat ze te gelyk prikkelen, en afleiden, en dikwyls ſterk doen zweeten, het welk, gelyk ik meer dan eens gezien heb, mits dat het niet te vroeg geſtuit wordt, de ziekte volkomen geneezen kan; want de Spaanſche vliegen hebben zulk eene groote kracht, dat zy, ſchoon op eene plaats aangelegd, de uitwaasſeming van de gantſche huid bevorderen. Gy weet dat de boeren op zommige plaatſen de *Ranunculus paludenſis* in plaats van Spaanſche vliegen gebruiken; doch dewyl dit eene vergiftige plant is, moet men 'er voorzigtig mede te werk gaan. Ik weet een voorbeeld, dat dit middel op den duim gelegd, wel eene afgaande koorts geneezen, maar veel zwaarder ongemakken veroorzaakt heeft. Ik heb een Officier uit *Piemont* gekend, die, na dat zyn duim daar door met ondraaglyke pynen tot op het been toe was doorgeknaagd, nog veele maanden daar na met eene zwaare ulceratie geplaagd is geweest. De gantſche huid van den arm van een voerman, wierd daar door binnen weinige uuren zeer opgezwollen, en veranderde in een blaar, waar by zig koorts, ylhoofdigheid, *Phrenitis*, ja zelfs een zoort van dolheid en gangreen voegden, zo dat een zeer ervaren Chirurgyn zeer veel moeite had om den arm te behouden. De Spaanſche vliegen zyn derhalven veiliger.

Eene

Eene vrouw van zeventig jaar, zwak van gestel, verviel in eene Beroerte, waar uit zy eene volkomene verlamming van de Tong, de helft van het aangezicht, en den arm en het been van de linker zyde behield; na dat de eerste wegen genoegzaam gezuiverd waren, wierden 'er spaansche vliegen aangelegd; en zy gebruikte geschikte dranken, en zweetmiddelen, om het zweet uit te jaagen; na dat dit negen volkomene dagen, zonder dat zy geduurende dien tyd of verbed, of verschoond wierd, geduurd had, was de lammigheid geheel en al geneezen, en de patient nam in krachten en gezondheid zodaanig toe, dat zelfs haar gezicht, 't geen langen tyd slegt geweest was, zo zeer versterkt wierd, dat zy de bril, waar van zy zig al lang had moeten bedienen, wederom af kon leggen.

Anderen hebben in deeze gevallen veele andere hulpmiddelen aan de hand gegeeven. De *Prophilaxis*, of voorzorg, hangt en van de dieet, en van medicamenten af. Het is eene vaste wet, dat de dieet wel dun, maar niet zacht, of laf moet zyn, en men moet onder het voedzel speceryen en diergelyke prikkelende dingen mengen, om de slappe vezelen te versterken, en de wegen ter ontlasting, die haare behoorlyke werking niet doen, te openen.

Eene maatige dosis van afzettenden wyn (*Diureticum Vinum*) kan van dienst zyn; men moet zig van alle verslappende dranken ontbouden; het lichaam moet geduurig bewoo-

gen en daaglyks gewreeven worden; daarenboven moet men nu en dan met Rhabarber of *Pulvis Cornachin:* purgeeren, en een *Vinum medicatum*, uit bittere en het water afzettende middelen bestaande, gebruiken, het welk ik veelen, en altyd met een goed gevolg, heb voorgeschreeven.

Veelen raaden hier Fontenellen aan; ik bedien 'er my van, als de ziekte gevolgd is na het opstoppen van de eene of de andere ontlasting, waar aan de natuur zedert langen tyd gewoon was; in zulke gevallen belet eene Fontenel, op die plaats daar de stof placht uit te vloejen gezet, het wederom koomen van de Beroerte, en geneest dikwyls te gelyk veele andere ongemakken uit dezelfde oorzaak spruitende; anderfins doen de Fontenellen niet veel dienst; zelfs hebben eenige deftige Schryvers niet te onrecht aangemerkt, dat ze dikwyls nadeelig zyn; het volgende geval bevestigt dit.

Eene eerwaardige vrouw van festig jaaren, zwaarlyvig, en zedert veele jaaren met leepe oogen gekweld, raadpleegde in de maand July van het jaar 1758 een vreemd Chirurgyn, die haare oogen met naauwkeurigheid bezag, en 'er niets kwaads aan bespeurde, (ook kon zy zeer wel zien) doch op de leepe oogen acht geevende, raadde hy eene Fontenel, daar een vreemd Doctor zo wel als de ordinaare Doctor en Chirurgyn in bewilligden; daar wierd 'er dan eene op den linker arm gezet; hier op volgden terstond zwaare pynen rondom de plaats van de Fontenel, ont-

ontſteekingen, blaaren, ſchurftachtigheid, zig ſchielyk over het gantſche lighaam, het welk tot heden toe van alle huid-ziektens bevryd geweest was, verſpreidende; ook verergerde het ongemak van de oogen; ik wierd 'er in de maand December van het zelfde jaar voor het eerst by geroepen, om te overweegen, hoe men het gezicht, 't geen byna geheel weg was, wederom herſtellen zou, en vond beide de oogen met Katarakten bezet.

Wat was de oorzaak van deeze ziekte? zou de uitwaasſeming door de prikkeling van de huid belet zynde, hier door ontaard zyn, en door het te rug vloejen der ſcherpe ſtoffen, naar de ontſtelde zo wel als de omleggende deelen, de ongemakken der oogen verſlimmerd, en de Katarakten geboren zyn? Na dat de eerste Fontenel, die op eene al te ſpierachtige party gezet was, toegeſlooten was, zette men eene andere, want de patient wilde ze in 't geheel niet misſen; vervolgens wierd de arm met Loodzalf beſmeerd, en de patient gebruikte zachte purgatien, van *Mercurius dulcis* en *Sulphur Auratum*, zynde een nuttig mengzel, zeer dienstig om ſlymige vochten te ontbinden, en hier door genas de huid; doch de Katarakten bleeven, die men egter kort daar na zou laaten ſtryken, (*a*) en die ik, als men my

(*a*) De Katarakten zyn zedert geſtreeken, doch met een ongelukkig gevolg; want de patient is na de operatie met hevige pynen gekweld geweest, en heeft haar gezicht nooit weêrom gekreegen.

my de zaak geheel vertrouwd had, reeds over lang zou hebben laaten uithaalen; want om zeer zwaarwigtige redenen moet men het uithaalen boven het nederdrukken ſtellen, en iedereen is grootlyks verplicht aan den vermaarden DAVIEL, die door veele waarneemingen deszelfs nuttigheid duidlyk heeft aangetoond, ſchoon het reeds lang te vooren door veele anderen in het werk is geſteld: want behalven die geenen daar JUSSIEU in zyne verhandeling wegens de nieuwe methode gewag van maakt, is deeze operatie in de voorlede eeuw gedaan door MATHIOLUS, een Italiaanſch Chirurgyn, BURRHUS, LAMSWERDE, en in het begin van deeze Eeuw door een hoogduitſchen kwakzalver. MERY brengt insgelyks veele voorbeelden by in de *Acta Academ.* Anno 1707, en onder anderen een zeer merkwaardig, daar de natuur zelfs den weg had aangetoond, door het verduiſterde Kristallyne vocht zelfs voort te ſtuwen tot in de voorſte kamer van het oog, daar het zeer gemaklyk door den beroemden SAINT YVES wierd uitgehaald; maar in het zo even aangehaalde geval was de Chirurgyn, die de operatie doen moest, onkundig van deeze nieuwe manier, en ſtelde zelfs het nederdrukken, ſchoon zeer tegens myn zin, uit, om eene ik weet niet welke rypheid af te wachten, daar men te vooren veel mede op had, doch daar nu de beste meesters niet meer op tellen, want het Kristallyne vocht is ryp, en zeer bekwaam voor de operatie, al is het gezond en wel-

ge-

gesteld, de verduistering maakt het niet geschikter tot de operatie, ten zy het tegelyk weeker wordt, ja zelfs smelt, het geen zomtyds gebeurt; maar het is altyd ryp, zo dikwyls het zyne eerste vastheid behoudt, en zo dra de hoop om de Katarakt door medicamenten te verdryven geheel verdweenen is, kan men de operatie veilig in het werk stellen, en men behoeft de blindheid niet eenige jaaren lang uit een verkeerde zorg te verdraagen; want het staat te vreezen, dat het nu onnut en lastig geworden Kristallyne vocht, al te lang in de oogen opgehouden zynde, ontsteekingen, aangroejingen, verzweeringen en andere ongemakken zal veroorzaaken, waar door de al te lang uitgestelde kuur voor altyd onmooglyk gemaakt wordt; en dus gaat onder het afwachten van eene ingebeelde rypheid, de gunstige tyd voorby, die nooit weder te herhaalen is; ik weet nog veele voorbeelden, welke ik by eene andere gelegenheid verhaalen zal.

Daar is nog een zoort van Beroerte, uit al te groote vettigheid en zwaarlyvigheid ontstaande, welke men door de allersterkste ontbindende en losmaakende middelen moet zoeken voor te koomen; want als ze tot stand komt, is ze ongeneeslyk; de toevallen die dezelve doen vreezen, en door VAN SWIETEN duidlyk beschreeven zyn, duuren zomtyds zeer lang.

Eene vrouw van vierenvyftig jaaren, die wel vet, doch evenwel, voor zo verre ik bemerken kon, gezond was, wierd drie

jaa-

jaaren geleden dikwyls door ſlaaperigheid, belemmering in de tong, verdooving in de armen en beenen, duizeligheid, en ſchemering voor de oogen overvallen; een langduurig gebruik van Spaanſche zeep en *Oxymel Scilliticum*, eene dunne, ſchraale, en een weinig prikkelende dieet, en eene maatige beweeging van het lichaam deeden haar van tyd tot tyd magerder worden; alle toevallen verdweenen van langzaamerhand, en zy genoot in het vervolg eene volkome gezondheid.

In den zomer van het jaar 1759 heb ik in eene nabuurige Stad eene vrouw gezien, tusſchen de veertig en vyftig jaar oud, die overſtelpt van vettigheid was, en daar door reeds langen tyd, loom, traag, zwak van memorie, en zedert eenige maanden byna altyd ſlaaperig, onbekwaam tot eenige beweeging, geheel zonder memorie, benaauwd, knorrig, en eindelyk, gek geworden was; zy had op raad van andere Doctoren koude en verſterkende baden gebruikt; doch ik was van gedachten, dat zy middelen moest gebruiken, die eene zeer ſterk ontbindende kracht hadden; de hevige hitte, die haar zeer bebenaauwde, verbood het gebruik der Zeepen; in plaats derhalven van dezelve, gaf ik haar *Oxymel Scillit:* met een *Sal neutrum*, en raadde haar eene zeer dunne en ontbindende dieet aan. Na verloop van eenige dagen begon 'er hoop te koomen, dat de ſlaaperigheid in 't kort zou ophouden; doch de patient wilde geduurende zeven dagen deeze middelen niet gebruiken, en bediende zig

van

van anderen, waar door zy ſchielyk in eene volkome ſlaapziekte en Beroerte verviel.

Het zy 'er een hinderpaal is waar door de afſcheiding en omvoering van de *Spiritus Animales* of dierlyke geesten belet wordt, het zy dezelve door gebrek van krachten ontbreeken, in beide deeze gevallen ontſtaat 'er eene Beroerte, welke eene ziekte is, waar in het gevoel of de aandoening der zenuwen ophoudt, waar door de werking van de zintuigen op het lichaam, en derhalven alle beweegingen, welke aan onzen wil onderworpen zyn, insgelyks ophouden, ſchoon evenwel de overige Functien (de *Vitales* naamlyk, en *Naturales*) welke van onzen wil niet af hangen, haaren gang blyven gaan; want de circulatie van het bloed, welke buiten het bereik van onzen wil is, blyft volkomen; de ademhaaling wordt zomtyds aangedaan, zo wel uit hoofde van eene Stikzinking, welke de Beroerte dikwyls verzelt, als ook om dat dezelve ten deele werktuiglyk noodzaakelyk is, en ten deele van onzen wil af hangt. Zou de ſchrandere onderſtelling, welke onze vriend ZIMMERMAN na veele proefneemingen twintig jaaren geleden gemaakt heeft, dat naamlyk het gevoel der zenuwen van de dierlyke geesten, doch de beweeging van eene kracht die haare vaste deelen ingeſchaapen is, af hing, niet hier uit af te leiden zyn? het zy zo 't wil, hier uit kan men een begrip krygen van dat zoort van Beroerte, welke uit gebrek van dierlyke geesten ontſtaat. Zodaanige Beroerte veroor-

zaakt

zaakt somtyds schielyk den dood in langduu-rige ziektens, en voornaamlyk in zulke, die het bloed geheel ontbinden, als by voorbeeld in de Geel-zucht, het geen ik meermaalen gezien heb. Zodaanige Beroerte sleept menigmaalen weg de liefhebbers van altyd te medicineeren, die door het geduurig gebruik van geneesmiddelen, den dood, dien zy trachten te ontvlieden, verhaasten. Zodaänige Beroerte eindlyk, volgt op een uitgeteerden ouderdom, en doet die geenen, welke door langduurige zorgen afgemat zyn, sterven. Dit zoort van Beroerte vereischt eene andere geneezingswyze; men moet de waare geaartheid en behoorlyke hoeveelheid der vochten herstellen, en de kwynende levensgeesten wederom opwekken; het welk best geschieden kan door versterkende middelen, goed voedzel, en door zig zorgvuldig te wachten, voor alles dat veel ontlasting maakt. Men voorkomt dezelve door dikwyls, doch weinig teffens, zulke spyzen te gebruiken, die wel voeden, en ligt verteeren.

Daar is nog een zoort van Beroerte, waar in de verzwakking haaren oorsprong heeft van verstoppingen in den onderbuik, waar door de verteering en voeding belet worden; zodaanige heb ik gezien in Vrouwen, die den eersten trap des ouderdoms nog niet bereikt hadden. In zulk een geval moet men op eene voorzichtige wyze de krachten onderschraagen, en de verstoppingen los maaken; Gommen en bittere Planten doen hier zeer veel dienst.

Sy-

SYDENHAM heeft zeer wel aangemerkt, dat de Beroerte zomtyds ſchuilt onder de gedaante van opſtyging; ik heb zulks dikwyls gezien; het is doorgaans eene ligte ziekte, mits dat ze door eene verkeerde behandeling niet verzwaard wordt. De beste geneezingswyze is, het gantſche lighaam te wryven, Aromatique ſtoovingen aan te leggen, en verſterkende en tegen de opſtyging dienende dranken te gebruiken. Men kan dezelve voorkoomen, door verſterkende middelen, en beweeging van het lichaam. *Zy* wordt zeer dikwyls door harstochten veroorzaakt; is zy dan geheel zonder gevaar? Geenzins: men ſterft ook door opſtyging, ſchoon veelen dezelve weinig achten. DE HAEN, wiens ſchriften vol zyn van uitneemende aanmerkingen, verhaalt hier een merkwaardig voorbeeld van. Ik heb 'er twee gevallen van gezien.

Eene aanzienlyke bevallige jonge Juffrouw van twintig jaar, had, zo als my verhaald is, eenige maanden geleden in eene andere ſtad de Kinderpokken gehad, waar van zy zeer gemaklyk geneezen was, dewyl zy van een zeer goed zoort waren; doch was naderhand dikwyls gepurgeerd, en zedert dien tyd met opſtygingen, en voornaamlyk omtrent zedert twee maanden met zwaare Hoofdpyn gekweld, en droefgeestig geweest. Haar ervaren Doctor, die haar van de voorige ziekte geneezen had, ver van de hand zynde, vertrouwde zy zig aan een kwakzalver, die zig voor deezen beroemd gemaakt had,

welke de ziekte door verſcheide ontlastende en verkoelende middelen trachtte te geneezen; doch deeze verkeerde handelwyze had een ongelukkigen uitſlag; alles verſlimmerde; eindlyk verloor zy ſchielyk de ſpraak met eene zeer hevige hoofd-pyn, welke zy met het wyzen van haaren vinger te kennen gaf. Ik zag haar niet eer dan twee uuren voor haaren dood; haar aangezicht was rood, de pols misſlaande, ongelyk, zeer klein, en ſlegt; zy was ten uitersten benaauwd, en ſtierf ſchielyk. Haare ouders begeerden, dat haar hoofd zou geopend worden; ik was 'er maar alleen by; daar wierd niets tegennatuurlyks in gevonden. Zou men ook eenig gebrek in de borst gevonden hebben, indien men dezelve geopend had. Het volgend geval kan ons misſchien het tegendeel doen beſluiten.

In het zelfde Jaar wierden in een meisje van agtien jaaren de vloejende ſtonden door ſchrik opgeſtopt, waar na zy dikwyls aan flaauwten onderhevig was, welke een Chirurgyn, die zig toen aldaar bevond, met verſcheide middelen getracht had te overwinnen: eindlyk verviel zy, na dat de ziekte zig ſes of zeven maanden lang onder allerhande gedaanten vertoond had, in een diepen ſlaap, waar uit men haar vergeefs zogt te doen ontwaaken. Na dat alles vruchtloos in het werk geſteld was, namen de ouders op den derden dag van den ſlaap hunne toevlucht tot my; ik vond haar zo vast ſlaapende, dat het onmooglyk was, haar door geraas, of

aller-

allerhande prikkelende middelen wakker te doen worden; ik raadde, volgens myne gewoonte in diergelyke gevallen, dat men haar ſtil zou laaten leggen. Twaalf uuren daar na wierd zy wakker, gezond, doch zeer zwak; na dat ik alles wel overwoogen had, oordeelde ik dat verſterkende middelen met *Antihyſterica* vermengd, hier het best te pas kwamen, dewyl ik geen plaatslyk ongemak nog koorts gewaar wierd. Dit ſlaagde naar wenſch; doch eenige dagen daar na op nieuws verſchrikt zynde, verviel zy in zulke zwaare benaauwdheden met zeer hevige hoofdpyn, geduurige misſelykheid, en ysſelyke ſtuiptrekkingen, dat ik zelden iets droeviger gezien heb. Na dat ik de hevigheid van de ziekte door ééne doſis opium een weinig geſtild had, overwon ik dezelve van langzaamerhand door de zo even gemelde middelen; doch de zwakheid der krachten, die door de langduurigheid van de ziekte, en voornaamlyk door de remedien, uitgeput waren, gaf weinig hoop tot eene volkome geneezing. Onder het eeten wierd zy zeer benaauwd, en ſtierf oogenbliklyk. Wy verkreegen door middel van geld van de ouders de vryheid om het lichaam te openen; het hart was een weinig grooter, zachter, en bleeker dan misſchien natuurlyk was. Zouden de meenigvuldige aderlaatingen hier eenige aanleiding toe gegeeven hebben? Voor het overige heb ik nooit een dood lighaam gezien, 't welk van binnen gezonder was. Wie zal de oorzaak van den dood in het geval van DE HAEN zo

wel als in beide de anderen uitleggen? *Zou* dezelve ontſtaan zyn uit gebrek van levensgeesten alleen? Dikwyls leeven de patienten nog lang met veel minder vermogens, dan onze twee zieken eenige dagen voor haaren dood hadden. Heeft dan eene Verlamming of Stuiptrekking van het hart denzelven veroorzaakt? In opſtygingen worden alle de ſpieren zeer dikwyls en ligt door ſtuiptrekkingen aangedaan en verlamd; waarom dan het Hart niet? In dit gevoelen derhalven zal ik blyven, zo lang tot dat wyzer Mannen my beter onderrichten.

De *Theorie* van de ziektens der zenuwen is, ik beken het, nog zeer duister, maar wordt egter van langzaamerhand klaarder, en 'er is hoop, dat de verhandeling over de *Pathemata Hysterica et Hypochondriaca*, van myn vriend ZIMMERMAN, die reeds onder de pers is, dezelve in 't volle daglicht ſtellen zal.

Het is naauwlyks te gelooven, hoe zeer de krachteloozen door ſchrik verzwakt worden; ik zal uit veele maar een voorbeeld bybrengen. Eene zwangere vrouw kreeg een zwaaren vloed, welken ik gelukkig te boven kwam, en de aanſtaande verloſſing gaf gegronde hoop tot herſtelling; want zy behield genoegzaame krachten, en de vloed was al eenige dagen geheel weggebleeven; doch zwaar ſchrikkende, viel zy in flaauwte; weder bykoomende, raakte zy aan het maalen, en verloor alle haare krachten, welke ik door goed voedzel en gepaste hulpmidde-

middelen eenigzins herſtelde. Den volgenden dag kwam 'er een vloed by, doch zo gering, dat zy veele diergelyke, voor dat zy geſchrikt had, zeer gemaklyk zou hebben kunnen uitſtaan. Ik was toen afweezig; zy gaf binnen het uur den geest, en ik verloor 'er eene vriendin aan, die ik eeuwig zal betreuren.

En waarom zoude de dood niet uit de zenuwen kunnen ontſtaan? Zy volgt op het binden van een zeer geringen tak, en eene kleine prikkeling van eene ontbloote zenuw brengt de geheele dierlyke huishouding in verwarring; zy kan derhalven veel ligter veroorzaakt worden door ziekten, die de zenuwen dikwyls veel ſterker aandoen, dan het binden of prikkelen, het welk men doet, als men proeven wil neemen.

Ik ga nu tot de Verlamming over, doch ik zal eerst kortlyk overweegen, het geen ik in een onlangs uitgekoomen boek geleezen heb, aangaande het rooken van Tabak, als een behoedmiddel tegen eene Beroerte, op dat men hier door niet in eene ſchaadlyke dooling vervalle.

Deeze plant, welke JOHANNES NICOTIUS, Fransch gezant te *Lisbon*, zo ik my niet bedrieg, in het jaar 1560 op raad van een Hollander, die uit Florida te rug kwam, in Europa het eerst' gebruikt en aangepreezen heeft, bezit een ſcherp zout, en eene bedwelmende olieachtige zwavel. Dit zout, door de hitte aangezet, prikkelt de Speekzelklieren, doet kwylen, werkt op de maag, veroorzaakt braaking by die geenen, die 'er

niet aan gewend zyn, prikkelt de darmen, verwekt by nieuwelingen dikwyls een zwaaren loop, en by die geenen, die 'er aan gewoon zyn, een daaglykſchen afgang, daar zy zo veel van opgeeven. Mooglyk is dit kruid wegens deszelfs bitterheid en laxeerende kracht van eenigen dienst tegen den Lintworm en andere wormen; doch men heeft hier van nog geen zekere proeven.

Uit dit zelfde beginzel ſpruiten vierderlei zoorten van ongemakken.

Eerstlyk, het kwylen en alle ziekten die daar uit ontſtaan; want de liefhebbers van Tabak ſpuwen ſterk onder het rooken, en gy zult hen den gantſchen dag niet zien ſpuwen, als zy niet rooken; en geen wonder; want de Speekzel-klieren geeven dan geen ſpog, dewyl de prikkeling ophoudt, en daarom zyn de Tabak-rookers dikwyls droog van mond, en genoodzaakt om al te veel vocht in te zwelgen.

Ten tweeden, door de geduurige prikkeling worden de maag en de darmen verzwakt, de appetyt verminderd, de krachten uitgeput, en de natuur ſtaat geheel ſtil, en werkt niet, indien zy niet aangezet wordt.

Ten derden, de ſcherpigheid wordt aan de vochten medegedeeld.

Ten vierden, indien de Tabak-rookers genoodzaakt zyn, om al te veel te drinken, ſpruiten hier uit wederom nieuwe ziekten, verſchillende naar den verſchillenden drank, dien zy gebruiken, doch altyd gevaarlyk.

De

De bedwelmende kracht vermeerdert de verzwakking van de maag, maakt het hoofd vol, veroorzaakt hoofdpyn, duizeligheid, benaauwdheid, ſlaapziekte, Beroerte; in een woord, alle toevallen van de opium, het welk de groote BACO VERULAMIUS reeds aangemerkt heeft: *de Tabak*, zegt hy, *die in onze Eeuw in gebruik is geraakt, is een zoort van Hyoscyamus, of bilſen-kruid, en bedwelmt de bersſenen op dezelfde wyze als de opiaten.*

Hier uit blykt, hoe verkeerd, ja ſchaadlyk het is, het Tabak rooken als een middel ter voorkooming van eene Beroerte aan te pryzen. Ik heb veelen gekend, en van veelen geleezen, die door eene Beroerte overvallen wierden, terwyl zy bezig waren met Tabak rooken om dezelve voor te koomen, en dus tot een klaar bewys verſtrekten, dat de Tabak zeer geſchikt is, om deeze ziekte te veroorzaaken. Ik heb nooit een groot liefhebber van Tabak rooken gekend, die oud geworden is. DE HEIDE betreurt een geleerden geneesheer, die in den bloei van zyne jaaren door al te ſterk Tabak te rooken geſtorven is; en men kan zeer ligt alle de ziekten begrypen, welke volgens het verhaal van geloofwaardige Schryvers, zo wel na als door het rooken, gebooren worden. HELMONT, TULP, de Schryvers van *Breslau*, en verſcheide anderen, verhaalen, dat 'er eene Beroerte uit ontſtaan is. De *Ephemerides nat: cur:* brengen een voorbeeld by van vallende ziekte, hier door veroorzaakt. TULP, en DE HEIDE, hebben 'er zeer he-

 vi-

vige ongemakken van de Borst op zien volgen. PETRUS BORELLI, de Geelzugt. Van ZWIETEN, in 't algemeen zwaare ziekten in de Lever. WERLHOF, de Jicht. Gy zelf, de Teering. Anderen, andere ziektens. Zelfs heb ik tegenwoordig een patient onder handen, die door ſterk tabak rooken, om zig van Kies-pyn te bevryden, zeer zwaare pyn in 't hoofd, en eene drooge brandende hitte in den mond, gekreegen heeft, zonder dat 'er de Kiespyn door bedaard is, welke hy door verkoelende middelen, waar van hy zig op myn raad bediende, verdreeven heeft.

Is dan het Tabak rooken geheel en al nutteloos? Sterk rooken is zeker voor iedereen nadeelig, en eenige weinige voorbeelden van menſchen, die 'er geen ongemak door geleeden hebben, dan na zeer langen tyd, doen niets ten bewys van het tegendeel; want door den tyd kan men aan ſterker vergiften zo zeer wennen, dat het lichaam daar door niet plotſeling, maar langzaam ten gronde gaat.

Een maatig gebruik kan zomtyds in ſlappe en vochtige lighaamen, als de rook door eene dunne en lange pyp getrokken wordt, (want de ondervinding heeft geleerd dat de bedwelmende olieachtige zwavel daar aan blyft hangen,) door het prikkelen van de ſpeekzel-klieren, en de traage voortſtuwende kracht der darmen door deszelfs zoutachtig beginzel aan te zetten, eenige ziekten, welke ontſtaan door overvloed van waterachtige vochten, geneezen. Ook kan het de

veer-

veerkracht der verslapte speekzel-klieren wederom herstellen door dezelve te prikkelen, even gelyk als scherpe middelen de maag zomtyds herstellen, en dus zou het eene kwyling, uit gewoonte hebbelyk geworden, kunnen geneezen. Het kan ook de aamborstigen verligten, als hun ongemak ontstaat door slym, die in de long-pypen vergaderd is, wanneer de rook te gelyk met de Lucht derwaarts gevoerd wordt. Ik heb onlangs geleezen, dat het zwaarlyvigen veel dienst gedaan heeft, misschien door hun den appetyt te beneemen, of mooglyk door de slappe vezelen te versterken. HOFMAN getuigt, dat 'er zwaare Kolyken zomtyds schielyk door geneezen zyn; doch of het door 't stillen van de pyn, of door te purgeeren geschiedt is, laat hy onbeslist. Men kan derhalven niet ontkennen, dat het rooken van Tabak zomtyds eenigen dienst kan doen, mits dat men 'er zig voorzichtiglyk van bediene; doch het daaglyks gebruik is meest altyd schaadlyk. Het geduurig gebruik van Snuif-Tabak is ook niet minder nadeelig; het prikkelt de Zenuwen, en heeft geen andere kracht; doch welk nut het prikkelen der Zenuwen in een gezond lighaam te weeg kan brengen, weet ik niet; de sterksten zelfs worden duizelig, indien zy 'er een misbruik van maaken; zwakken heb ik 'er niet alleen duizelig, maar zeer benaauwd en zelfs flaauw van zien worden. Daar zyn veele Vrouwen van zulk een aandoenlyk gestel, dat een grein Snuif-Tabak 's morgens nugte-

ren opgesnooven haar zwaare opstygingen doet krygen. Eindlyk door de herhaalde prikkeling gaat niet alleen de Reuk verlooren, maar zelfs ontstaat 'er eene algemeene dofheid uit, die naauwlyks te verhelpen is. Verzwakt het snuiven de memorie, gelyk men gemeenlyk voorgeeft. Onlangs genoomene proeven maaken dit waarschynlyk. Het zuivert den neus, zegt men; dit is waar by zommige omstandigheden, anders verstopt het denzelven. Ook is het loopen van den neus eerder aan te merken als een ongemak, daar gezonden van bevryd zyn, en het geen de zwakken onoogzienlyk maakt. Kan het ook door eene tegenstrydende prikkeling te maaken zomtyds dienst doen in Kiespyn? Het kaauwen van Tabak, waar door eene groote menigte dunne vocht ontlast wordt, is mooglyk nuttiger in dit ongemak, en hier door is, volgens het verhaal van P. BORELLI, zelfs een vet mensch mager geworden.

Nu heb ik nog eenige weinige aanmerkingen te maaken aangaande de verlamming, die dikwyls met eene Beroerte verzeld gaat, of zig voor of na dezelve openbaart. De oorzaak, of *Aetiologia*, van dit ongemak is ligt te begrypen; want, gelyk ik reeds gezegd heb, de *Physiologia* leert ons, dat, wanneer de hersfenen gedrukt worden, dat gedeelte van het lichaam, het geen van de gedrukte plaats zyne zenuwen ontfangt, van gevoel en beweeging beroofd wordt. Het drukken van het Ruggemerg beneemt insgelyks aan die deelen, welke hunne zenuwen van het

ge-

gedrukte deel erlangen, het vermogen van zig te kunnen beweegen.

Het is ook daarenboven bekend, dat de wei van het bloed in de gedrukte deelen opgehouden wordt; want de ſlagaders brengen meer aan, dan de aders te rug voeren. Na eene Beroerte derhalven, of voor dat dezelve zig openbaart, het geen, zo als ik gezegd heb, lang duuren kan, of te gelyk met dezelve, terwyl door de drukking der hersſenen, de zintuigen of ſpieren van het aangezicht beleedigd worden, loopt de wei, die by gebrek van opſlorping in de holligheden van de hersſenen opgehoopt is, of naar den bodem van de hersſenen, of naar het Rugge-merg, én belet verſchillende beweegingen, naar de verſchillende plaatzen welke zy drukt. Hier uit blykt, wat eene geheele, en wat eene gedeeltelyke Verlamming is, en waarom dan eens de zintuigen, dan eens de ſpieren, aangedaan en van hunne werkingen beroofd worden. De Ledemaaten worden aangedaan, zo dikwyls als het Rugge-merg gedrukt wordt; dit nu kan geſchieden of door vocht, dat uit de hersſenen nederdaalt, of door eige verſtopping, of door het breeken of ontwrichten van de wervelbeenderen, of door eene andere ziekte van de beenderen. My wierd onlangs raad gevraagd voor een meisje, het welk eene verzweering op den ruggegraat had, en te gelyk lam van dyen en beenen was, zo dat dezelve niet alleen van alle vrywillige beweegingen ontzet waren, maar zelfs zomtyds door ſtuiptrekkingen wierden

aan-

aangedaan. Ik heb de patient niet gezien, maar durfde egter wel verzekeren, dat, en de Verzweering en de Verlamming, ſprooten uit eene ongeſteltheid der wervelbeenderen, waar door het Rugge-merg gedrukt wierd. Indien dit nu door ééne oorzaak kan geſchieden, zyn'er nog andere mooglyk. Wanneer 'er prikkeling bykomt, ontſtaan 'er ſtuiptrekkingen. Een ander Doctor had eene ſtooving met wynmoer geraaden; ik gaf te kennen dat de eenige hoop tot herſtelling van de hand van een bekwaam Chirurgyn afhing.

Dat zoort van Verlamming, het welk uit eene ongeſteltheid van den ruggegraat ontſtaat, valt dikwyls voor. Niemand is onkundig van het geval, dat GALENUS verhaalt van eene Verlamming van de vingers, veroorzaakt door een natten mantel om den blooten hals geſlaagen. In het jaar 1750 heb ik een jongetje gezien van veertien jaaren, het geen te bed lag, en van de kin af geheel lam was, kunnende niets anders beweegen, dan het hoofd, de tong, en de oogen; in een woord, zedert twee jaaren, door eene waare *Paraplegia*, of Verlamming van het gantſche lichaam, aangedaan. Men verhaalde de oorzaak aldus: hy was, ſterk en gezond zynde, bezig om in een ſpelonk te graaven, wanneer hem een groote klomp aarde van boven-neer op den nek viel; hy ſtortte ten eersten voor over, en raakte buiten kennis, en heeft van dien tyd af het gebruik van zyne Ledemaaten geheel verlooren. De Chirurgyn egter had geen breuk nog ontwrichting

ting gevonden. In het jaar 1758 deed een Leidekker een zwaaren val, die voornaamlyk op de lendenen aankwam; hy kreeg ten eersten eene Verlamming van de Blaas, Dyen en Beenen, zonder Fractuur, of ontwrichting evenwel van de Wervelbeenderen. Ik zou nog meer andere waarneemingen van het zelfde zoort kunnen bybrengen, doch ik acht het overtollig.

Voor het overige geeft de eerste waarneeming ons een duidlyk denkbeeld van de *Theorie* van ſtuiptrekkingen zo wel als van Verlamming; want zy overtuigt ons volkomen, dat 'er, volgens de aangenoomen ſtellingen in de *Phyſiologia*, ſtuiptrekkingen ontſtaan, wanneer een zeker gedeelte van de hersſenen of het Rugge-merg geprikkeld; en Verlammingen, wanneer dat zelfde gedeelte gedrukt wordt.

De Verlamming derhalven is doorgaans dezelfde ziekte als de Beroerte, en vereischt dezelfde middelen, ter voorkoming zo wel als ter geneezing.

Eene zenuw heeft niet een punt, waar in de oorzaak niet ſchuilen kan van de Lamligheid van die deelen, welke hunne Zenuw-Takken van dat zelfde punt erlangen; en men kan ieder Zenuw-punt op zig zelf beſchouwen als een hersſengeſtel, met opzicht der onderleggende deelen.

Hoe veelerlei zoorten van Verlammingen vloejen hier niet uit voort? Hoe veele ziekten naar Verlamming gelykende? Hoe veele ongemakken worden kwalyk behandeld, dewyl men

men om de waare oorzaak in 't geheel niet denkt? Ook krygt men hier uit een begrip van die verzwakkingen, byna als Verlammingen, die dikwyls in heete zo wel als sleepende ziektens voorvallen.

De geneezingswyze is gelyk als ik gezegd heb; men moet trachten te weeg te brengen, om, door het verminderen van de drift der slagaderen, de opslorping en werking der aderen te bevorderen, en dus de vochten, welke nadeelige verstoppingen maaken, te ontlasten; want die de structuur van de vaten naauwkeurig overweegt, zal zig verzekerd houden, dat alle stremmingen haare zitplaats, of in het Cel-achtige zamenweefzel, of in de aderen hebben; want het gantsche zamenstel der slag-aderen maakt eene buis uit, welke, naar maate dat zy voortloopt, meer van een wykt en grooter van diameter wordt; dat der aderen in het tegendeel maakt eene toeloopende buis uit, welke naar maate dat zy voortloopt, kleinder van diameter wordt.

Het Cel-achtige zamenweefzel moet byna aangemerkt worden, als een vat, dat lydlyk is, en uit zig zelf niet medewerkt, waar in de aangebrachte vochten altyd zouden blyven stil staan, indien dezelve niet of door de opslorping der aderen wederom opgenoomen, of door hunne eige zwaarte, of door medewerking der naby leggende deelen, langzaamerhand voortgestuwd wierden. De vochten worden derhalven in de slag-aderen gemaklyk bewoogen, moeijelyker om veele redenen in de aderen, byna in het geheel niet in het

Cel-

Cel-achtige zamenweefzel; en dus is de zitplaats van ſtremming, verſtopping, ontſteeking, in de aderen of in het Cel-achtige zamenweefzel, gelyk als men by het openen van doode lighaamen bevindt.

Ik weet wel, dat veelen van verſtoppingen in de ſlagaderen ſpreeken; zy zyn ook by wylen verſtopt; maar de *Theorie* en naauwkeurige waarneemingen leeren, dat de aderen meer aan verſtoppingen onderhevig zyn. Ik heb in het doode lichaam van een man, die binnen den tyd van vier dagen aan eene heete ziekte, daar men my eene misſelyke beſchryving van deed, geſtorven was, klaar gezien, dat de aderen en het Cel-achtige bekleedzel van de maag opgezwollen van bloed waren, terwyl de ſlag-aderen, welke ik met een pypje op-blies, byna ledig waren. Door het uitgeſtorte bloed in het Cel-achtige bekleedzel vertoonde zig de geheele maag als een purper tapyt, door de verſtopte aderen als met een zwart net omringd.

De ziekte was zekerlyk eene ontſteeking in de maag geweest. Een diergelyk ongemak, doch niet zo volledig, heb ik in de Blaas gezien, en men zou dit daaglyks ondervinden, indien 'er meer doode lichaamen geopend wierden. Die geenen, die de verſtoppingen verkeerdlyk in de ſlag-aderen plaatſen, kunnen niet begrypen, waarom het grootſte gedeelte van het bloed na den dood in de aderen gevonden wordt. Dit is ligt op te losſen; het bloed zit doorgaans al voor den dood in de aderen.

De

De Ouden wisten zeer wel, ſchoon uit eene valſche *Theorie*, dat de zitplaats van de ontſteeking in de aderen was; of ik zou eerder gelooven dat hunne ontdekking van de zitplaats der ontſteeking in de aderen, aanleiding heeft gegeeven, tot die valſche ſtelling, welke evenwel van GALENUS reeds is afgekeurd, dat naamlyk de aderen met bloed, en de ſlag aderen maar alleen met wind opgevuld waren. Waarom zyn de nakomelingen van dit waar gevoelen afgeweeken, de zitplaats der ontſteeking aan de ſlagaderen toeſchryvende, welke aan de aderen toebehoort, gelyk als gy geleerd hebt? Maar de verſtopping alleen maakt geen ontſteeking. Wat wordt 'er dan meer toe vereischt? Het opwakkeren van de levens kragt in het deel. Maar wat is de Levens-kracht (*Vis vitalis*)? Dit zal ik dan overweegen wanneer ik over de Natuur handel.

Daar zyn verſcheide zoorten van bloedige verſtoppingen in de vaten. Ik heb elders geſprooken van eene verouderde ontſteeking; daar zyn nog andere zoorten, alleen bekend by de oeffenaars van de Praktyk. Ik heb een Man gezien, die door kwaad-aartige Jichtige ſtoffen binnen twee uuren een volkomen Trommel-buik kreeg. Ik heb zodaanige *Metastaſes* dikwyls gezien, dan eens ligter, dan eens zwaarder, en een ſterk wyndrinker gekend, die daar van op eene elendige wyze binnen drie dagen om hals raakte. De zwangerheid doet zig zomtyds al in de eerſte dagen als een Trommelbuik voor, met hevige

py-

pynen en zwaare benaauwdheden. Ik heb den buik van eene zwangere Vrouw gezien, die in de ſesde week reeds dikker was dan hy anders ten tyde der verloſſing is, en zo ſterk geſpannen, dat zy 'er hevige pynen door leed, die door de minſte aanraaking zeer verzwaard wierden; de gantſche huid, van de hart-kuil tot aan de ſchaambeenderen, was zo zwart als een kool. Na dat de quantiteit der vochten verminderd is, moet men zomtyds het geſtremde zoeken te verdryven, en het geſtolde los te maaken; anderszins is eene dunne dieet, die men in het vervolg een weinig prikkelende maakt, alleen genoeg, en de manier van ALBIUS behaagt my zeer, die de verlamden door een zachte en verdunnende dieet, en water met honing gemengd te drinken, genas.

Ik heb eene arme Vrouw gekend van zeventig jaar, die na eene Beroerte lam aan de eene zyde van het lichaam gebleeven was, en binnen het jaar volkomen genas zonder eenig ander hulpmiddel, dan dat van eene ſobere dieet, zo als haar ſtaat toeliet.

Doch, wanneer de dieet te kort ſchiet, moet men omzichtig te werk gaan met het verkiezen van hulpmiddelen, nooit uit het oog verliezen, dat men geduurig eene Beroerte te vreezen heeft, en, indien 'er reeds eene voorafgegaan is, onderzoeken van wat zoort dezelve geweest zy, of, welk zoort te vreezen zy, byaldien 'er nog geene voorafgegaan is; want de betrachting van deeze dingen verſtrekt tot een kompas, naar 't welk

een geneesheer zig veilig richten kan.
Een man van ſesenvyftig jaaren, ſterk, werkzaam, en een uwer medeburgers, eenige jaaren geleden met zwaare duizelingen geplaagd zynde, kreeg in het voor-jaar van het jaar 1760 eene verdooving, ja zelfs eene volkomene Verlamming in de drie achterste vingers van zyne rechter-hand; doch welke evenwel uit zig zelfs binnen eenige uuren gemaklyk overging; zyn gewoone Doctor liet hem tweemaal daags Rosmaryn en Salie, als thee getrokken, met een lepel *Spir: Ceraſorum* drinken. Onder het gebruik van deeze middelen kwam het zelfde toeval dikwyls wederom, zelfs kreeg hy op nieuws aandoeningen van duizelingen; doch by geluk vielen de Vochten, die in beweeging gebracht waren, niet op de hersſenen, maar op de nieren, en veroorzaakten aldaar eene zwaare ontſteeking. By hem ontbooden zynde, raadde ik hem, dat hy zeer verkoelende middelen gebruiken, en zig zeer zorgvuldig wachten zou voor alle prikkelende en verhittende ſpyzen of remedien, doch voornaamlyk voor kruiden of geesten die op het hoofd werken. Hy volgde myn raad op, en is zedert van alle Duizelingen, Verlamming of eenige andere ziekte, bevryd geweest. Had hy nog langer heete middelen gebruikt, zou hy of reeds aan eene Beroerte geſtorven zyn, of als een verlamde een elendig leven hebben moeten leiden; want het is eene verderflyke en verfoejelyke gewoonte, alle verlammingen door aanzettende middelen te willen geneezen, dewyl men niet begrypen wil, dat de volheid van

de

de vaten doorgaands de oorzaak van de belemmerde beweeging der ſpieren is. Ik weet wel, dat men dikwyls aderlaatingen in 't werk ſtelt; doch kort daar na, even als of men berouw had van iets goeds verricht te hebben, geeft men zodaanige middelen, die al het goede, dat de aderlaatingen gedaan hadden, weder ſchielyk om ver werpen.

Dit voorafgegaan zynde, zal ik kortlyk overweegen drieërlei zoorten van hulpmiddelen, welke men daaglyks al te onverſchillig tegens allerhande verlammingen gebruikt. In de eerste plaats koomen ons hier de zo zeer geroemde warme Baden voor; doch dezelve verdunnen de vochten door hunne hitte en prikkeling, maaken grooter beweeging, waar uit koorts en volheid (*Plethora*) ontſtaat; derhalven is het te vreezen, dat zy eene Beroerte te weeg zullen brengen, en dit weet elk, die ooit een mensch in een warm bad gezien heeft. Ik heb in het jaar 1747 een Student in de medicynen gezien, die meer uit kortswyl, dan gezondheidshalve, in een bad ging, en, ſchoon gewaarſchuwd, daar te lang in bleef: daar uit koomende, klaagde hy over zwaare hoofdpyn en duizelingen, waar van hy den volgenden dag nog niet geheel bevryd was, en twee uuren daar na uit het bed opſtaande, zwaaide hy zodaanig heen en weer, dat hy moest gaan zitten; zyn aangezicht was rood, zyne oogen opgezwollen, zyn pols koortzig, zyne ademhaling moejelyk; had hy 'er langer in gebleeven, zou hy waarſchynlyk eene Be-

roerte gekreegen hebben, en geſtorven zyn. Ik zelf, my wat te lang in het zweet-kamertje opgehouden hebbende, begon over myn gantſche lyf te zwellen, en was een uur lang met duizelingen geplaagd. Geloofwaardige Schryvers brengen voorbeelden by van menſchen, die of in het Bad, of in de zweet-ſtoof, of kort na dat zy 'er uit gekoomen waren, geſtorven zyn; en alle jaaren ſterven verſcheide verlamden in die baden, waar van zy hunne geneezing verwacht hadden. Men moet zig derhalven met omzichtigheid van de Baden bedienen, welke ik egter in veele gevallen hunnen wel-verdienden lof niet weigeren kan; want groot is het getal der verlamden, die 'er door herſteld zyn; doch dat van die geenen, die 'er door verergerd zyn is niet minder.

Ons gemeene volk, het welk de nabuurige warme baden ontbeeren moet, bedient zig dikwyls van wynmoer-baden; doch doorgaans zonder veel nut, ſchoon ik evenwel zomtyds gezien heb, dat zy dienst deeden. Een Schoenmaaker in het midden van den zomer op reis en zeer nat bezweet zynde, had tot den buik toe in het water een rivier doorgeloopen, ver van de brug afgeraakt zynde. 's Nachts begon hy zwaare pyn te gevoelen in alle de deelen die nat geworden waren; hy verdroeg dezelve eenige dagen geduldig zonder 'er iets voor te doen; eindlyk gebruikte hy op raad van een oud wyf zeer verkeerdlyk heete zweetmiddelen, en ſtoofde de pynlyke deelen met *Spirituoſa*; de pyn wierd

he-

heviger, en daar kwam koorts, ylhootdigheid, en opſtopping van water by. Zo dra ik by hem ontbooden wierd; liet ik hem aderlaaten, ſchreef hem eene verkoelende dieet, (*Antiphlogistica diæta*) verzachtende ſtoovingen en klisteeren voor, waar door de koorts, de ylhoofdigheid en de pyn, bedaarden, en de opſtopping van water ophield; doch zyne beenen bleeven zo zwak, dat hy genoodzaakt was het bed te houden; ook was de blaas nog niet volkomen herſteld, en kon zig niet dan met moeite intrekken. Ik raadde, dat men die deelen met aromatieken wyn wryven, en dat hy eene groote quantiteit *Decoctums V. Rad: aperientium* met Siroop van *Althæa* gebruiken zou. Eenige weeken daar na op nieuws by hem ontbooden zynde, verſtond ik, dat hy alle de voorgeſchreeve middelen achter wegen gelaaten, en het geheele werk op de natuur had laaten aankoomen, zelfs had hy eene zeer ſlegte dieet gehouden. De dyen en beenen waren volkomen lam; de omſtandigheden, zo wel als de aart van den patient, noodzaakten my van inwendige geneesmiddelen, en eene langwylige geneezing af te zien; de tyd van het jaar verſchafte gelegenheid tot het gebruik van wynmoer baden; ik beſloot derhalven te beproeven, wat dezelve zouden kunnen uitwerken in een ongemak, welks oorzaak in de uiterlyke deelen ſcheen te ſchuilen. Hy wierd dan tot den navel toe in wynmoer gezet; de vier eerſte reizen kreeg hy koorts, en geen verligting; de vyfde reize kreeg hy van gelyken koorts,

doch raakte vervolgens zeer ſterk aan het zweeten, waar door hy geheel genas. De kracht van deeze baden beſtaat in hunne warmte, en een zekeren zeer doordringenden waasſem, door de gisting voortgebracht, dien men ruiken kan, waar door de vaten op eene zachte wyze geprikkeld worden.

Het ſop van vipers is langen tyd in geheel Europa, en zelfs heden nog in zommige landen, zo by particulieren als by Doctooren, voor een groot geheim gehouden, waar mede zy de allerzwaarſte verlammingen dachten te kunnen geneezen. Deeze dwaaling ſpruit uit dezelfde valſche redenkaveling, welke ik reeds wederleid heb, dat naamlyk middelen, die de beweeging ſterker maaken, de verlamming geneezen; en waarlyk ten dien opzigte zou dit ſop dienſtig kunnen zyn. Zie hier deszelfs krachten: het doet het bloed ſchielyker omloopen, verwekt dikwyls koorts, doet de vochten naar het hoofd ſtygen, verdunt het bloed, veroorzaakt in het lichaam eene lastige hitte en neiging tot verrotting, het zet de gramſteurigheid zodaanig aan, dat ik gezien heb, dat menſchen, die het veel gebruikten, geſtaadig door gramſchap, koorts, en zwaarte in het hoofd, wierden aangedaan. In een woord, dit ſop is zo nadeelig, dat het, wanneer 't zelfs van een gezond menſch langen tyd gebruikt wordt, onvermydlyk eene Beroerte te weeg zal brengen; zo ver is het 'er van daan, dat het een middel zou zyn om dezelve voortekoomen. Het kan maar alleen

dan

dan van dienst zyn, wanneer de ziekte uit gebrek van goede zappen ontſtaat, en het bloed ſlymig, ſnotterig, en vergoord is. In diergelyke gevallen heb ik 'er goede uitwerkingen van gezien. Ik durf egter gerust ſtaande houden, dat de Geneeskunst niets verliezen zou, al raakten de vipers voor altyd buiten gebruik; want het nut, 't geen zy doen, kunnen wy door veele andere middelen te weeg brengen, en wanneer 'er losmaakende of prikkelende middelen vereiſcht worden, heb ik ondervonden, dat de *Naſturtium*, de *ſucci*, en de *Decocta lignorum*, of *V: Radicum*, van eene uitſteekende nuttigheid zyn.

Daar is nog een middel, het geen reeds zeventien jaaren tegen de Verlamming zeer ſterk in gebruik is geweest, de Electriciteit naamlyk, welke byna op denzelfden tyd, en zonder iets van malkander te weeten, als een nuttige remedie aangepreezen, en ook door verſcheide proeven bevonden is, door verſcheide voornaame mannen te gelyk, als CRUGER, KRATZENSTEIN, KLEIN, en den vermaarden JALABERTUS, mynen leermeester in de *Phyſica Experimentalis*, dien ik altyd hoog waardeeren zal; waar by zig kort daar na myn andere leermeester F: DE SAUVAGES voegde. Schielyk wierd deeze nieuwe ontdekking of uitvinding algemeen ruchtbaar, vond overal eenige voorſtanders, en van het jaar 1747 tot het jaar 1756 ſcheen, geheel Europa door, de geneezing der Verlamden van de Electricieit aftehangen, en

en deszelfs krachten wierden byna in alle ſteden beproefd, doch met een zeer verſchillenden uitſlag. Willen wy dan in ſtaat geſteld worden, om over de uitwerking van de Electriciteit in de Verlamming met grond te kunnen oordeelen, moeten wy alvoorens de algemeene uitwerkingen, welke de ſchryvers dezelve toeſchryven, naauwkeurig nagaan, en vergelyken met de *indicatien*, welke de Verlamming vereiſcht. Ik zal dezelve kortlyk optellen.

De Electriciteit dan, vermeerdert voor eerst de ſnelheid van den pols, en uit de vergelyking van veele waarneemingen met malkander heeft men bevonden, dat men na de Electriciteit ſes pols-ſlagen kan tellen in gelyken tyd, waar in men 'er vyf telde voor de Electriciteit.

Ten tweeden, zy vermeerdert de hitte zo wel als de volbloedigheid.

Ten derden, zy doet altyd ſterker uitwaasſemen, en werkt ook dikwyls op den afgang en het water.

Ten vierden, zy verwekt verſcheide bloedingen, en voornaamlyk uit den neus, gelyk WINCLERUS zelfs is overgekoomen. Ik heb 'er eene vry ſterke Neus-bloeding door zien ontſtaan.

Ten vyfden, zy verwekt pyn op de aangeraakte plaats, de huid wordt beſchaadigd, de ſpieren werken tegen wil en dank, en de *Irritabiliteit* van een Hart uit het lichaam genoomen, wordt 'er ſterker door opgewekt, dan zelfs door den geest van vitriool.

Ten

Ten ſesden, zy veroorzaakt eene hevige *Convulſive* ſchok; hier op volgen ligtheid in 't hoofd, duizelingen, een benaauwde, verwarde, en met trekkingen verzelde ſlaap, gelyk ik zelf en meer anderen dikwyls ondervonden hebben.

Ten zevenden, op trekkingen en koorts volgen onvermydlyk vermoeidheid en zwakheid.

Ten agtſten, men houdt 'er dikwyls eene benaauwde ademhaling van.

Ten negenden, men heeft 'er eene Verlamming van de Ledemaaten, en zelfs van het gantſche lichaam uit zien ontſtaan, daar de dood op volgde, gelyk aan OPELMAYER gebeurd is.

Ten tienden, zy doodt als de Blixem.

Ten elfden, men heeft in doode lichaamen van de zulken, die langen tyd ge-electriſeerd geweest waren, de bloedvaten van de hersſenen uitgezet, en met bloed opgevuld gevonden.

Ten twaalfden, de Electriciteit op dieren in 't werk geſteld, heeft zwaare ſtuipen te weeg gebracht, *convulſive* verſtyving, onbewuste ontlastingen, Verlammingen, benaauwdheid, ſchuimbekken, ſtilſtaan van het hart, en eenen ſchielyken dood met uitgeſtort bloed in de borst en de hersſenen.

Hier uit blykt, dat de voornaamste krachten van de Electriciteit, koorts, ſtuip- en bloed-verwekkende zyn; zy doet het bloed naar het hoofd ſtygen, en veroorzaakt zomtyds eene Verlamming, of vermeerdert dezelve. Van welk nut is zy derhalven in de Verlam-

ming? dit blykt uit het voorgaande. De koorts en volbloedigheid zyn dikwyls nadeelig, ja zelfs in ſtaat, om de ziekte wederom te doen koomen; de ſtuiptrekkingen zyn altyd gevaarlyk, want zy ontſtellen de circulatie, van welker regelmaatigheid de gezondheid afhangt,en worden dikwyls van eene Verlamming gevolgd. De Electriciteit moet derhalven niet zonder onderſcheid in alle verlammingen in het werk geſteld worden, maar alleen dan, wanneer men nog koorts, nog volbloedigheid, nog de ſchaadlyke gevolgen van ſtuipen te vreezen heeft. Hier uit ziet men, waarom de uitwerkingen van dit middel zo zeer verſchillen, waarom het van den eenen veracht, en van den ander gepreezen wordt; want zommigen zyn 'er door geholpen, anderen, die zig in verſchillende omſtandigheden bevonden, zyn 'er door benadeeld.

Het Electriſeeren derhalven is een zeer ſterk geneesmiddel, het welk uit de geneeskunde niet verbannen moet worden; want het doet grooten dienst, wanneer het onder het opzicht van een ervaren Doctor in 't werk geſteld wordt, die 'er zig nooit dan ter rechter tyd van bedient, en dit is de reden, waarom het in 't Thereſiaanſche gasthuis van zulke goede gevolgen geweest is; doch het wordt zeer verkeerdlyk voor een ſpecificq middel tegen de verlamming opgegeeven, en de vermaarde CAMPER merkte in het jaar 1746 reeds zeer wel aan, dat *het waarſchynlyk is, dat de kracht van de Electriciteit nadeelig voor de Zenuwen is*; hy voegde

voegde 'er by, dat dezelve eene koortsverwekkende kracht heeft.

Men zegt, dat ze in de verlamming van de vergulders van dienst geweest is, en geen wonder; want een verdoovend en gevoelloos-maakend venyn is oorzaak van dat ongemak, en de zenuwtrekkingen ſchynen hier in ſtaat te zyn om weer nieuwe doorſtraaling te maaken: ook zal dezelve waarſchynlyk dienst doen in eene verlamming, welke volgt op het Kolyk, door Lood veroorzaakt; want in beide deeze gevallen hebben nog koorts, nog volbloedigheid, nog ongemakken van de hersſenen plaats; doch in veele andere verlammingen is zy ſchaadlyk.

In ſlappe en onaandoenlyke geſtellen kan het Electriſeeren met vrucht geſchieden. Ik heb dikwyls zulke temperamenten waargenoomen in ongelukkige kinderen, die doof gebooren, en achterlyk van begrip waren. Hier ſchiet de konst doorgaans te kort; zouden de Electricque ſchuddingen iets te weeg kunnen brengen? Men kan het ligt probeeren. Ik zal hier nog een voorbeeld by voegen: Een myner vrienden, een ſchrander en ervaren Architect, had zedert eenige jaaren een klein gezwel op den nek, het welk door de warmte van het bed geprikkeld eene ſcherpe pyn veroorzaakte. Te *Parys* zynde, liet hy zig by den vermaarden BLONDEL electriſeeren; twee uuren daar na kwam 'er een dun vocht uit zyn neus te voorſchyn, het welk vierentwintig uuren lang onophoudlyk

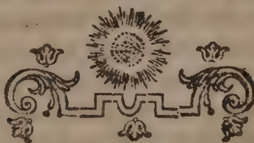
met

met een ſtraal bleef loopen, en eenige volgende dagen wat minder. Het is naauwlyks te gelooven, hoe groot eene menigte vochten hier door ontlast wierden: het gezwel verdween, en is zedert nooit weer gekoomen. De Toorn doet misſchien dezelfde uitwerking in de verlamming als de Electriciteit; de eerſte heeft zo wel als de laatſte zommigen herſteld, anderen verſlimmerd. GABRIEL, de zoon van BACHTISHUA, heeft al in zyn tyd eene lamme vrouw door eene eerbaare gramſchap in haar te ontſteeken geneezen. Zedert dien tyd heeft men volgens getuigenis van geloofwaardige Schryvers meer diergelyke gevallen waargenoomen; anderen in tegendeel brengen voorbeelden by van verlamming door gramſchap veroorzaakt. Ik heb eene ſchoone vrouw gekend, welke, een kind van ſes jaaren oud zynde, een groot verſchil met eene van haare Speel-makkertjes over de kleur van een lintje om een pop opteſchikken kreeg, waar over zy zig zo boos maakte, dat zy ſchielyk belemmerd van ſpraak, en lam aan haar linker arm wierd; de ſpraak wierd na verloop van eenige jaaren vry wel herſteld, doch de arm is altyd lam gebleeven. Zou men hier de Electriciteit veilig in het werk kunnen ſtellen? Ik kan 't naauwlyks gelooven; want ik denk dat dezelve nadeelig is voor die geenen, die bloedryk, ſcherp, beweeglyk, en ligt aandoenlyk van temperament zyn, en eenige weinige uitzonderingen kunnen my van deeze ſtelling niet doen

af-

afgaan, en moeten eene algemeene wet geenzins verbreeken. Onlangs heb ik op het land een ſterk gezond jong kaerel gezien, een boer zynde, die onder 't ligten van den beker toornig wordende, ſchielyk belemmerd van ſpraak, en lam aan den arm, de dye en het been wierd. Eenige dagen daar na droomde zyn broeder, dat 'er eene ſlang by zyn arm opkroop, het geen hem eene ſterke beweeging met den arm deed maaken, om dezelve afteſchudden, en van dien tyd af krygt hy verſcheide maalen op een dag ſtuiptrekkingen in denzelfden arm, die zomtyds een half uur duuren, en zo zwaar zyn, dat men ze door geen geweld tegen kan houden. Dit alleen weet hy te vermyden, dat hy met zyne hand nog tegens het aangezicht, nog tegens iets anders, waar door hy zig zou kunnen kwetzen, aanſlaat.

Doch, ſta my toe, terwyl ik over de Electriciteit handel, tusſchen beiden een vraag te opperen; hoe zullen de voorſtanders van het gevoelen, dat de ziel de algemeene oorzaak van alle beweegingen is, kunnen uitleggen, dat de vermeerdering van ſnelheid in den omloop van het bloed, die op de Electriciteit volgt, van de Ziel afhangt?

4. OVER DE WATERZUCHT.

(*Briefswyze voorgedraagen aan den Heer* ALBERT VAN HALLER, *President van de Koninglyke Societeit der Weetenschappen te Gottingen, Lid van de Koninglyke Genootschappen der Weetenschappen van Parys, London, enz. enz.*)

MYN HEER!

Het celachtige zamenweefzel, (het geen gy zo wel beschreeven hebt, dat het als eene ontdekking van een nieuw gedeelte in het menschlyk lichaam schynt te zyn) zo wel als de holligheden, maaken de zitplaats uit van verscheide zoorten van waterzucht. Het water in den buik, (*Ascites*) in de Borst (*Hydrothorax*,) een zeker zoort van waterzucht in het hoofd en de Lyfmoeder (*Species una Hydrocephali et Hydropis uteri*), zyn alle zoorten van waterzucht in de holligheden; alle overige zoorten zyn ziekten van het celachtige zamenweefzel.

Ik wenschte hier voor elks oogen bloot te kunnen leggen de fraaie vertooning, welke ik in de maand October 1757 gezien heb in het lichaam van een vermoord jongetje, het geen de Rechter my toestond te openen: het zamenweefzel, het welk tusschen de bekleedzelen en het Bekkeneels Vlies (*Pericranium*) ge-

geplaatst is, was overal met roodachtig water, ter dikte van drie linien opgevuld, en vertoonde zeer klaar het eerste zoort van waterhoofd, en dat zoort van Waterzucht, het geen zeer dikwyls voorkomt, als mede het waare gestel van het celachtige zamenweefzel; want men kon de Celletjes duidlyk met het oog zien, en, door eene ligte drukking met een zacht doekje te maaken, het water gints en herwaarts doen vloejen, zo dat ik het eene Celletje leeg maaken, en het andere wederom kon doen opzwellen naar myn welgevallen; doch eindlyk een weinig te sterk drukkende, deed ik het al te uitgerekte vlies barsten, omtrent het midden van het onderste gedeelte van de linker slaap-spier, *Musculus Temporalis*, waar door al het water weg liep, en het vlies slap bleef. Ik blies het door het zelfde gat, daar het water uitgeloopen was, wederom met Lucht op, waar door ik een Luchtgezwel te voorschyn deed koomen, dat grooter was dan het water-gezwel, doch kort daar na door het aan stuk breeken van de celletjes, en het uitlaaten van de Lucht, geheel inviel. Een schilder zou de waare gedaante van de uitwendige bloedvaten van het hoofd in het zelfde lichaam gemaklyk hebben kunnen afbeelden.

Men kan derhalven ligtlyk bevatten, op welke wyze de verschillende zoorten van waterzucht gebooren worden, voornaamlyk als men zig bedient van het Licht, het geen uwe *Physiologische* lessen alom verspreiden; hoe meer ik dezelve lees, hoe bekwaamer

ik in de Praktyk word, en ik ondervind, dat het waarachtig is, dat de beste *Theoreticus* de beste Praktiſyn wordt: uwe geleerde zamenſpraaken en brieven, bevestigen my hier in, en zo dikwyls ik uwe nuttige conſultatien, welke ik wenſchte, dat menigvuldiger waren, inneem, verwonder ik my over uwe vaardigheid in het ontdekken van een inwendig ongemak uit een enkeld toeval, en over uwe ſchranderheid in het verkiezen van het allerbeste geneesmiddel; doch de Praktyk moet ook geoeffend worden, welke, indien zy door de *Theorie* onderſteund wordt, dezelve wederom op haare beurt licht byzet, en gy kunt tot een voorbeeld verſtrekken, hoe gelukkig men zig van die beide, te zaamen gevoegd, bedienen kan.

Hy zal bezwaarlyk een goed Theoreticus of Phyſiologus worden, die de Praktyk niet geoeffend, nog de boeken van de Praktiſyns, waar uit gy, het geen ik met blydſchap zie, zo veel voorraad voor uwe Phyſiologie hebt opgedaan, geleezen heeft; want eene naauwkeurige beſchouwing der oorzaaken, door welke onze functien beleedigd worden, en der daar op volgende toevallen, verſchaft ons het meeste licht ten opzichte van de werk-tuiglyke wyze, waar op dezelve geſchieden. Wie zal, om een voorbeeld by te brengen, de Phyſiologie van de Lever en de gal begrypen kunnen, die nooit eene ontſteeking van dit ingewand, ſcirrheuze gezwellen in hetzelve, geelzucht, ſteenen in

de

de galblaas of Kolykpynen, door dezelve veroorzaakt, gezien heeft? Doch men zal niet langer aan deeze waarheid twyffelen kunnen, indien men zig de moeite geeven wil, om de Phyſiologiſche werken van GALENUS en BOERHAAVE door te leezen; doch voornaamlyk de uwe, welke een Practizyn, in de allerzwaarste gevallen verlichten, daar men uit alle andere Phyſiologiſche ſchriften ter naauwernood eenig verband tusſchen de *Theorie* en de Praktyk bemerken kan; en hierom zei GALENUS te regt tegen een liefhebber der Phyſiologie: *Leer dezelve van de Praktizyns, indien gy de geneeskunst zelf niet oeffent.* De ſlagaders, die overal van kleine openingen voorzien zyn, laaten zelfs in den ſtaat van gezondheid, door haare rokken, of zelfſtandigheid, eenige waterachtige en ſmeerige vochten zygen; zo als men door middel van inſpuitingen zelfs voor de oogen zichtbaar maaken kan; daarenboven eindigen de ſlagaders op veelerlei wyzen; zommige eindigen in het Cel-achtig zamenweefzel; andere, in de groote holligheden; en het vocht, het geen zy derwaarts aanbrengen, wordt weder opgeſlorpt door de inzuigende kracht van de kleine adertjes, door die zelfde opneemende kracht naamlyk, waar door de hairfyne melkvaten in levendigen de chyl uit de darmen naar zig trekken, het geen NICOLAUS AGGIUNTI, wel eer een beroemd discipel van GALILAEUS het eerst aangemerkt heeft. Zo dikwyls derhalven

als de ſlagaderen in de holligheden, of het Cel-achtige zamenweefzel, meer vocht aanvoeren, als de aderen afvoeren, ontſtaat 'er eene verzameling van water, of waterzucht. De algemeene oorzaaken, die deeze afvoering in de aderen beletten kunnen, zyn:

Eerſtlyk, een beletzel, dat alleen de takken der aderen drukt; dus kan men door het binden van eene ader, volgens het bekende experiment van LOWERUS, eene waterzucht doen ontſtaan in die deelen, uit welke zy het bloed afvoert; want als de groote tak zig niet ontlasten kan, houdt de zuiging van de uiteinden der kleindere takjes op.

Ten tweeden, een beletzel, dat met eene gelyke kracht de ſlagader zo wel als de ader drukt, want de ſlagader, die ſterker is, wordt minder belemmerd, en gaat voort met het bloed aantevoeren, het welk de ader in eene gelyke hoeveelheid niet afvoert. Indien de ſlagader en de ader te gelyk gebonden worden, onſtaat 'er eene waterzucht in die deelen, even gelyk als in het voorige experiment, doch een weinig langzaamer.

Ten derden, vermindering der krachten, waar door het bloed bewoogen wordt; want de ſlagaders, welke haare beweeging onmidlyk van het hart ontfangen, en uit haaren eigen aart ſterker zyn, blyven het bloed naar de aderen aanvoeren, zo lang 'er nog eenige krachten overig zyn; doch wanneer de circulatie door geene andere middelen bevorderd wordt, begint het bloed naar

even-

evenredigheid nog traager in de aderen om te loopen, zo dat zy het vocht, dat door de ſlag-aderen aangevoerd is, in denzelfden tyd niet te rug kunnen voeren; om deeze reden by voorbeeld ontſtaat 'er eene water-zucht uit een zittend leven.

Ten vierden, om de kleine hairvaatjes te doen zuigen, wordt'er eene zekere proportie vereiſcht, tusſchen de vaatjes, die zuigen, en het vocht, dat opgezoogen wordt, en wanneer dezelve ontbreekt, houdt de beweeging op; de aderen nu zyn aan veele ongemakken onderhevig, die deeze zuiging belemmeren kunnen. Het toe-of invallen uit al te groote ſlapheid. Het verminderen van de levenskrachten; want even gelyk als in een boom de beweeging der voedende zappen ophoudt, wanneer de levenskracht in de takken begint te ontbreeken, zo wordt ook de circulatie in de aderen vertraagd, als de levenskrachten beginnen te verminderen.

Maar wat is de levenskracht der aderen? is het de Irritabiliteit? hier ſtryden uwe experimenten tegen; maar zyn 'er in het menſchlyk lichaam niet meer andere verſchynzelen, die buiten het bereik van proefneemingen zyn en door eenige naauwkeurige vergelyking (*analogia*) opgelost moeten worden? of, is het de beweeging der vezelen, (*motus fibrillaris*) welke de vermaarde ROGER, die ons al te ontydig door den dood ontrukt is, niet zonder oordeel en geleerdheid heeft getracht te bewyzen? Hier kan ik om verſcheide zwaarwichtige redenen myne toeſtem-

ming niet toe geeven; doch ik zal my nu hier mede niet verder ophouden, want, het is volgens het zeggen van CICERO nutter, de uitkomsten der dingen gade te slaan, dan derzelver oorzaaken, en ik ben te vreden met te weeten, dat eene zaak geschiedt, schoon ik niet weet, op wat wyze dezelve geschiedt.

Ik ga andere ongemakken van de aderen voorby, gelyk als vereelting, stuiptrekking, ontsteeking &c.

Het vocht, dat opgeslorpt moet worden, is ook aan gebreken onderhevig; doch, indien het niet zeer bedorven is, behoudt het zynen voortgang, zo lang als de voortstuwende kracht blyft duuren, maar de opslorping zelf wordt ligter belemmerd; want als de vochten te dik zyn, vinden zy geenen doorgang, en als zy scherp zyn, veroorzaaken zy eene prikkeling, waar door de openingen der fyne aderen zig toesluiten; want, *het geheele menschlyke lichaam*, dit hebt gy ons over twintig jaaren al geleerd, *is van den wyzen Schepper zodaanig geschapen, dat de kleine sluitspiertjes der opslorpende aderen zig zelve zamentrekken en toesluiten, op het aanraaken van al wat scherp is, en niets van het nadeelige Vocht naar zig neemen.* Op dezelfde wyze, neemen de melkvaten niets op van scherpe stoffen, die zig in de darmen bevinden, en dit is dikwyls de oorzaak van een zeer hardnekkigen buikloop. Zou men hier ook de reden uit begrypen kunnen, waarom op zwaare pyn in den buik zomtyds waterzucht volgt? Zekerlyk ja.

Zou

Zou men hier uit de vraag niet kunnen oplosſen, waarom het aderlaaten en de opium nu eens goed, dan eens kwaad gedaan hebben, in dat zoort van *Ascites* of water in den Buik, daar PORTE in zyn *diarium medicinæ* gewag van maakt? De zaak blyft twyffelachtig uit het verhaal zelfs, want deeze middelen deeden met gelyke toevallen zo veel kwaad in het begin van de ziekte, als zy goed deeden op het einde van dezelve. Heeft ook eene onbekende oorzaak de geneezing te weeg gebracht in weerwil van de Remedien?

De ſcherpe vochten, welke door prikkeling de openingen der hairfyne adertjes doen zamentrekken, werken te gelyk op de uiteinden der kleine ſlagadertjes, en noopen dezelve tot eene ſnellere en grootere ontlasting; de aangroejing derhalven van waterachtig vocht wordt op tweeërlei wyze vermeerderd, door ſterker aanvoering naamlyk, en minder afvoering. Zou men hier uit de werking der Spaanſche Vliegen, die tot nog toe voor duister gehouden is, ook kunnen uitleggen? Aangelegd zynde, veroorzaaken zy dikwyls zwelling in de uiterste deelen; zou dezelve ook ontſtaan uit de ontſteeking van de huid, door de belemmerde werking der aderen veroorzaakt?

Als men nu alle bekende niet alleen, maar zelfs alle mooglyke zoorten van waterzucht gadeſlaat, zal men bevinden, dat 'er geene is, of zy ſpruit uit eene der opgetelde oorzaaken; en hier uit kan men afleiden, of, wan-

neer, en op welke wyze, ieder zoort geneezen kan worden.

De twee eerſte zoorten vereiſchen, dat het beletzel uit den weg wordt geruimd.

Het derde zoort vereischt verſterkende middelen.

Het vierde zoort vereischt behalven verſterkende remedien een ſpecificq medicament, het geen van meerder nut in de geneeskunst zou zyn, dan de meeste anderen; doch, terwyl men daar naar zoekt, moeten wy ons verlaaten op verſterkende geneesmiddelen, en voornaamlyk op de Kina, die van groot nut is in de *Gangræna*, en geen minder dienst zal doen in andere ongemakken uit gebrek van levenskrachten ontſtaande, gelyk de *Analogie* leert, en de ondervinding bevestigt.

De allerzwaarſte gevallen van het vyfde zoort, worden zomtyds geneezen door ſpecificque, verdunnende en verzachtende, doorgaans vermengd met verſterkende middelen; doch ik zal my hier thans niet verder over uit laaten, want de vermaarde DONALT MONRO, eertyds uw leerling, heeft een zeer nuttig werk over de waterzucht geſchreeven, waar in hy de meeste zoorten van deeze ziekte door fraaie en geleerde lesſen en voorbeelden tracht te leeren kennen, en geneezen. Ik oordeel egter, dit in het algemeen vooraf gegaan zynde, dat het niet ondienstig zal zyn, hier nog eenige weinige aanmerkingen by te voegen, meer aangaande de dingen, die men vermyden, dan die men doen moet, daar anderen of in 't geheel niet van geſprooken, of te los over heen geloopen hebben.

Eer-

Eerſtelyk, dit is het fondament der geneezing, dat naamlyk de aderen zo veel afvoeren, als de ſlagaderen aanvoeren; zo lang derhalven de opſlorping belemmerd blyft, is het nadeelig, om ſterker beweeging in de ſlagaderen te maaken.

Ten tweeden, wanneer de ziekte alleen uit eene verſlapping van een uiterlyk deel ontſtaat, heb ik altyd ondervonden, dat de geneezing raſſer en veiliger bevorderd wierd, door uitwendig op het verſlapte deel verſterkende middelen te leggen, dan door dezelve inwendig te gebruiken; want het ongemak ſchuilt voornaamlyk in het Cel-achtige vlies, en de aderen, daar uitwendige middelen op kunnen werken, terwyl inwendige geneesmiddelen voornaamlyk op de ſlagaderen werken. Op deeze wyze heb ik meenigmaal zuchtige beenen, waar aan de vrouwen van een ſlap geſtel en een zittend leven, ſchoon anders gezond, in den zomer voornaamlyk, onderhevig zyn, met zwachtelingen in het een of ander geestryk vocht gedoopt, volkomen geneezen.

Ten derden, dat zoort van waterzucht, het welk veroorzaakt wordt door eene verſlapping der vaten na eene langduurige ziekte, of ſterke ontlastingen, kan alleen herſteld worden door verſterkende middelen, die men zelfs ſpoedig in het werk ſtellen moet, eer dat de ziekte veroudert, en nieuwe ongemakken voortbrengt, welke andere hulpmiddelen vereiſchen; want als de vochten ſtil ſtaan, worden zy ſcherp, en veroorzaaken

pyn, koorts, bederf, en gangreen; indien men nu dit niet zorgvuldig onderzoekt, werkt men dikwyls verkeerd; want alle deeze toevallen worden door het gebruik van heete prikkelende en versterkende middelen verslimmerd, en daar zyn zeer veele voorbeelden, dat, door alleen te letten op de verslapping der vaten, waterzucht zo wel als andere ziekten, welke eene andere geneezingswyze vereischten, ongeneeslyk geworden zyn.

Ten vierden, in het verkiezen van remedien om de opgestopte vochten te ontlasten, moet men zig wachten voor de zodaanigen, welke het bederf vermeerderen, of koorts verwekken kunnen, die, wat ook zommigen hier tegen inbrengen, zeer nadeelig is, en, by waterzucht gevoegd, dezelve byna onherstelbaar maakt, daar de hoop nog niet geheel verdweenen is, zo lang zy 'er zig niet by gevoegd heeft. Ik weet, dat veele deftige Aucteuren de koorts in langduurige ziekten als heilzaam aanmerken; zy maakt ook wel by wylen ligte en beginnende verstoppingen los, en is derhalven zomtyds goed, maar in de meeste gevallen kwaad; want zwaare verstoppingen maakt zy nog vaster, vermeerdert het bederf, neemt de krachten geheel weg, en doet, wanneer zy lang aanhoudt, de allersterksten in waterzucht vervallen.

Ten vyfden, de opslorping gaat naar behooren, als de vaten ontledigd worden, en de vochten door geenerlei scherpigheid bedorven zyn; men moet derhalven alle de wegen trachten te openen, om de afscheidingen te be-

bevorderen, de vaten verſterken, en de vochten voor bederf bewaaren; daarom is eene maatige dieet, en voornaamlyk een ſober avondmaal van zeer veel dienst in deeze ziekte. Men moet zulk voedzel verkiezen, dat nog verſlappen nog bederven kan; men voege hier zuurachtige dingen by, als by voorbeeld azyn zuiker, (*Oxyſaccharum*) een gering doch zeer nuttig medicament, dewyl het de Eetwaaren, voornaamlyk vleeſch, voor bederf bewaart. Door een ryklyk gebruik van dit middel, eene zachte dieet en eene maatige lighaams-oeffening, heb ik dikwyls eene beginnende waterzucht zien geneezen; het is zelfs dienstig, als de ziekte reeds verouderd is, want het weert de koorts en het bederf af, en bevordert de afſcheidingen. In zwaarder gevallen neem ik myne toevlucht tot de zuure geesten uit mineraalen, en de tegenwerping van anderzins goede ſchryvers, die in ſleepende ziekten alle zuure middelen afkeuren, ſchrikt my niet af, dewyl dezelve ſtrydt tegen de reden en de ondervinding; ook behoeft men niet te vreezen, dat de zuure middelen verzwakken zullen, integendeel zy neemen de oorzaaken der verzwakking weg; daarenboven laaten zy zig met voordeel onder verſterkende middelen mengen; en de *Spiritus Sulphuris*, met Kina vermengd, heeft dikwyls boven verwachting dienst gedaan. Een zeer geloofwaardig man heeft my eenige jaaren geleden geſchreeven, dat hy iemand van waterzucht had zien geneezen, door niets anders

 dan

dan geſtolde melk te gebruiken; indien dit dienst gedaan heeft, heeft het dienst gedaan, voor zo verre het een zuur was.

Hier uit kan men begrypen de nuttigheid van de *Cremor Tartari*, van den vermaarden MENGHINI zo zeer geroemd, en daar ik my zedert veele jaaren gelukkig van bediend heb; van het *Nitrum*, het geliefde middel van BROOK; van het zout uit de baden van Luca, door BENVENUTI aangepreezen. Maar kan men met deeze middelen alles verrichten? geenzins: ik heb ondervonden, dat de *Cremor Tartari* dienstig is:

In het begin van de ziekte, mits dat dezelve niet veroorzaakt wordt door een verſlapt of verzuurd geſtel. Ik heb 'er my altyd met voordeel van bediend in dat zoort van waterzucht, waar aan vrouwen van vyftig jaar uit hoofde van het ongeregeld vloejen der maandſtonden onderhevig zyn; zelfs ben ik door dit middel alleen, en een maatig en eerbaar leven dikwyls zwaare gevallen te boven gekoomen; en geen wonder, want hier ſpruit de ziekte uit al te groote volheid, waar in eene goede dieet en zuure zouten zeer veel dienst doen.

Als de waterzucht ontſtaat uit dat gebrek, het geen de ouden eene heete ongeſteltheid van de Lever noemden. Ik heb een man van een zwartgallig temperament, van eene zwaare benaauwdheid, groote walging, langduurige ſlaapeloosheid, ſterk gezwollen beenen, geneezen, door hem driemaal daags te laaten gebruiken een drachma Cremor Tart:

in

in Extract van vlier, en vyf oncen dunne hui, daar een once zuivere honing onder gemengd wierd. Het Decoctum van gras was zyn drank. De benaauwdheid en walging verminderden van langzaamerhand, de beenen begonnen te slinken, de slaap kwam wederom, en hy is zelfs heden nog zeer gezond.

Wanneer de Pis in minder quantiteit afgescheiden, en hoog van kleur wordt, waar by zig ten eersten een zeker gevoel van loomheid en volheid voegt; de slaap wordt ongerust, het eeten bezwaard, de patient is traag, benaauwd, walgachtig. Een tydig gebruik van de Cremor Tart: welke de ontlasting van de Pis bevordert, doet alle deeze toevallen welhaast bedaaren.

In eene verouderde waterzucht zelfs, brengt de Cremor Tart: nog eenige verligting by; doch dit is maar alleen voor een korten tyd, voor het overige kan het dan geen groote uitwerking doen, om dat de Vezelen door den tyd al te slap geworden zyn, en niet meer dan door zeer sterk prikkelende middelen worden aangedaan, waar onder men het zelve egter met vrucht mengen kan.

Ten sesden, de zuure geesten van Salpeter en zwavel bedwingen de hitte en den dorst; ook doen zy de hoest bedaaren, welke de waterzuchtigen voornaamlyk des avonds zomtyds ten uitersten kwelt.

Eindlyk, die geen, die uit waarneemingen omtrent waterzuchtigen, en het openen der doode lichaamen, bespeurd heeft, dat

byna

byna alyd de koorts, dorst, ontsteeking, neiging tot rotting, verzweering, en gangreen, oorzaaken van den dood zyn, zal ligt het nut der zuuren begrypen, en te gelyk ook, van hoe weinig dienst de geneezingswyze is, welke ik reeds aangeroerd heb, wanneer men, alleen de verslapping der Vezelen gadeslaande, gebraaden vleesch, eieren, en zwaare wynen aanpryst. Deeze middelen zyn goed of in eene beginnende waterzucht, welke, zo als ik boven reeds gezegd heb, haaren oorsprong uit de verslapping der Vezelen, of de vergooring der vochten heeft, of in eenige weinige subjecten, na dat het water geheel ontlast is; doch zy zyn zeer nadeelig in de meeste andere zoorten, en stryden tegen twee voornaame vereischten, het ontledigen der vaten, en het beletten der verrotting, welk laatste van zeer veel gewicht is; want waterzuchtigen sterven zelden, zonder bederving der vochten; en zo lang het zo ver nog niet gekoomen was, heb ik de ziekte ten minsten doorgaans voor een tyd kunnen tegenhouden, doch wanneer de vochten eenmaal bedorven zyn, neemen de krachten zodaanig af, dat de beste geneesmiddelen byna niets uitvoeren.

Het voordeel van de Cremor Tart: en het nadeel van heete geneesmiddelen zal uit de volgende waarneeming blyken. In de maand Febr: van het jaar 1759 wierd ik geraadpleegd over eene vrouw van festig jaaren, welke, zo als men my verhaalde, reeds lan-

langen tyd zwaarlyvig geweest was, en dikwyls adergelaaten, waar door de zwaarlyvigheid misſchien nog toegenoomen was, en nu dikke beenen en een dikken buik had, weinig brandig water ontlastte, 's avonds koorts kreeg, de nachten benaauwd en ſlaapeloos doorbracht, walgachtig, zeer zwak, kortâamig, en rood van aangezicht was. Ik raadde, dat men haar niet meer dan eens daags een weinig vleesch met azyn-zuiker zou geeven, en dat zy meest van zuikerei, moeskruiden en vruchten zou leeven, en niets anders drinken dan water met een weinig dunnen wyn, maatig zou zyn, en in 't byzonder des avonds niets dan dunnen kost gebruiken; daarenboven, dat zy nu en dan met een wagen ryden, en tweemaal daags anderhalf drachma Cremor Tart: met vier oncen *Hydromel* gebruiken zou.

Men ſchreef my kort daar na, (want dewyl zy eenige uuren ver van my af woonde, heb ik haar in haare ziekte niet bezogt, ſchoon ik haar voor deezen wel gekend had) dat alles zig ten besten ſchikte, en de ziekte van dag tot dag verminderde. In 't begin van May was zy geheel herſteld, en zedert hoorde ik niets meer van haar, dan na haaren dood, van haare zuster, die 'er oog-getuige van geweest was, en my het volgende verhaalde: zy was eenige maanden lang vry wel, doch eene ſlegte dieet houdende, en verzuimende zig te beweegen, verviel zy op het einde van September in nieuwe benaauwdheden. Men ontbood in October een anderen Doctor by haar

haar die dichter by woonde, en toen juist op dezelfde plaats over een patient ging; deeze schreef haar verscheide recepten voor, welke ik gezien heb, uit bittere, versterkende, prikkelende, purgeerende, het water afdryvende, gom-en zoutachtige en meer andere middelen bestaande, en liet haar byna niets dan droog vleesch eeten, waar van zy een afkeer had. De benaauwheden namen zeer sterk toe, en zy begon over het geheele lichaam te zwellen, met eene onophoudlyke Aàmborstigheid; hier voegde zig in de laatste weeken slaaperigheid by, welke onder het gebruik van heete middelen en Spaansche vliegen, waar mede men ze trachtte te overwinnen, zo zeer toenam, dat zy eindlyk in eene volkomene slaap-ziekte veranderde, waar van zy ten laasten elendig stierf.

In het jaar 1757 kreeg ik eene vrouw onder handen, die dicht by de vyftig jaaren oud was, met de maandstonden begon te zukkelen, 's nachts zeer benaauwd, afkeerig van alle spyzen was, zeer dik gezwollen beenen had, en zeer weinig rood-achtig water loosde. Ik liet haar Cremor Tart: gebruiken; de beenen begonnen te slinken, en zy herstelde geheel. Ses maanden daar na kreeg zy dezelfde toevallen wederom, en wierd door het zelfde middel geneezen, het welk zy, ten derde maal instortende, buiten myn weeten wederom met een zeer goed gevolg gebruikte. In den winter van het jaar 1759 zig in een bekommerlyken staat bevindende verviel zy voor de vierde maal in de zelfde ongemakken; zy nam haare

toe-

toevlucht op nieuws tot de Cremor Tart: doch te vergeefs; de ziekte nam toe; zy begon over het geheele lichaam te zwellen, wierd zeer Aâmborstig, en loosde geen druppel water. Ik wierd wederom by haar ontbooden, en tegen zulk eene hardnekkige ziekte een ſterker remedie verkiezende, ſchreef ik haar myne gewoone *Mixtuur* voor, beſtaande uit *Oxymel Scillit:, Terra foliata Tartari, en Aqua ſambuci*; zy gebruikte hier drie maal daags eene maatige doſis van, waar door zy veel afgang kreeg; maar het lichaam wierd niet dunner, en in plaats van verligting te gevoelen, verloor zy haare krachten. Dit bewoog my, om haar het zelfde middel in eene kleinder doſis korter op malkander te laaten gebruiken; hier door wierd de afgang minder, en drie dagen daar na ontlastte zy door de waterloozing ſestig pond water binnen vyfendertig uuren; geduurende dien tyd wierden haare beenen, buik, en dyen gezwachteld, om de krachten te bewaaren, ten welken einde zy ook een aangenaamen drank met wyn gemengd gebruikte; alle de toevallen verdweenen zeer ſchielyk. Ik gaf haar vervolgens verſterkende middelen, om de veerkracht van de vezelen, welke door het zwellen en uitrekken van het water verſlapt was, wederom te herſtellen. Zy wierd volkomen gezond, maar na dat zy den geheelen zomer en herfst met zwaare rampen geworsteld had, verloor zy in de maand November haaren Man, en geraakte in eenen behoeftigen ſtaat, het welk haar zodaanig trof, dat zy in de maand December

cember door meenigvuldige kolykpynen, en vervolgens door geelzucht en walging aangetast wierd, en alle haare krachten verloor. Ik schreef haar zachte aangenaame zuuren, zeep-achtige middelen voor, om de krachten te versterken, het bederf van de gal voor te koomen, de gestolde gal te doen smelten, en ontlasten. De goede uitwerking van deeze middelen geduurende eenige dagen gaf een weinig hoop; doch zy wierd door haare daaglyks toeneemende droefheid geheel en al verzwakt, kreeg zuchtige beenen, en in de maand Februari gaf zy den geest zonder dat 'er eenige doodsnikken voor af gingen, het geen ik meermaalen gezien heb na eene langduurige geelzucht, welke het bloed bederft, waar door de krachten geheel bezwyken, en eene flaauwte of liever stilstand van het hart een einde van het leeven maaken. Men zou waarschynlyk steenen in de galblaas gevonden hebben, indien de omstandigheden toegelaaten hadden, om het doode lichaam te openen.

Ik heb nu tegenwoordig nog eene waterzuchtige vrouw onder handen, by de veertig jaaren oud, te vooren gezond, en moeder van verscheide kinderen. Droefgeestigheid had de eerste aanleiding tot haare ziekte gegeeven; want van diefstal overtuigd zynde, en vreezende gestraft te zullen worden, kreeg zy de geluw, die dikwyls een gevolg van droefgeestigheid is; zy wierd tot de gevangenis verweezen; doch hier van kreeg zy uitstel, uit hoofde van de geelzucht en

ver-

vermoeden van zwangerheid, en men liet haar in haar huis blyven; de Geelzucht bleef ondertusſchen aanhouden, en haare beenen en buik begonnen te zwellen; doch hier wierd weinig acht op geſlaagen, dewyl men het aan de zwangerheid toeſchreef; hier kwam nog koorts by, ſlaapeloosheid, geſtaadige ylhoofdigheid, dorst, en opſtopping van water. In dien ſtaat zynde, verzogt zy dat men my ontbieden zou. By haar koomende, was myn eerste werk, de koorts tegen te gaan, de dorst te doen bedaaren, en de opgeſtopte wegen van de gal en het water wederom te openen. Door het gebruik van *Oxymel Scilliticum*, en andere zuurachtige zeepen en dranken, wierd de koorts in 't kort overwonnen, en de afſcheiding van de gal in zo verre herſteld, dat de Geelzucht voor het grootste gedeelte wegging, doch de opſtopping van de Pis bleef hardnekkig; egter raakte zy nu en dan nog iets kwyt; ook begon de buik ſterk te zwellen, en als men tegen denzelven aanklopte, kon men de ſchommeling van het water duidlyk gewaar worden. Dewyl 'er nog twyffeling overbleef wegens zwangerheid, welke zy voorgegeeven had, liet ik haar door eene vroedvrouw onderſlaan; deeze berichtte my, dat de verlosſing aanſtaande was. Ik kon dit niet gelooven, en ontbood daarom een Chirurgyn en eene andere vroedvrouw, om het werk op te neemen; deeze beiden verzekerden my dat zy in 't geheel niet zwanger was. Dit bewoog my om de ſterkſte

ſte middelen naar vereisch van de ziekte in het werk te ſtellen; doch alles was vergeefs; daar bleef derhalven niets anders over dan eene *Paracenteſis*; hier door wierden haar met groote verligting zevenentwintig ponden water afgetapt, zynde van kleur en dikte als zuivere hui van melk, doch een weinig ſtinkende. Ik nam eenige oncen van het zelve, om 'er proeven mede te doen; een gedeelte liet ik geheel op zig zelfs, zonder 'er iets by te doen; by het tweede, deed ik ſyroop van violen; by het derde, geest van vitriool; by het vierde, een *alcali fixum*, en by het vyfde, een *alcali volatile*.

Het tweede gedeelte kreeg door de ſyroop van violen eene fraaye groene kleur; het derde wierd een weinig troebel; het vierde en vyfde, ondergingen geene verandering. Na dat alle deeze portien ſes dagen in de Apotheek in Potten, los met papier overdekt, geſtaan hadden, maakte ik dezelve open, en gooide de eerste portie, die zeer ſterk ſtonk, ten eersten weg; de tweede, die nog fraayer van kleur geworden was, had geenen anderen reuk, dan de Syroop van violen; de vyfde, dien van een *alcali volatile*; de derde portie, daar een weinig geest van vitriool, en de vierde, daar wat meerder *Oleum Tartari* by gedaan was, hadden eenigzins eenen ſtinkenden reuk. Moet men hier uit beſluiten, dat de *Salia Acida en Alcalina* in een levendig lichaam op gelyke wyze de verrotting tegen gaan? Geenzins waarlyk; want de krachten van beiden zyn

zeer

zeer verſchillende. Wil iemand hier eene proeve van neemen, laat hy de eene week alle ochtenden, gelyk ik zelf gedaan heb, *Cremor Tartari* gebruiken, en de volgende week *Sal Fixus Tartari of Abſynthii*, en hy zal ondervinden, het geen ik ondervonden heb, dat 'er op het gebruik van de *Cremor Tartari* niets anders volgt, dan eenige weinige oprispingen, naar Koper ruikende, op den laatsten dag; daar integendeel op het gebruik van *Sal Abſynthii*, waar van ik binnen de twee uuren maar een ſcrupel gebruikte, den derden dag al, ſtinkende oprispingen volgden; de appetyt ging geheel weg; ik gevoelde eene brandende hitte op den krop van de maag, ik wierd dorſtig, en misſelyk, myn water wierd rood en brandig, myne krachten namen af, en den ſesden dag met deeze gevaarlyke proefneeming ophoudende, herſtelde ik my zelfs door eenen zuuren drank.

De *Alcalina fixa* egter hebben ook hunne nuttigheid niet alleen in de waterzucht, maar in veele andere ſleepende ziekten, wanneer dezelve veroorzaakt worden door eene verdikte of vergoorde waterachtige of verdikte galachtige ſtoffe, ja zelfs in alle gevallen, daar de *Sapo* met vrucht gebruikt wordt, welkers kracht alleen in het *Sal Alcali* beſtaat, gelyk UEd. zeer wel weet, die dikwyls met een zeer goed gevolg in de waterzucht *Oleum Tartari* voorgeſchreeven hebt, waar van ik my ook zomtyds bedien, niet alleen in zommige zoorten van water-

zucht, maar ook in de *Chlorosis*, en in verschei-de zoorten van *Cachexien* of ongedaanheden, welke uit snotterigheid en vergooring van het bloed ontstaan; want het werkt sterk op het water, het opent de verstoppingen, en het maakt flaauw witachtig bloed wederom rood, zelfs buiten het lichaam in een kom. De Infusien van de asch van Genever, en Genista, of Brem, zyn hier van het zelfde gebruik, gelyk de ondervinding geleerd heeft. Doch van wat gevolg was het aftappen? niet, zo als ik gehoopt had; want den derden dag was 'er al wederom eene nieuwe verzaameling van water in den buik, het geen men door 't gevoel gewaar kon worden; dewyl dit evenwel niet is toegenoomen, schoon het reeds de tiende dag is, en de waterloozing sterker wordt, is alle hoop nog niet geheel verlooren.

Ten zevenden, de beste geneesheeren, waar onder zelfs SYDENHAM, hebben ten allen tyden sterke purgeermiddelen in deeze ziekte aangepreezen, en zomtyds heb ik ook ondervonden, dat zy dienst deeden, wanneer, de vaten door een sterken loop ledig gemaakt zynde, het uitgestorte vocht wederom opgenoomen wierdt; maar de ondervinding heeft veel dikwylser geleerd, dat eene sterke purgatie de zwelling niet deed verminderen, maar wel de krachten deed afneemen, of dat de zwelling op deeze wyze weggenoomen, zeer schielyk wederom kwam; integendeel, wanneer de dikte zig door de Piswegen ontlast, is de geneezing be-

bestendiger, en van langer duur, gelyk blykt uit het hier boven aangehaalde voorbeeld, daar het *Oxymel Scilliticum* geen dienst deed, zo lang het op den afgang werkte, doch, de ziekte schielyk eene goede keer deed neemen, zo dra het de Pisontlasting bevorderde.

Wat is de oorzaak van dit verschynzel? De onderlinge overeenstemming van de inwendige en uitwendige huid; want naar maate de uitwendige uitwaasseming toeneemt, wordt de inwendige opslorping of Inhaaling der vochten ook sterker; het zweeten doet den Buikloop ophouden. Zou ook eene vermeerderde inwendige uitwaasseming, de uitwendige inwaasseming doen toeneemen? Alles noopt ons om dit te gelooven, en dit niet alleen uit hoofde van de ontlediging der vaten; want dan zou het zelfde gebeuren na allerlei zoort van ontlasting, maar ook en wel voornaamlyk, uit hoofde van de onderlinge overeenstemming, welke uit eene gelykheid van werking vloeit, gelyk als door de vloeying der stonden, de Borsten slinken, en wederom zwellen wanneer de stonden opgestopt zyn; het welk geen van beiden op andere ontlastingen gebeurt.

Het nadeel der purgeermiddelen wordt men het meest gewaar in zodaanigen, die van een aandoenlyk zenuwgestel zyn, dewyl de onderlinge overeenstemming der deelen sterker by hen werkt; zwakke en aan opstyging onderhevige vrouwen worden dikwyls schielyk waterzuchtig, na het ontydig gebruik van sterke purgeermiddelen.

Ik wil dit evenwel niet alleen toeſchryven aan de verminderde uitwendige uitwaasſeming, en de vermeerderde inhaaling der vochten; want het verlies der verteerings-krachten, welke, te vooren reeds zwak zynde, door ſterke purgeermiddelen geheel en al bedorven worden, geeft hier ook groote aanleiding toe, dewyl als dan de ſpyzen niet wel gekookt nog in goed bloed veranderd kunnen worden, waar uit een aantal van allerlei ongemakken, en ook de waterzucht ontſtaat. Mooglyk doet 'er het zenuwgeſtel, dat in beweeging gebracht wordt, ook iets toe, dewyl de afſcheidingen der vochten hier door belemmerd worden. De geenen derhalven, die een verzwakt geſtel door purgeermiddelen trachten te geneezen, bereiken niet alleen hun oogmerk niet, maar veroorzaaken vroeger of laater eene onverwinlyke waterzucht.

Het is onnoodig dit met voorbeelden, die overal voor de hand zyn, te ſtaaven; ik zal evenwel kortlyk een geval verhaalen, het geen my byna in eene groote droefheid gedompeld had. In het jaar 1749 te huis koomende, vond ik myne zeer beminde moeder, eene vrouw van een teer en aandoenlyk zenuwgeſtel, in zulk eenen ſlegten ſtaat, dat 'er maar al te veel reden was om te vreezen, dat zy in 't kort waterzuchtig worden zou; zy had reeds langen tyd gezukkeld, en op raad van andere Doctoren dikwyls purgatien gebruikt, en eenige maalen daags Kruider Thee gedronken, met dat ongelukkig gevolg,

volg, dat zy van dag tot dag verflimmerde. Ik schafte beide deeze middelen voor altoos af, en schreef haar *Pilulæ Antihystericæ* voor; (welke zy tweemaal 's jaars eenige weeken lang regulier gebruikt) waar door ik haar onder Gods zegen zo ver gebracht heb, dat zy zig zelve nu nog naar haare omstandigheden zeer wel bevindt, alle vreeze voor waterzucht met het ophouden van Purgeermiddelen te gebruiken geheel verdweenen zynde. Eene van haare vriendinnen van gelyke jaaren, temperament, en lichaamsgestel, welke men vreesde dat door den tyd in dezelfde ziekte vervallen zou, gebruikte by aanhoudendheid purgatien en verdunnende middelen, en stierf in het laatste van het jaar 1750 aan de waterzucht, en geen wonder; want als men de werking der purgeermiddelen met de toevallen der waterzuchtigen vergelykt, schynen dezelve in de meeste gevallen een nutteloos medicament te zyn; want zy hebben niets goeds in zig, dan de kracht van ledig te maaken, en brengen dikwyls veele ongemakken te weeg; men moet derhalven andere middelen verkiezen, welke dezelfde kracht van ledig te maaken bezitten, zonder zo schaadelyk te zyn.

In dat zoort van waterzucht, het geen door verstoppingen der ingewanden veroorzaakt wordt, zyn de purgatien, nu en dan gebruikt, zomtyds van dienst; want zy ontbinden de verstoppingen, en neemen daar door de oorzaak, daar waterzucht uit zou ontstaan zyn, weg. In diergelyke gevallen

heb ik my zeer wel bevonden by de Rhabarber, vermengd met de helft of een derde gedeelte *Cremor Tartari.* In traager natuuren heb ik my ook wel van Jalappe, lang met zuiker gewreeven, bediend.

De Rhabarber doet ook eene zeer goede uitwerking in dat zoort van waterzucht, het welk alleenlyk uit eene verzwakte veerkracht ontſtaat; want de maag en de darmen worden 'er op eene wonderlyke wyze door verſterkt. Eene vrouw, die verkeerdlyk al te veel mineraale wateren gedronken had, en daar door in een Buikloop, Verzwakking, en Waterzucht gevallen was, is 'er alleen door geneezen; een ſcrupel Rhabarber,'s ochtends en 's avonds vyftien dagen lang gebruikt, verwon de ziekte; de overblyvende ligtgeraaktheid der zenuwen herſtelde ik door *Limatura Martis* vermengd met een vierde deel Kaneel; zy wierdt volmaakt gezond.

Ten agtsten, in alle andere gevallen, ik zeg het nog eens, neemt men verkeerdlyk zyne toevlucht tot purgeermiddelen, om de waterzucht voor te koomen of te geneezen; want dezelve ontſtaat zeer dikwyls uit verval der verteeringskrachten, en vermindering van uitwendige uitwaasſeming door de huid, welke beide ongemakken door het herhaald gebruik van purgatien verſlimmeren.

Om de beginnende waterzucht te keer te gaan, moet men dezelve eerstlyk kennen.

Ten tweeden, deszelfs oorzaaken onderzoeken.

Ten

Ten derden, alle deszelfs toevallen met hunne eigenaartige remedien tegengaan; want gelyk 'er geen algemeen medicament voor allerlei zoorten van waterzucht is, hoe veel men ook met zekere byzondere geheimen op mag hebben, zo is 'er ook geen algemeen medicament 't geen den voortgang van allerlei zoorten van beginnende waterzucht beletten kan.

Van de tekenen eener aanſtaande waterzucht heb ik reeds breedvoerig gehandeld. Voeg hier nog by eene droogte van de keel, met of zonder dorst, van tyd tot tyd weder koomende; eene ſtroefheid van de huid, door de verminderde uitwaasſeming veroorzaakt; ongewoone trekkingen in den ſlaap; en begeef u voornaamlyk tot een naauwkeurig onderzoek van alle oorzaaken, waar uit de waterzucht ontſtaan kan, zo zult gy de ziekte in haaren oorſprong altyd kennen, en dikwyls kunnen ſmooren. Ik zal alle geneesmiddelen, welke ieders byzondere ontdekte oorzaak vereischt, niet ophaalen. Drie middelen zyn 'er, die altyd te pas koomen, en nooit nagelaaten moeten worden; beweeging van het lichaam naamlyk, het zy wandelen, of ryden, te paard, met een wagen, of met een koets; eene naauwkeurige oplettendheid in het neemen van voedzel, en het gebruik van zodaanige remedien, die de Pisontlasting, en de uitwaasſeming van de huid wederom herſtellen kunnen.

Eene aanzienlyke en eerwaardige vrouw, zwaarlyvig, by de vyftig jaaren oud, welke

zedert eenige maanden de ſtonden kwyt, en zedert eenige Jaaren aan zommige ongemakken, eene aanſtaande waterzucht dreigende, onderhevig geweest was, had, op ik weet niet wiens raad, dikwyls mineraale wateren gedronken. Het laatſte gebruik van dezelve, in het Jaar 1759, had haare maag zeer verzwakt, en haare gezondheid was geduurende den gantſchen winter afgenoomen; doch een afkeer van medicynen hebbende, nam zy niets in; eindelyk nam zy, door nood gedwongen, in Juny 1760 haare toevlucht tot my. Zy klaagde, dat zy geduurig eene pyn gevoelde, als of haare borst met een yzeren band ſterk toegewrongen wierd, (het geen by waterzuchtigen meermaalen gebeurt) des nachts wierd zy verſcheide maalen wakker door Aâmborstigheid, en benaauwdheid, en was genoodzaakt op te ſtaan, en een venſter te openen, om nieuwe lucht te ſcheppen; zy had onophoudlyk eene zwaare en drooge hoest; haare krachten namen af; haare beenen begonnen te zwellen; zy gevoelde dikwyls eene drooge hitte, zonder aan het zweeten te kunnen geraaken, en loosde minder water dan naar behooren.

Ik ſchreef haar Eerstlyk, een dunne dieet voor, en verbood haar voornaamlyk des avonds het gebruik van vleesch.

Ten tweeden, gaf ik haar een drank, uit *Oxymel Scilliticum*, en eene gelyke portie *Aqua Sambuci* beſtaande, waar van zy driemaal daags twee lepels gebruikte. Ten derden, liet ik haar daaglyks met een wagen ryden. Hier door veranderden de zaaken

ſchie-

ſchielyk van gedaante; den derden nacht kon zy gerust in het bed blyven, en des ochtends bevochtigde een zacht zweet haare huid, welke tot dien tyd toe altyd droog en dor geweest was; de beenen begonnen van tyd tot tyd te ſlinken; de knelling van de borst ging over; de krachten namen wederom toe, en na verloop van drie weeken bleef 'er niet anders overig dan alleen de hoest, welke evenwel door het gebruik van *Cremor Tartari* van langzaamerhand verminderde. In het begin van September gevoelde zy zig wel, en had geen ander ongemak, dan gebrek van eetenslust, het geen niet te verwonderen is; want dit is de uitwerking van de *Scilla*; zy verzogt my om een purgatie, welke ik haar weigerde; doch eindlyk ſtond ik haar al te toegeevend en onberaaden toe, om eenige dagen lang een kopje te gebruiken van een zekeren drank, waar van eene haarer vriendinnen zeer hoog opgaf, welke naar haar zeggen, uit bittere kruiden en een zacht laxeermiddel beſtond, en de kracht bezat, om de maag te verſterken, en daaglyks twee of drie maal een zachten afgang te verwekken. De eerſte dagen ging het zeer wel; doch den vierden dag verviel zy in zulken zwaaren buikloop, dat zy veertig maalen zeer pynlyk afging; dit duurde eenige dagen, doch niet zo zwaar; hier op volgden een ſpysloop, (*Lienteria*) verlies van krachten, Aâmborstigheid, benaauwde ſlaap, en hoest. Door verſterkende middelen evenwel bracht ik haar wederom te regt; zy bevond zig geduurende den

den winter vry wel, doch geraakte op het laatst' van April wederom aan het hoesten, het geen door het gebruik van *Acetum Scilliticum* van tyd tot tyd bedaarde.

De ſtonden zyn nooit weer gekoomen; doch zy heeft dikwyls uit den neus gebloed. Daar is groote hoop, dat zy nog eens ten eenigen tyd ſterk en gezond zal worden. Indien ik haar eene drooge en heete dieet, purgatien, prikkelende en verſterkende middelen voorgeſchreeven had, was zy al lang begraaven, en verrot, daar zy nu in tegendeel nog leeft, en zedert negen jaaren niets van haare voorige ziekte meer vernoomen heeft.

Ten negenden, de *Scilla* is in veele zoorten van waterzucht een groot geneesmiddel, en is van tyd tot tyd beroemder geworden; doch ik heb altyd ondervonden, dat zy den meesten dienst doet, wanneer men ze in zulk eene geringe doſis geeft, dat zy op het water, en niet op den afgang werkt, en dan doet zy dikwyls wonderen. Zy is egter niet vry van gebreken, want zy bederft althans zekerlyk de maag; dan dit kan men in 't vervolg door de Kina wederom herſtellen; daarenboven verwekt zy door haare ſcherpte en doordringendheid niet alleen zomtyds hevige pynen door het gantſche lichaam, maar zelfs dikwyls ſtuiptrekkingen, in die geenen, die van een beweeglyk zenuwgeſtel zyn; doch beide deeze ongemakken door middel van 'er Campher by te voegen, voor te koomen, heb ik

van

van u, onder veele andere dingen, het eerst geleerd. Eindlyk, ontbindt de *Scilla* de zelfstandigheid van het bloed, gelyk uit den afgang en het water, het geen dikwyls eenigzins bloederig is, blykt, en daarom moet men met dit middel zeer omzichtig te werk gaan, wanneer de vochten reeds ontbonden zyn. Ik heb dikwyls het water door de *Scilla* ontlast, en ten eersten door de Kina, of andere versterkende middelen, de verzwakking van de vaste deelen, en de zelfstandigheid van het bloed hersteld. Meenigmaalen heb ik ook de *Scilla* en de Kina op denzelfden tyd te gelyk gebruikt.

In het laatst' van den voorleden herfst, heb ik eene Vrouw geneezen, die nog niet oud, maar door eene twintigjaarige Aamborstigheid, van tyd tot tyd toeneemende, en zorgen, zeer verzwakt was, met gestaadige misselykheid, zwaare pyn aan de eene zyde van het hoofd, alle nachten wederom koomende, en den slaap geheel belettende, en dikke beenen gekweld was, door haar 's ochtends *Oxymel Scilliticum*, en 's middags twee drachmaas Kina te laaten gebruiken, waar door alle de toevallen van langzaamerhand verdweenen en de appetyt, krachten, en slaap wederom kwamen. Het gebruik van de *Scilla* is ook niet buiten gevaar, wanneer'er een verouderde Scirrhus, van een klein koortsje verzeld, plaats heeft; want daar volgt ligt verzweering op. Ik heb ook gezien, dat zy schaadlyk was in eene vrouw, die te gelyk waterzugt en Kanker had; want

de

de Kanker wierd pynlyker, en bracht eene grooter quantiteit bedorven etter voort, met meer bloed vermengd; de waterzucht egter verminderde, en de Kina herſtelde het nadeel, dat de Kanker ondergaan had; doch de patient, door twee zulke zwaare ongemakken te gelyk aangetast, kon derzelver geweld niet lang weerſtaan. Dikwyls heb ik ook gezien, dat de Kina en de *Scilla* te gelyk gebruikt de hevigheid van de ziekte voor een tyd ſtilde, en het leven vry lang gemaklyk maakte, wanneer reeds alle hoop tot herſtelling verdweenen, en de dood alle oogenblikken te verwachten was. De bereidzelen van de *Scilla* zyn veelerlei; indien men alleen op de kracht ziet, is het 't best om ze zuiver te geeven; twee of drie greinen, met zuiker gewreeven, doen dikwyls de allerzwaarſte benaauwdheden in de Waterzucht van de borst zeer ſchielyk ophouden, en ik heb gezien, dat patienten, die verſcheide nachten ſlaaploos en aâmborstig doorgebracht hadden, twee uuren na het gebruik van de *Scilla* op de zo even voorgeſchreeve wyze, in een zachten ſlaap vielen, en, aanhoudende met dezelfde remedie voorzichtig te gebruiken, ſchielyk herſtelden; doch dewyl veelen dezelve om haare ſcherpte niet zuiver verdraagen kunnen, heeft men veelerlei bereidingen uitgevonden. Zommigen braaden ze, waardoor haare kwaade hoedaanigheid weggenoomen word, zonder, volgens hunne meening, haare kracht te verminderen. Zou men op een goeden grond

moo-

moogen besluiten, dat zy uit twee beginzelen bestaat? Ik zou dit haast gelooven. Wanneer ze geheel op zig zelfs gelaaten wordt, is ze vergiftig, en werkt als andere vergiften, door haare vernielende hoedaanigheid, welke men niet beteugelen kan, dan door haare kracht te verzwakken, en naar myne gedachten wordt 'er door het braaden niets anders te weeggebracht; eene ligte braading vermindert de kracht of de vergiftige hoedaanigheid in 't geheel niet, eene sterke braading neemt de kracht van het medicament, en het vergift, geheel weg, schoon men evenwel niet ontkennen kan, dat de gebraade *Scilla* haare nuttigheid heeft, wanneer men ze in eene grooter dosis geeft. De vermaarde RAST, (*de zoon*) Doctor te *Lyons*, verhaalt in een zyner onlangs uitgekoomene geleerde brieven, dat hy niet lang geleden een jongetje, dat zeer waterzuchtig was, geheel geneezen heeft met tien greinen gebraade *Scilla*, in twee gelyke doses verdeeld, waar op eene sterke ontlasting van Pis, met een flaauw bloederig zetzel, volgde. Diergelyke gevallen vindt men ook by den vermaarden FRANCISCUS HOME, (waar aan wy zo veele nuttige ontdekkingen in de medicynen zo wel als in de *Oeconomia Animalis* verschuldigd zyn,) die met eene gelyke dosis van het zelfde middel met eens zo veel Gember vermengd, verscheide waterzuchtigen geneezen heeft. Het is reeds eene oude manier van bereiden, om de walgachtige kracht van de

de *Scilla* door ſpeceryen te verbeteren. Hier toe behoort het geeven van eene Infuſie van *Scilla*, met ſterk Kaneelwater vermengd, zeer gebruiklyk by de Engelſchen, als mede eene vermenging van *Scilla* en Geneverwater, by zommige Franſchen in achting, het geen ik goed bevonden heb. De azyn van *Scilla* is het allerſterkste bereidzel, maar ik heb veele patienten gezien, die 'er niet aan wennen konden, om dat zy 'er geduurig ſterke poogingen tot braaken door kreegen, en zonder eenig ongemak het *Oxymel Scilliticum* gebruikten, het welk, wanneer 't in eene behoorlyke doſis gegeeven wordt, het best' van allen is, en van hoe goede uitwerking het zy, wanneer men 'er *Nitrum*, of een *Sal neutrum* byvoegt, blykt uit verſcheiden waarneemingen.

Ten tienden, de *Nasturtium*, of Kersſe, by veelen en niet te onrecht, hoog geacht, komt egter niet altyd te pas; want zy ontbindt het bloed, doet het zelve rotten, en verwekt koorts, wat ook eenige Doctors, die dit kruid jaarlyks, met kreeften en vleeschnat om het bloed te verkoelen, voorſchryven, hier tegen moogen inbrengen. In ſnotterige en koude geſtellen is het van dienst, en by bittere verſterkende middelen gevoegd, heeft het zomtyds eene goede uitwerking gedaan in dat zoort van waterzucht, waar in wynzuipers na langduurige walging vervallen; doch het is nadeelig in alle gevallen daar koorts, dorst, hitte, rotting en ontbinding van het bloed is, en als de huid reeds met blaau-

blaauwe vlakken bezet is. Ik weet een geval van een Doctor, die een zeer grooten misſlag beging, en deeze vlakken verkeerdlyk voor ſcheurbuik aanziende, *Becabunga*, *Naſturtium*, en *Spiritus Cochleariæ* voorſchreef, en tot zyn leedweezen in het kort alle de toevallen zag verſlimmeren. Die geenen, die op Inlandſche kruiden gezet zyn, kunnen zig in diergelyke gevallen bedienen van de *Ebulus* (Hadig), van wiens beziën het verdikte zap, door zonder hitte of ſcherpigheid de ontlastingen te bevorderen, aan veelen heeft dienst gedaan; doch in zwaare gevallen is dit middel al te zacht.

Dezelfde toevallen, welke het gebruik van de *Nasturtium* verbieden, ſluiten ook dat van den *Mars* uit, (hitte naamlyk, koorts, en neiging tot rotting,) welke alle andere geneesmiddelen te boven gaat, zo dikwyls de ziekte alleen door ſlapheid der vezelen veroorzaakt wordt, en zo lang de vochten nog niet verrot zyn. Aan dit zoort van waterzucht zyn vrysters van een zwak geſtel en een zittend leven zeer onderhevig; men geneest dezelve door de *Limatura Martis*, daar de eene of de andere ſpecery by gedaan wordt. Nog onlangs heb ik een meisje van twintig jaaren van deeze ziekte geneezen door haar ſesmaal daags een half drachma *Limatura Martis*, en vyf greinen Kaneel te laaten gebruiken. Alle ontlastingen wierden ſterker, voornaamlyk die van de huid, en de ziekte verdween voor het grootste gedeelte

door zweeten, het geen ik zeldzaam gezien heb.

Ten Elfden, veele andere remedien worden ſterk aangepreezen, welker kracht men ligtlyk begrypen kan. Ik zal my dan daar niet mede ophouden, maar alleen drie in overweeging neemen, het wryven van den buik met olie, de ontlasting van het water uit de huid, en het gebruik van den Mercurius.

Den buik met olie te wryven in de *Aſcites* is geen nieuwe zaak in de medicynen. CELSUS, COELIUS AURELIANUS, en GALENUS (*de compoſ: medicam: ſecund. loc. l. g. c.* 3.) maaken 'er reeds gewag van als van een zeer dienstig middel; doch het was buiten gebruik geraakt, en is nog niet lang geleden van OLIVIER, een Doctor te Bath, wederom op de baan gebracht, met zulk een goeden uitſlag, dat 'er in Engeland veele waterzuchtigen, welke men voor ongeneeslyk gehouden had, door herſteld zyn. De buik wordt 's ochtends en 's avonds een uur lang gewreeven met de hand, met olie van olyven, en na verloop van eenige dagen raakt de patient ſterk aan 't pisſen, en wordt dunner. Dit hulpmiddel heeft tweeërlei eigenſchappen, het wryven naamlyk, en het ſmeeren. Hier in beſtaat de kracht van het wryven van den buik; het ontbindt de geſtremde en taaje vochten, het vermeerdert de beweeging, voornaamlyk in de aderen, en maakt dus de vochten bekwaamer, om opgenoomen te kunnen worden, en het vermeerdert de opneeming.

ming. De medicinaale proefneemingen nu hebben voor het oog aangetoont, dat de uitgeſtorte vochten in den buik wederom opgenoomen zynde, zig door de nieren ontlasten.

Ik weet wel, dat de Vochten door het wryven meer naar de huid dan naar de nieren gelokt worden, maar dit is niet nadeelig, wegens den aart van deeze ziekte, welke, gelyk ik reeds gezegd heb, de onzichtbaare uitwaasſeming en het zweeten belet, gelyk blykt uit de meeste waterzuchtigen, welker huid, droog, vuil, hard, en zelfs, gelyk ik gezien heb, op zommige plaatzen als vereelt is. Men moet ondertusſchen wel zorg draagen, van niet al te hard en te ſterk te wryven, wanneer de uitgeſtorte vochten reeds in de holligheden van den buik opééngepakt zyn; want eene ruwe behandeling zou zeer veel nadeel kunnen toebrengen aan de weeke, en reeds half bedorvene ingewanden, en men heeft geen reden, om die geenen te beſchuldigen, die het wryven nalaaten, wanneer de vochten reeds uitgeſtort zyn. Dezelfde waarneemingen, welke aantoonen, dat de uitwendige uitwaasſeming verminderd is, bewyzen te gelyk, dat de tegenovergeſtelde inhaaling of inwaasſeming vermeerderd wordt, en het blykt uit proefneemingen, met de ſchaal genoomen, dat deeze opneeming in zommige gevallen ongelooflyk groot is. Hier uit blykt nu de werking van de olie, zy vermindert naamlyk de inwaasſeming, en neemt dus eene der voornaamſte oorzaaken

van de ziekte weg. Zou zy misschien door het week maaken van den gespannen buik, en het verzachten der zenuwen, ook de nieren, die door de nabyheid van de plaats van gelyken gespannen zyn, leeniger maaken? Men zou dit moogen besluiten, uit de goede uitwerkingen ten opzicht van de Pisontlasting, door verzachtende middelen te weeggebracht, wanneer de scherpe al lang vergeefs gebruikt, en zelfs schaadlyk waren. Of herstelt ze ook eindlyk de uitwendige uitwaasseming door het verbeteren van de huid, hoe zeer zy dezelve ook in 't begin belet? Zou het voordeeliger zyn, het gantsche lichaam te smeeren? De Ouden waren van die gedachten, want zy bewreeven het geheele lichaam, den buik alleen uitgezonderd. *Het is noodig drie- of viermaalen daags het lichaam sterk met olie en eenige verwarmende middelen te wryven; doch men moet den buik vermyden.* Maar wat zal men van het overige gedeelte van deezen raad denken? *Doch dikwyls mostert op denzelven leggen, zo lang tot dat de huid doorgetrokken wordt; ook moet dezelve met een gloejend yzer op zommige plaatzen gebrand worden, en de blaaren of zweeren moeten lang open gehouden worden.* Dit betreft de ontlasting van het water, waar over wy in 't kort breedvoeriger zullen handelen.

Ik geloof, dat de raad van CELSUS, om het gantsche lichaam met olie te wryven, zomtyds van dienst zou kunnen zyn in de waterzucht; doch ik zou 'er veel grooter verwach-

wachting van hebben in de *Diabetes*, of Pisvloed, inzonderheid wanneer men te gelyk inwendig verſterkende middelen, en voornaamlyk Rhabarber, gebruikte; want deeze ziekte ontſtaat uit eene vermeerderde inwaasſeming, of opzuiging van de huid, welke, zo als, behalven uit veele anderen, uit de waarneemingen van MELZ, en KRATZENSTEIN blykt, ongelooflyk groot kan zyn. Zou het uitwendige gebruik van Spaanſche vliegen uit hoofde van dezelfde uitwerking ook van dienst zyn in deeze ziekte? Zy vermeerderen de uitwaasſeming, en maaken dus eene afleiding van de nieren; zy verminderen de opzuiging, en maaken dus den toevoer van ſtof tot de ziekte minder; zy maaken de Pis ſcherper, en deszelfs ontlasting moejelyker; de Pis nu is in deeze ziekte zacht en al te vloeibaar. Wordt deeze ziekte door eene omgekeerde werking van de huid veroorzaakt? De Spaanſche vliegen brengen dit wederom te recht. Ik onderwerp deeze gisſingen aan uw oordeel, en aan dat van alle geleerde Doctoren, en ik zou alle Praktizyns durven raaden, om 'er op eene voorzichtige wyze eene proeve van te neemen, wanneer hun deeze ziekte voor komt; want dat de opneeming van de huid vermeerderd wordt, als 'er meer Pis geloosd wordt, heeft de fraaje waarneeming van den vermaarden LINING duidlyk aangetoond. Men zou ook nog kunnen vraagen, waarom het wryven met olie dienſtig is in zommige ziektens van de huid, dewyl het

grootste getal van die ziekten ontſtaat uit eene opſtopping van de uitwaasſeming, en zeer dikwyls een gevolg is van rottigheden, welke zig op de huid geplaatst hebben? Om dat zy zomtyds ſpruiten uit eene al te groote hardigheid van de huid, of uit eene ſpanning door ſcherpe ſtof, welke zig daar neder zet, welke beide gebreken door een verzachtend ſmeerzel herſteld worden. Waarom zyn deeze ongemakken dikwyls zo hardnekkig? Uit hoofde van den moejelyken omloop van het bloed door de huid? Of om dat 'er door dezelfde oorzaak de remedien zeer moejelyk by kunnen koomen? Of misſchien uit eene ongeſteltheid in dat vocht, het welk het net van MALPIGHIUS ſmeedig maakt, en waar door vervolgens al het geen 'er by komt aan 't gisten raakt, en aangeſtooken wordt? Dit zou men om veele redenen beſluiten moogen; want de traage omloop van het bloed, en de moejelyke toegang van de remedien ſchynen geene genoegzaame oorzaak te kunnen zyn van zo groote hardnekkigheid, maar eene ongeſteltheid van het net kan dezelve zeer wel te weeg brengen; want het is een deel, dat byna als buiten het bereik van de circulatie geplaatst is, en daar men de vlakken, die 'er eens post in gevat hebben, zeer moejelyk uit verdryven kan. Kan 'er daarenboven zig zomtyds in het bloed een zeker vergift verſchuilen, dat zo fyn en ingewikkeld is, dat het niet wel te ondergebracht worden kan? Niemand kan ontkennen, dat 'er iets

dier-

diergelyks plaats heeft in de *Herpes*, en in de Schurft, want deeze ongemakken worden door besmetting verkreegen, groejen van langzaamerhand aan, en worden eindlyk door de kracht der hulpmiddelen overwonnen; doch ik heb menschen gekend, die zedert tien, vyftien, ja twintig jaaren nooit een dag vry zyn geweest van *Herpes*, die zig nu hier, dan daar, nederzette. Ik vraag u nu, doorluchte HALLER, wat is hier de oorzaak van? Doch ik keer wederom ter zaake. Ik heb het wryven met olie tot driemaalen toe in het werk gesteld, doch te vergeefs. Ik heb 'er zelfs wederom op nieuw op hoop van een gelukkiger uitslag de proef van willen neemen in die vrouw, wier historie ik zo even verhaald heb, eer dat het water voor de tweede maal afgetapt wierd; maar het heeft niets geholpen; de tweede *Paracenthesis* gaf haar voor een korten tyd verligting, en na verloop van eenige dagen stierf zy. De Natuur heeft ons zelfs den weg aangetoond, om het water uit de openingen van de huid, en voornaamlyk uit die van de beenen te ontlasten; want de huid door de sterke opzwelling al te zeer gerekt, barst eindlyk, en daar vloeit, uit dikwyls onzichtbaare scheuren, ja zelfs uit misschien onbeschaadigde *pori*, eene zo groote menigte vocht, dat het geheele lichaam binnen korten tyd slinkt, het zy dit vocht zig ontlast uit het Celachtige zamenweefzel, of uit de uitwaassemende vaatjes zelve. De kunst heeft hier in de natuur nagevolgd, en door openingen

te maaken in het Celachtige zamenweefzel, het opgeflooten water een uitgang verfchaft. Deeze geneezingswyze, die al zeer oud is, is nog niet buiten gebruik geraakt, ja zelfs heb ik nog onlangs geleezen, dat de beroemde COCCHI, waarlyk een geleerd man, 'er in zyn eigen lichaam de proef van genoomen heeft; de quantiteit van het water, 't geen zig ontlastte, bedroeg vier ponden. MANETTI verhaalt de uitkomst; *Zyn ongemak wierd eenigzins verligt, maar met weinig voordeel, dewyl deeze beterfchap niet langer duurde dan den volgenden nacht.*

De ouden maakten de huid raauw door branden, fcherpe middelen, en zelfs door 'er van buiten *Scilla* op te leggen, zo als blykt uit het getuigenis van CELSUS en veele anderen. Zommigen der laateren bedienen zig van Spaanfche vliegen; maar het is beter zig voor alle fcherpe middelen te wachten, om dat het uitvloejende vocht zelf reeds fcherp is, en de huid prikkelen, kwetzen en ontfteeken kan. Als derhalven het hulpmiddel ook fcherp is, loopt men gevaar van Gangreen, welke zeer ligt ontftaat, wanneer de circulatie vertraagd wordt, en de vochten verarmd en fcherp geworden zyn. Het fcarificeeren derhalven is beter; doch het is evenwel niet geheel buiten gevaar, voornaamlyk in kwaadzappige geftellen; nogtans doet het doorgaans nog eenige goede uitwerking, en zo dikwyls ik 'er my van bediend heb, is het altyd van veel dienst geweest, zo in het water te ontlasten, als in de Aâmborstigheid weg te neemen, den flaap te her-

ftel-

ſtellen, en de werking van andere hulpmiddelen gemaklyker te maaken en te bevorderen; doch het weder in ſtorten wordt 'er zelden door belet.

Daar is nog een ander hulpmiddel, zeer veel in gebruik onder het gemeen, dat bang is voor ſcariſiceeren, Bryonie of wilde wyngaarts wortel naamlyk, welke in kleine ſtukjes geſneeden, zacht gewreeven en warm gemaakt, op de beenen gelegd wordt. Deeze wortel, die niet zo ſcherp als de Spaanſche vliegen is, prikkelt de vaten van de huid op eene zachte wyze, waar door het water in eene groote menigte naar het been vloeit. Zelden gebeurt het, dat 'er op de eerste aanlegging van deezen wortel, eene ontlasting van water volgt; maar alle twaalf uuren worden 'er wederom nieuwe ſtukjes opgelegd, en na dat dit driemaal geſchied is, begint het water zig te ontlasten, ten minsten heb ik het zelden zien misſen; men vaart vervolgens voort met al wederom nieuwe ſtukjes op te leggen, en dit duurt zo lang, tot dat men zig op een goeden grond vleien kan, dat de uitvloejing van water zal blyven aanhouden. Zomwylen ontlast zig eene ongelooflyke quantiteit water langs deezen weg; op andere tyden is de ontlasting zeer gering. Wat is nu het gevolg hier van? Ik heb 'er gezien, die even dik en benaauwd bleeven, ſchoon 'er zeer veel water uit de beenen liep, terwyl anderen integendeel 'er geheel dun door wierden, en ſlonken. In den winter van het jaar 1756 heb ik over eene vrouw

gegaan van ſestig jaaren, die over het gantſche lichaam gezwollen was. Ik liet haar de wortel van *Bryonia* aan de beenen leggen, doch met weinig voordeel, want 'er kwam weinig water uit de beenen te voorſchyn, en zonder verligting. Dezelfde remedie deed op denzelfden tyd eene zeer goede uitwerking by een man van zeventig jaaren, die eenige maalen met veel vrucht de *Scilla* gebruikt had, doch 'er nu geen baat by vond; want zo dra de *Bryonia* of wilde wyngaart aan zyne beenen gelegd was, verdween zyne dikte en benaauwdheid, en de ontlasting van water uit zyne beenen, die buiten het bed hingen, was zo groot, dat men 'er groote kommen onder moest zetten om het te vangen. Na dat dit drie dagen geduurd had, wierd de huid zo ſlap, dat ik ze nooit zo gezien heb, behalven in een jongetje, dat door te ſterk in een al te heet vertrek gebroeid te worden, zeer ſchielyk aan eene zinking ſtierf; ja men kon dezelve even als een dikke lap met de hand grypen, oprollen, en ploojen zo veel men wilde. Daarenboven wierd de patient zo zwak, dat men alle oogenblikken vreesde, dat hy flaauw worden en ſterven zou, en de beenen verſchaften ook zeer veel werk. Door het gebruik evenwel van goed voedzel en verſterkende middelen, kwamen de krachten wederom, en de beenen wierden geneezen. Dit niettegenſtaande ſtierf hy egter eenige maanden daar na. Door het zelfde middel verdween ook de dikte van

eene

eene vrouw, die jonger was, en door versterkende medicamenten voorts geheel hersteld wierd. In eene andere vrouw van drieënvyftig jaaren, deed de natuur zelfs, het geen by de voorige door de wilde wyngaarts wortel te weeggebracht was; want door 's nachts sterk uit de beenen te zweeten, begonnen dezelve te slinken; haare Aâmborstigheid ging over; en door het gebruik van Staal en Kina kwamen haare krachten wederom, en zy herstelde. Hier toe behoort ook het zeldzaame geval van den weleer vermaarden Russischen Graaf van OSTERMAN, welke, zeer waterzuchtig zynde, herstelde, door dat zyne beenen uit zig zelfs sterk begonnen te zweeten; en dewyl dit vervolgens onophoudlyk aanhield, bleef hy meer dan twintig jaaren lang van nieuwe toevallen van waterzucht bevryd; hy droeg laarzen, die zodaanig gemaakt waren, dat 'er het uit de beenen vloejende water zig eenige uuren lang in op kon houden, zonder dat hy 'er eenig ongemak door leed.

Men moet hier ook niet met stilzwygen voorbygaan de fraaje geneezingswyze, onlangs uitgevonden van N: LIEBERKHUN, een man, die in geleerdheid, verstand, en kundigheid in de Praktyk, voor niemand behoeft te zwichten. Hy naamlyk, de kracht van de onderlinge overeenstemming van het Celachtige zamenweefzel zig ten nutte maakende, deed het water, in het Cel-achtige zamenweefzel van de long uitgestort, door middel van voetbaden naar de beenen

nen vloejen, en bediende zig toen vervolgens van verſterkende middelen.

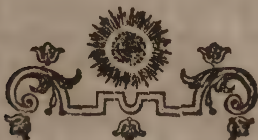
De vermaarde STORCK heeft voor eenige jaaren het gebruik van het *Colchicum Autumnale* aangepreezen. Ik heb hier eenige maalen de proef van genoomen, maar doorgaans ondervonden, dat het niet zo ſterk was als de *Scilla*. Het is evenwel waardig om in de winkels bewaard te worden; want de kracht der eigenaartige geſteltheid (*Idioſyncraſia*) is zo groot, dat twee remedien van dezelfde kracht ongelyke uitwerkingen te weeg brengen in patienten, die dezelfde ziekte hebben.

Uit de openende kracht van de Kwik kan men gemaklyk opmaaken, dat 'er veelerlei zoorten van waterzucht zyn, waar in dezelve zeer veel dienst kan doen; zo dikwyls naamlyk, als de kleine vaatjes door een taay ſlym verſtopt, of de afſcheidingen door de verharde gal belet worden, of de inzuigende adertjes door eene ſcherpe ſcrophuleuſe, ſchurftachtige, of jichtige ſtof toegetrokken worden. In alle diergelyke gevallen heeft de ondervinding geleerd, dat Pillen van *Mercurius dulcis* met Gommen, bittere extracten, zeep, of andere middelen, naar dat de omſtandigheden vereiſchten, vermengd, van eene zeer goede uitwerking waren; doch men moet 'er zig voor wachten, wanneer de patient reeds eene aanhoudende koorts heeft, of door bederf der vochten krachteloos geworden is.

Aangaande de *Paracentheſis* heb ik niets

te

te zeggen, want hier omtrent zyn de voorſchriften van CELSUS zeer voortreflyk. Zommigen zyn bang om ze vroeg in 't werk te ſtellen; anderen raaden ze dikwyls af, denkende dat het te laat is. In beiderlei gevallen bedien ik 'er my gerust van; want eene tydige doet zomtyds veel dienst, eene laatere, is niet gevaarlyk, ten zy de zieke reeds doodlyk verzwakt is; want dan volgt 'er *Gangreen* in de Ingewanden op. Men moet zig altoos bedienen van die zwachteling, waar van MEAD zig heeft verbeeld de uitvinder te zyn, ſchoon COELIUS AURELIANUS ze al gebruikt, en LITTRE dezelve wederom op de baan gebracht heeft. Als men de Paracenthefis te laat doet, wordt 'er de ziekte niet door geneezen; maar de hevige benaauwdheid ten minsten voor eenige dagen weggenoomen, dat het eenigste is, waar naar de zieken verlangen.

5. WAAR-

5. WAARNEEMINGEN AANGAANDE HET LOOD-KOLYK.

(*Briefswyze voorgedraagen aan den Heer* ALBERT VAN HALLER, *President van de Koninglyke Societeit der Weetenschappen te Gottingen, Lid van de Koninglyke Genootschappen der Weetenschappen van Parys, London, enz. enz.*)

MYN HEER!

Ik heb my gevleid, dat het niet onaangenaam zou zyn, dat de volgende waarneemingen, schoon reeds in het voortreflyk Dagregister van Bern, (*Diarium Bernense*) zynde een uittrekzel van de Literatuur van geheel Italie en Zwitzerland, algemeen gemaakt, hier op nieuws herdrukt wierden, voornaamlyk voor zulke Doctoren, die deeze Dagregisters niet leezen, want dewyl men zeer sterk twist over de Zenuw-Kolyken, zou men het schielyker eens worden, indien alle Doctoren, wien dezelve voorkoomen, hunne proefneemingen wilden opgeeven. De gevallen, die ik by voorkoomende gelegenheden waargenoomen heb, zyn gering, doch egter niet geheel van nut ontbloot; men vindt 'er reeds gewag van gemaakt by DE HAEN *rationis medendi tom. III.* Ik zal my met geen geschillen ophouden, schoon ik van gedachten ben, dat de Kolyken, daar

Ver-

Verlamming op volgt, alleen uit drieërlei oorzaaken ontſtaan, zekere wynen naamlyk, vergiften, en ſcheurbuik, (*a*) want ſchoon my daaglyks zwaare Kolyken voorkoomen, heb ik 'er, uit welke andere oorzaaken zy ook ontſtaan mogten, nog geene Verlamming op zien volgen, zo min als zeer veele andere voornaame Doctoren door geheel Europa, en wanneer 'er Verlamming op volgt, vermoed ik altyd, dat 'er eene van de boven gemelde oorzaaken plaats heeft; dit ſtel ik egter twyffelachtig voor, en laat het anderen ter beſlisſinge over, want ik wil de getuigenisſen van braave mannen niet tegen ſpreeken.

EERSTE WAARNEEMING.

Eene vrouw van dertig jaaren, mager, driemaal zwanger geweest, en zedert twee jaaren weduw zynde, verzogt my in de maand September 1753, dat ik haar of helpen, of op eene gemaklyke wyze uit haar lyden verlosſen zou; zy had zedert tien dagen pyn beginnen te voelen van den hartkuil af tot den navel toe, welke, daaglyks toeneemende, eindlyk zo hevig geworden was, dat zy zedert twee dagen geduurig na den dood gewenscht had, en meer dan eens door de zwaa-

(*a*) Nieuwe ontdekkingen hebben my zedert tien jaaren van gevoelen doen veranderen, doch hier van zal ik breedvoeriger handelen in een werk, dat nu onder de pers is.

zwaare pyn ylhoofdig geweest was. In den laatsten nacht had zy ligte ſtuiptrekkingen gehad, en van dien tyd af kon zy haare vingers niet gemaklyk beweegen. Het was niet moeielyk, om deeze ziekte, hoe zeer men dezelve tot dus verre over 't hoofd gezien had, te kennen, maar het kwam 'er op aan om derzelver oorzaak te ontdekken. De chirurgyn verhaalde my alle de ongemakken, waar aan de patient zedert een jaar onderhevig geweest was, en zei, dat hy haar, om de teering voor te koomen, de *Tinctura Antiphtiſica Garmanni* voorgeſchreeven had, waar van zy geduurende eene geheele maand tweemaal daags dertig droppels gebruikt had, met eene Inſuſie van roode Roozen, en het was nog maar vyf dagen, dat zy deeze ſchaadlyke remedie had nagelaaten. Ik begreep, dat de voorafgaande hoest uit verſtoppingen in den onderbuik oorſpronglyk geweest was, en de oorzaak van de tegenwoordige ziekte was nu niet duister. De chirurgyn ondertusſchen ging voort, om ze op eene verkeerde wyze te behandelen; want dezelve voor winden aanziende, had hy byna niet anders dan heete ſpeceryen, Anys, Venkel, Kruider-wyn, Theriak, en geeſtryke ſtoovingen voorgeſchreeven. De patient brandde, de huid was dor, en gerimpeld, de tong, droog, en geſpleeten, zy had zedert dertig uuren pas een kopje vol water geloosd, en zedert zeven nachten geen oog gelooken, en haar ingetrokken buik was zo gevoelig, dat zy ſchrikte voor de minste aanraaking; haare

haare benaauwdheid zo groot, dat ik ze nooit heviger gezien heb. Ik raadde, dat men haar in een bad van warm water zou zetten; dit geſchiedde een uur daar na; na dat zy eerst geklisteerd was, met vier oncen olie van olyven en ook zo veel ſyroop van Althæa; zy gebruikte ook even zo veel van dezelfde ſyroop, vermengd met eens zo veel warm fontein-water, terwyl men ondertusſchen hui van melk voor haar klaar maakte, waar van dit het voorſchrift was:

R Seri Lactis ℔ j;
Mann. Calabrin: ℥ jß.
Solut. Colat. add.
Syr: Alth: ℥ j.
Nitri gran: xij.
Syr: Pap: alb:
Aq: Naph: a ʒ j.
M.

Hier van liet ik haar alle quartier-uuren twee oncen warm gemaakt gebruiken.

De eerste doſis nam zy in het bad, daar zy een gantsch uur in bleef, uit hoofde dat zy zig verbeelde, eenige verligting hier door te gevoelen. Zo dra zy uit het zelve gekoomen was, liet ik haar over den geheelen buik van den *Scrobiculus Cordis* af, tot aan de *Pubes* een *Cataplasma* leggen van kruim van brood, Vlier- en Camillebloemen, in melk gekookt. Zy had weinig baat by het bad gevonden, de pyn bleef even hevig, en zy kreeg geenerlei ontlasting, ſchoon men gehoopt had, dat zy ten minsten eenige

T ont-

ontlasting door de waterloozing gekreegen zou hebben: ik liet haar derhalven eene tweede klisteer zetten vier uuren na de eerste, (het welk ik wel eerder had moogen doen) die zo wel als de derde, welke vervolgens gezet wierd, van geene uitwerking was. Ten laatsten, geene verligting wachtende, zo lang 'er geen ontlasting kwam, schoot my in den zin, om eene proef te neemen, wat eene dampklisteer te weeg zou kunnen brengen. Door middel derhalven van eene klisteerspuit, eene varkensblaas, en eene trechter, (eene ruwe doch nuttige machine) deed ik de rook van het Decoctum van Malva in de darmen koomen, het welk naar wensch slaagde; want na ses minuuten begon de patient reeds eene ongewoone beweeging in den buik te gevoelen; na tien minuuten wierden de instrumenten weggenoomen, daar kwam verandering in de pyn, en een half uur daar na kwam 'er te gelyk zachte, en zeer harde afgang, negen uuren na dat ik een begin gemaakt had met iets aan haar te appliceeren. Ik liet haar vervolgens voor de vierde maal klisteeren met Decoctum van *Malva*, en Syroop van *Althœa*, daar eene nieuwe ontlasting op volgde; de pyn was nu vry bedaard, en de patient zou zig zeer gelukkig gerekend hebben, indien de Verlamming van de vingers niet van een kwaad vooruitzicht geweest was. Des avonds omtrent tien uuren raakte zy eene groote menigte dunne en zeer stinkende stof kwyt, en had tusschen den nacht

en

en den uchtendſtond nog vier andere ontlastingen, na dat zy reeds negen pond hui van melk, en dus byna veertien oncen *manna* gebruikt had, het welk eene goede les is voor die geenen, die geen ſcherpen beitel tegen een harde kwast durven gebruiken, en zwaare ziekten al te zacht behandelen.

Den volgenden morgen, (den elfden dag van 't begin der ziekte) wederkoomende, verſtond ik, dat de pyn zeer draaglyk geweest was. Ik liet haar in plaats van Syroop van *Althæa* en *Diacodium*, een pond hui met een half once Manna en een once *Succus Taraxaci* klaar maaken, om by herhaalde portien te gebruiken. Geduurende den dag had zy twee ſterke en ſtinkende ontlastingen, welke zwaaren brand aan het fondament veroorzaakten; ook raakte zy eene groote menigte troebel water kwyt, het welk een zwaar geel achtig bezetzel gaf; zy bragt den volgenden nacht zwak en ſlaaploos door, en had maar eens afgang.

Den twaalfden dag liet ik by ieder pond hui, gelyk den voorigen dag, daarenboven nog drie drachmaas *Succus naſturtii aquatici* voegen, en wynruit en ſaffraen by de cataplasma; de pyn was bedaard: des avonds ten vyf uuren liet ik haar eene klisteer zetten, daar *Electuarium Diacatholicum* by gedaan wierd, waar door zy nog veele kwaade ſtoffen kwyt raakte; omtrent ten negen uuren ſliep zy twee uuren achter een.

Den dertienden dag liet ik de Manna weg, maar vermeerderde de doſis van de

Succus nasturtii tot een once by ieder pond hui, waar van zy alle half uuren iets gebruikte.

In plaats van hoendernat liet ik haar moeskruiden en brood tot voedzel gebruiken, en 's avonds wederom eene klisteer zetten, waar van zy eene groote ontlasting kreeg; zy sliep vyf uuren achter een, en was den volgenden morgen fris en volkomen gezond, behalven dat zy haare vingers niet beweegen kon.

Den veertienden en vyftienden dag bleef alles in denzelfden staat.

Den festienden liet ik by de klisteer van 's avonds *Electuarium Hieræ picræ* doen, daar wederom eene sterke ontlasting op volgde; een uur daar na nam zy een *bolus* in, bestaande uit twaalf greinen Campher en twee Scrupels *Condit: Florum Anthos*, en dronk daar op vyf oncen van een zeer sterk *Decoctum* van *Bardana*, met zuiker verzoet.

Den zeventienden Hui, eene klisteer, en de *bolus*.

Den agttienden nam zy 's ochtends ten zeven, en 's avonds ten vyf uuren in plaats van hui, die haar tegenstond, hoendernat met *Succus Taraxaci*, *Fumariæ*, *Nasturtii*; 's avonds de *bolus*.

Hier op volgde een zeer goede nacht; des ochtends raakte zy zeer sterk aan 't zweeten, en kon haare vingers, schoon dezelve nog krachtloos waren, beweegen; zy ging voort met dezelfde middelen te gebruiken tot den dertigsten dag toe, wanneer zy volkomen gezond, en van alle verstoppingen in

den

den onderbuik bevryd, de Apotheek vaar wel zei.

TWEEDE WAARNEEMING.

In de maand May van het jaar 1754 had ik het volgende geval: Eene zekere gemeene vrouw, tenger van gestel, had reeds eenige maanden lang sterk gehoest, en zeer veele fluimen opgegeeven, welke men toen ter tyd voor Etter nam; doch, zo als ik naderhand verstond, maar uit slym bestonden, en door een verdikt vocht in de verslapte, doch anders wel gestelde long veroorzaakt wierden; en wyl zy daarenboven zoogende was, en dus langs tweeërlei wegen daaglyks haare krachten vespilde, was 'er, zo als men zeide, groote vreeze, dat zy in 't kort in de teering vervallen zou. Om dit voor te koomen, raadde haar een Apothecar, dat zy driemaal 's daags vyf greinen *Saccharum Saturni* met *Conditum Rosarum* gebruiken zou. Het opgeeven van fluimen verminderde, en hield den sesden dag reeds geheel op; maar den tienden dag, zynde de eerste van eene nieuwe ziekte, begon zy over eene ligte benaauwdheid en eene lastige zwaarte in den buik te klaagen; de afgang, dien zy anders daaglyks had, bleef geheel achter; de benaauwdheid en de pynen namen van dag tot dag toe, en waren den sesden dag reeds zo hevig, dat het haar scheen, dat haar lyf zeer

ſterk als met een yzeren band toegekneepen wierd.

Den zevenden en agtsten dag, deed zy niets dan huilen, en de klisteeren gaven verligting, nog ontlasting.

Den negenden vroeg by haar ontbooden zynde, vond ik haar benaauwd, hygende, zeer zwak, worſtelende met zeer zwaare pynen, en zedert eenige uuren meer of min verlamd aan de armen; de tong en de keel waren byna ſtyf van droogte; zy had eene groote menigte Decoctum van Camille en Anys gebruikt, om de dorst te lesſchen, en de pyn te ſtillen, doch hadt 'er dikwyls van overgegeeven, ook had men haar eenige maalen Theriak, in olie van okkernooten geſmolten, en meer andere middelen van het zelfde zoort doen inneemen; haare pols was klein, ras, en hard. De groote zwakheid, de verſlapping, daar reeds de voorgaande ziekte door veroorzaakt was, en de zucht van de beenen lieten het gebruik van het bad niet toe; ik maakte derhalven een begin met haar eene klisteer te doen zetten, beſtaande uit

Vier Oncen Ol: Lini,
Een Onc. Syr: Diac:
Syr: Alth. & Decoct: Cham: van elks Twee Oncen.

Voorts liet ik de borst en den buik van den hals af tot aan het *Os Pubis* toe met een verzachtend *cataplasma* bedekken, en belastte, dat zy op dezelfde wyze, waar op de voorige patient hui van melk gedron-

dronken had, *Decoctum flor. malvæ*, op elk pond van het welk ik *een Onc. Manna, Honing en Syr: Diacod:* liet doen, warm inneemen zou. Om het nadeel, dat uit de opſtopping van fluimen ontſtond, te vergoeden, raadde ik, dat zy haar hoofd met een deken bedekken, en aldus den verzachtenden waasſem van het zelfde Decoctum inademen zou; alle twee uuren wierdt 'er eene klisteer gezet; na de derde ſcheen het of 'er eenige verligting kwam; nog geen uur na de vierde, na dat zy reeds omtrent agt oncen zo manna als honing gebruikt had, raakte zy met eene onlydlyke pyn een brok kwyt zo hard als een ſteen op de olie dryvende, en ontlastte eene groote menigte ſtinkend en brandig water, en geduurende den nacht, die zeer pynlyk was, ging zy nog ſesmaalen af.

Den tienden dag was de pyn byna bedaard, de mond en de keel vochtig, doch de handen bleeven zwak, zo wel als de patient, die geduurende twee dagen denzelfden drank voort gebruikte, daar, in plaats van *Diacodium*, *Syr*: *V Rad:* by gedaan wierdt; de afgang ging naar behooren, de fluimen kwamen weer voor den dag, doch met weinig of geen hoest.

Den dertienden liet ik langs den geheelen ruggraat, en over den buik eene pleiſter van *Galbanum Crocatum* leggen, en driemaal daags een *bolus* gebruiken uit Campher, Benſoe, Aſa foetida, poeder van alands wortel, en eene kleine doſis balſem van peru met zuiker

gewreeven, daar zy *Decoctum* van *Bardana Sasſafras* en Anthos boven op dronk; daarenboven liet ik de onderſte deelen met doeken, die met *Succinum* berookt waren, wryven, en raadde haar om goed en gemaklyk voedzel te gebruiken.

Op deeze wyze ſes dagen aangehouden hebbende, kon zy den twintigſten dag van de ziekte de linkerhand reeds beweegen, en was den dertigſten volkomen gezond; doch, gelyk ik naderhand gehoord heb, den volgenden zomer onvoorzichtig door een harden regen geloopen hebbende, en door en door nat geworden zynde, raakte zy wederom aan 't hoesten, en ſtierf aan de Teering in 't begin van December. Men verhaalde my dat het kind den derden dag na het gebruik van de *Saccharum Saturni* van de borst genoomen was.

DERDE WAARNEEMING.

Een jong man van drieëntwintig jaaren gebruikte in de maand September 1756 op raad van een baardſchrapper, die beter gedaan had zig alleen met baard-ſcheeren te bemoejen, alle ochtenden ten zeven uuren XII. greinen *Saccharum Saturni* voor eene *Gonorrhæa*, waar aan hy laboreerde: na verloop van vyftien dagen drie drachmaas gebruikt hebbende, bleef de *Gonorrhæa* byna geheel weg, maar hy gevoelde zig inwendig kwaalyk geſteld, was benaauwd, zwak, walgachtig en dorſtig.

Den

Den agttienden dag kreeg hy pyn in de maag. Den drieentwintigſten was de ziekte zo zeer toegenoomen, dat men voor den dood begon te vreezen.

Den 28ſten kreeg hy, zo als men my vertelde, door herhaalde kliſteeren, purgatien, en olieachtige middelen, afgang, en de pyn bedaarde eenigzins, maar de handen en voeten waren zo verlamd, dat hy geen van beiden beweegen kon.

Den 31ſten te hulp geroepen zynde, en oordeelende dat hy geen ontlasting genoeg had, liet ik hem geduurende twee dagen een drank gebruiken van *Decoctum Graminis, Manna, en Casſia*, waar van hy op eene zachte wyze overvloedig afging, en liet vervolgens een zenuw verſterkend *Cataplasma* op den buik, en een diergelyk op den rug-graat leggen, en deed het geheele lichaam wryven.

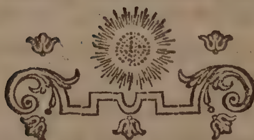
Van den 31ſten tot den 38ſten dag gebruikte hy alle uuren zo wel by dag als by nacht drie oncen van een *Decoctum van Eringium, Salzaparilla en Guajacum* met honing zoet gemaakt.

Den 39ſten ſchreef ik hem, na dat hy alvoorens tweemaal geklisteerd was, daar eene groote ontlasting op volgde, eenige bolusſen voor, om viermaal daags alle vier uuren te gebruiken, beſtaande uit *Serpentaria Virginiana, Camphora, Aſa foetida, en eene kleine doſis wel bereide Sulphur Aurat. Antimonii* waar op hy een kopje van het *Decoctum* moest drinken.

Den 40ſten deed ik een half grein *opium* by den *bolus*, dien hy 's avonds innam, dewyl hy nog niet wel ſlaapen kon; hier volgde een goede nacht op.

Den 41ſten liet ik hem 's ochtends en 's avonds III oncen mallaga wyn gebruiken, waar door hy zeer verſterkt wierd.

Den 42ſten begon hy het rechter been te beweegen; den 50ſten kon hy door middel van dezelfde remedien, de opium alleen, waar van ik my maar eens bediend heb, uitgezonderd, de handen en voeten naar genoegen beweegen; eene gezonde dieet, zwaare wynen, en te paard ryden herſtelden de krachten vervolgens geheel en al, en hy heeft nooit iets meer van de *Gonorrhæa* vernoomen.

6. OVER

6. OVER DE ZIEKTEN, SPRUITENDE UIT HET GEBRUIK VAN GEHOORNDE ROGGE OF SPOOR-ROGGE.

(*Briefswyze voorgedraagen aan den vermaarden, zeer geleerden Heere* G. BAKER.)

MYN HEER!

Het is my ten uitersten aangenaam, zeer geleerde Heer, dat gy niet ongunstig over myne ſchriften oordeelt, en ik heb uw voortreflyk werk over de *Dyſenterie* en *Catarrhus* met veel vermaak ontfangen, en zeer tot myn voordeel geleezen en herleezen. Al het geen aangaande de gehoornde of ſpoorrogge gevonden wordt in myn boek, genaamd, *Raad voor de Gezondheid*, *enz.* is niet van myn werk, maar uit een onbekenden Franſchen Schryver van Parys overgenoomen. Dit Kapittel, en alle de anderen over verſcheide ſleepende ziekten handelende, van pag: 420 tot 504, zyn byvoegzelen van denzelfden auctcur, welke ik afgezonderd heb in de tweede uitgaave te Lauſanne, ſchoon veel meer uitgebreid dan de eerste, en welke uwe boekverkoopers BECKET en DE HONDT in 't Engelsch hebben laaten overzetten.

Om

Om u egter genoegen te geeven, zend ik u hier nevens het geen ik voordeezen, onder het nagaan van eenige deelen van de *Diætetica*, aangaande deeze ſtoffe by een verzameld had. Vind gy het zelve der moeite waardig, zo kunt gy het op myn naam in de byeenkomsten van de geleerde Societeit, voorleezen.

De graanen, de Tarwe zo wel als de Rogge, zyn voornaamlyk aan drieërlei zoorten van ongemakken onderhevig, te weeten: aan het Roest *Rubigo*, de Brand *Uſtilago*, en het Spoor *Secale Cornutum.* Deeze ongemakken worden doorgaans zeer verward beſchreeven, voornaamlyk de twee eerste: ik zal derhalven dezelve een weinig naauwkeuriger bepaalen.

Het Roest, *Rubigo*, by Uwl: zo als ik zie, *Mildew*, by de Franſchen *Rouille*, en de Italiaanen *Ruggine* genaamd, is een klevend poeder, van eene geele naar het roode trekkende koleur, het welk zig aan den halm en de duist of dop van verſcheide grazige plantgewasſen vasthegtende, dezelver groei belet, waar door het graan, geen genoegzaam voedzel ontfangende, uitteert, verdroogt, en byna in 't geheel geen meel uitlevert. Dit ongemak wordt op zommige plaatzen, zo ik my niet bedrieg, *Bled vanté* genaamd. Het gemeen is van gedachten dat het graan door een heeten wind verſchroeid is. Brand, of, zo als anderen het noemen, Kanker in het koorn, in het Franſch *Brulure ou Nielle*, in het

Ita-

Italiaansch *Fuligine*, is een algemeene naam, het zwart worden van het Koorn betekenende. Men onderſcheidt dit ongemak in tweeërlei zoorten. Het zwart in het Koorn (*Carbunculus*, *Carbo*, in het Fransch *Charbon*,) naamlyk, en de Molm of Vermolming in het Koorn *Caries*, *la Carie*.

Het zwart in het Koorn, is eene ziekte, welke uitwendig niet wel te kennen is, als alleen door dat de kern zig eenigzins ronder vertoont, terwyl dezelve ondertusſchen inwendig met eene zwarte lymige en ſtinkende ſtof vervuld wordt. De graanen, daar het zwart in is, zetten zig zomtyds zeer ſterk uit. DU HAMEL heeft deeze ziekte *la bosſe* genaamd.

De aart van dit ongemak vertoont zig duidlyk in het Oost-indisch Koorn, *Mais* genaamd, volgens de waarneemingen van BONET, (*a*) die greinen gezien heeft zo groot als een hoenderei, geheel opgevuld met eene zwarte ſtinkende en etterachtige ſtoffe, in verſcheide laagen verdeeld.

De Molm of Vermolming in het Koorn, *Caries*, *la Carie*, welke doorgaans met den algemeenen naam van *Nielle* betekend wordt, is een ongemak waar door de Tarwe, de Rogge, en verſcheide andere plantgewasſen worden aangedaan, het welk niet alleen de grei-

(*a*) Recherches ſur l'uſage des feuilles dans les plantes p. 327.

greinen maar ook de bloemen en bladeren bederft onder de gedaante van een zwart en lymig poeder, het geen zig overal aanhegt, en alles wat het aanraakt vernielt.

Deeze ziekte schynt het koorn aantetasten, wanneer het bloeit, waar door het nooit tot rypheid komt, want ik geloof niet, dat het zulk bederf onderhevig is, wanneer het reeds tot rypheid gekoomen is. Ik bezit verscheide Koorn-airen, door de molm aangedaan, welke door de besmetting van dit poeder van alle kanten zwart-achtig van koleur geworden zyn, en in plaats van koorn, alleen wit-achtige doppen vertoonen, en in het midden derzelver iets vezelachtig, dat het vezelachtige gedeelte of het beginzel van het koorn schynt geweest te zyn. Ik zend 'er u hier nevens eenige van toe. Dit poeder heeft weinig reuk nog smaak, en was zelfs zodaanig, toen het eerst' ingezameld wierd.

GINANNI is van gedachten, dat de Molm in oude tyden reeds bekend geweest is; maar het zwart in het Koorn is van jonger datum, want men heeft 'er in Lombardye voor het jaar 1730, en te Cesenna voor het jaar 1738, nooit van gehoord

De gehoornde of spoor-Rogge *Ergot*, is een ongemak van een geheel ander zoort, en valt, volgens getuigenis van myn vriend HALLER, alleen op de Rogge en op twee of drie andere grazige plantgewasfen van de Alpen. Het bestaat in eene onregelmaatige uit-

uitgroeijing van het Rogge-grein, het welk eene fubftantie, als tusfchen een grein en een blad in, verkrygt, van eene donker groene en onregelmaatig vermengde koleur, (zo als ik zelf gezien heb, fchoon zeer zeldzaam, want het valt in onze landftreeken weinig voor) en, volgens de waarneemingen, welke MARCHAND en VAILLANT voor deezen reeds gedaan hebben, dikwyls veertien of vyftien linien lang, en twee linien breed. Niemand heeft deeze greinen naauwkeuriger befchreeven, dan C. N. LANGIUS, die 'er zelfs proeven over derzelver aart bygevoegd heeft. Wanneer ze gezaaid worden, fpruiten ze niet uit. Men vindt 'er veel van in regenachtige jaaren, of wanneer een heete zomer op een regenachtig voorjaar volgt (*a*).

Dit fchynt eenvoudig te zyn, maar de verwarring der naamen, heeft, zo als ik reeds gezegd heb, gelegenheid gegeeven tot verfcheide misvattingen. Uit de alleroudfte fchriften blykt het dat het Roest in het Koorn altyd bekend geweest is. Ook zyn de Ouden niet onkundig geweest van de Brand in het Koorn, *Fuligo* of *Uredo* van hen

(*a*) Het werk van Langius, Raadsheer en Doctor te Lucern, is aldaar in het jaar 1717 in het Hoog-duitsch uitgekomen. De zin van den titel is: *Befchryving der ziekten, welke uit het eeten van Spoor-rogge onder het brood fpruiten.* Men vindt 'er een goed uittrekzel van in de *acta Erudit.* van het jaar 1718, pag. 309.

hen genaamd; maar de vermaarde Graaf GINANNI (*a*) die zeer geleerd over de ziekten van het graan op het veld geschreeven heeft, klaagt, dat men zo wel in oude als in laatere tyden, Brand en Roest door malkander verward heeft, en hy is vast van gevoelen, dat die ziekte, welke RAMAZZINUS in zyne verhandeling over de Epidemie van het Jaar 1692 onder den naam van *Rubigo* of Roest beschreeven heeft, eigenlyk *Ustilago* of Brand geweest is.

Dezelfde Schryver klaagt ook, dat zommige Aucteuren stoutlyk aan de *Ustilago* of Brand eigenschappen hebben toegeschreeven, welke alleen aan *Rubigo* (van de Ouden ook *ærugo* genaamd,) of Roest toebehooren, en hy brengt verscheide plaatzen by, waar uit ten vollen blykt, dat de Brand in het Koorn *Uredo* of *Fuligo* (want het woord *Ustilago* is van een jonger datum,) in de eerste tyden, gelyk ik reeds gezegd heb, wel bekend is geweest, doch niet dan zeer onvolkomen.

Aangaande de benaaming van de gehoornde of Spoor-rogge, *Secale Cornutum*, is minder verwarring, want schoon dit ongemak onder verscheide benaamingen voorkomt, gelyk als *Secale luxurians*, *Mater Secalis*, (by de Duitschers, *Mutterkorn*, *Orga*, *Clavus Secalinus*, zo als LANGIUS het noemt, loopt men egter geen gevaar om het met andere ziek-

(*a*) Delle malattie del grano in herbâ tractato storico fisico 4. in Pesaro 1759.

ziektens te vermengen, de vermaarde MONETA (*a*) is misschien de eenigste, die hier eene misvatting te weeg zou kunnen brengen, want hy zegt, dat het spoor, *Secale Cornutum* nergens anders in bestaat dan in eene bovenmaatige uitzetting der greinen, door al te weelig te groeijen in vruchtbaare jaaren, daar in 't geheel geen kwaad uit spruit, en hy voegt 'er tegen het gevoelen van alle anderen nog by, dat het zelfde ongemak ook plaats kan hebben in de Garst en de Tarwe. Maar die goede Man heeft waarlyk nooit *Secale Cornutum*, of het Spoor, gezien, maar alleen dat zoort van greinen, waar aan niets ontbreekt dan dat zy al te groot zyn, en die alle jaaren overal voorkoomen.

In een zekeren brief van eene Vrouw, door SALERNE (*b*) in 't licht gegeeven, wordt gezegd, dat de gehoornde Rogge dan eens grooter, dan eens kleinder is dan de gemeene Rogge, en de beroemde HANOVIUS (*c*) schynt van gedachten te zyn, dat de gehoornde Rogge zomtyds eene vermagering of uitteering van het grein is, maar alle de overigen verschillen van deeze drie.

In

(*a*) Comm. de rebus in historia naturali et medicinâ gestis t. iij p: 520.

(*b*) Memoire sur les Maladies, que cause le seigle ergotte, dans les Memoires de Mathematique & de Physique presentés â l'Acad: royale des sciences t. ij. p. 161.

(*c*) Comm. de rebus in Historia &c. op de zo even aangehaalde plaats.

In Solonie, wordt het *Ergot*, in Vastinium, *Bled Cornu*, genaamd. (*a*) zo dikwyls derhalven als 'er gesprooken wordt van Roest, *Rubigo*, Brand, *Ustilago*, of Spoor-Rogge, *Secale Cornutum*, moet men wel in acht neemen, dat, Roest *Rubigo*, *Ærugo*, *Ruggine*, *Robbiga*, *Mildew*, *Rouille*, *Suc miellé*, en misschien *Bled vanté*, eene en dezelfde ziekte, maar dat Brand, *Ustilago*, *Urédo*, *Fuligo*, *Nigella*, *Volpe*, *Nielle*, *Brulure*, eene andere ziekte is, welke haare twee byzondere zoorten heeft, de Molm naamlyk, *Caries*, en het Zwart, *Carbunculus*, en eindlyk, dat de gehoornde Rogge, *Secale cornutum*, *Secale luxurians*, *Mater secalis*, *Mutterkorn*, *Orga*, *Clavus secalinus*, eene derde ziekte is, geheel verschillende van de twee voorigen.

De Ouden waren niet onkundig, dat alle bedorve graanen een schaadlyk voedzel uitleveren, en GALENUS, tot heden toe de beste schryver over de Diætetica, geeft zeer fraaie lessen wegens de nadeelen van zwart Koorn, dat is *Ustilago*, en Dolik, *Lolium*, waar van hy aan de bakkers het gebruik ernstig verbiedt, tellende ter zelver tyd de onge-

(*a*) BOMARE Dict: d'Hist: Natur: by 't woord *Seigle*. Deeze voortreffelyke schryver, wiens werk een jaar na deezen brief in 't licht gekoomen is, geeft eene goede en korte beschryving van de *Rubigo* en *Ustilago*, by 't woord *Bled*; en van de *Secale Cornutum*, by 't woord *Seigle*.

gemakken op, die hy hier uit heeft zien ontſtaan. (*a*)

Het brood, dat gebakken wordt van Koorn daar de Brand of het Zwart in is, (want ik heb tot heden toe nog geen greinen gezien, daar ten deele de Molm, *Caries*, in was, en die ten deele gezond waren) ryst niet wel, en wordt nooit ter deeg gaar; daarenboven is het lymig, zwaar, walgt den geenen die 'er ongewoon aan is; en, indien ik my niet bedrieg, is het in 't jaar 1758, wanneer het hier ſterk gebruikt wierd, de oorzaak geweest van veele ſleepende ziekten van den buik en de huid. LONGOLIUS heeft een man gezien, die uit nieuwsgierigheid eenige greinen tarwe, daar de Brand in was, doorgeſlokt hebbende, zwaare pyn in de leden kreeg, waar van hy door eenige afgangen geneezen wierd.

Maar de zwaarste rampen ſpruiten uit het eeten van Spoor-Rogge, *Secale cornutum*, en dewyl het waarſchynlyk is, dat de Rogge van de oudste tyden af altyd aan deeze ontaarting onderhevig geweest is, zou ik durven vastſtellen, dat door alle Eeuwen heen altyd eenige menſchen vervallen zyn in die ongemakken, die 'er door veroorzaakt worden, ſchoon de oude genees-kundige ſchryvers daar geen gewag van maaken, want de eer-

(*a*) De alimentorum facultatibus l: i c. 37.

eerste naauwkeurige beschryving, die men daar van vindt, is van het jaar 1596; en van dien tyd af aan hebben dezelve in verschei-de deelen van Europa op eene verschriklyke wyze gewoed, veroorzaakende stuiptrekkin-gen of heet vuur, *Gangræna*. Ik zal kortlyk, en in eene historische order, alle deeze ram-pen beschryven.

F. HOFFMAN, geeft ons eene beschryving van de tweeërlei toevallen deezer ziekte. (*a*) Ik zal eerst de stuiptrekkingen, en vervolgens het heet vuur, *Gangræna*, beschryven.

In het jaar 1596 heeft in Hessen en omleg-gende plaatzen eene Epidemicque ziekte, met stuiptrekkingen verzeld, gewoed, wel-ker oorzaak de Medicynsche Faculteit van Marpurg aan het gebruik van Spoor-Rogge heeft toegeschreeven. In het jaar 1597 heeft deeze Faculteit een boekje in het Hoogduitsch in 't licht gegeeven, aangaande de toeval-len, oorzaak, en geneezing van deeze ziek-te, waar uit SENNERTUS (*b*) het zyne schynt genoomen te hebben. Ik zal uit de wydloopi-ge beschryving die by deezen alom bekenden auÄteur ligtlyk te vinden is, alleen eenige weinige merkwaardige zaaken aanhaalen.

I. Die

(*a*) Patholog. general. part. II. c. IX. §. 16. in scholio.

(*b*) De Febribus l: IV: c XIV. de febre maligna cum spasmo. WILLIS heeft in de voorlede Eeuw, en CARTHEUSER in zyne Pathologie onlangs, deeze ziekte uit SENNERTUS uitgeschreeven.

I. Die door de vallende ziekte aangedaan wierden, bleeven in 't vervolg daarvan niet ten eenemaal bevryd.

II. Die zinneloos wierden, bleeven gek tot haaren dood toe.

III. Schoon eenigen nog wel vyftien jaaren na den aanval van deeze ziekte in het leven bleeven, bevonden zy zig egter alle jaaren in de maand Januari en Februari zeer kwalyk.

IV. Deeze ziekte was niet vry van te besmetten, het geen men nergens anders vermeld vindt.

V. De doode lichaamen van menschen, die door deeze ziekte weggesleept wierden, waren veel rasser bedorven, dan of zy aan eene andere ziekte gestorven waren. (*a*)

VI. De dieren zelfs bleeven 'er niet altyd bevryd van, in 't byzonder de harten, die 'er zo wel als de menschen door aangedaan wierden, en als door eene slaapziekte bevangen op den grond neder vielen. (*b*)

Volgens het getuigenis van HOFFMAN grasseerde dezelfde ziekte in Voichtland in de jaaren 1648, 1649, 1675.

In het jaar 1702 woedde zy door het gantsche district van Fryburg, en in het jaar 1716 vertoonde zy zig in Saxen en de Lausnits, welke Epidemie G. V. VEDELIUS beschreeven

(*a*) A. O. GOELIKE exercitationes subcessivæ T. II. p. 17.

(*b*) Ibidem. pag. 23.

ven heeft. (*a*) Terzelver tyd gaf A. O. GOELIKE eene verhandeling over dezelfde ziekte in 't licht, waar in hy uit alle de Schryvers, die 'er tot dien tyd toe over geschreeven hadden, als HORSTIUS, BUDDAEUS, LONGOLIUS, HABERKORN, WILLISK, en anderen, naauwkeurige uittrekzels gemaakt, en den verschillenden aart van deeze ziekte in byzondere Epidemien aangetekend heeft (*b*).

In het jaar 1717 liet deeze ziekte zig op verscheide plaatzen van Duitschland zien. In het jaar 1722 tastte zy Silesien aan, en hier door is de verhandeling van VATERUS in het licht gekoomen (*c*). In het jaar 1736 doorliep zy de Heerschappye van Saboth in Silesien, en het Waterburgsche gebied in Bohemen. G. H. BURGHART heeft de Epidemie van Saboth beschreeven, maar voor het grootste gedeelte in 't Hoogduitsch, (*d*) en die van Wartenburg is zeer naauwkeurig afgeschetst door I. A. SRINC, die alleen vyf honderd patienten bezogt heeft (*e*). De ziek-

(*a*) *Dissertatio de morbo Spasmodico Epidemico maligno in Saxonia, Lusatia, vicinisque locis grassato. Jenæ* 1717.

(*b*) A. O. GOELIKE *Exercitationes subcessivæ L. II. p.* I. een goed werk, wel waardig om te leezen.

(*c*) *Chr.*, VATERI *Dissertatio de morbo spasmodico populari Silesiaco. Vitebergæ* 1723.

(*d*) *Satyræ medicorum silesiacorum specim. III. obs.* 4.

(*e*) *Satyræ Medicorum Silesiæ specim. III. observat. V.*

ziekte droeg zig op de volgende wyze toe:
„ Zy begon met eene lastige kitteling van
„ de voeten, even als of 'er mieren door kroo-
„ pen; hier op volgde binnen kort eene
„ zwaare pyn in de Maag, vervolgens wier-
„ den de handen, en eindlyk ook het hoofd
„ aangedaan. Op deeze kitteling van de
„ handen niet alleen en de voeten, maar zelfs
„ van de vingers en de teenen, volgde eene
„ zo ſterke zamentrekking, dat de allerſterk-
„ ſte man ze niet beletten kon, zo dat men
„ zou gezwooren hebben, dat die ledemaa-
„ ten uit het lid getrokken wierden. De
„ patienten gaven met een luid geſchreeuw te
„ kennen, dat het even eens was, als of
„ hunne handen en voeten verbrand wierden,
„ terwyl het zweet langs hun lichaam ſtroom-
„ de. Na de pyn wierd het hoofd zwaar en
„ duizelachtig, en de oogen beneveld. Zom-
„ migen wierden of geheel blind, of zagen
„ dubbeld, zy verlooren hunne memorie, en
„ verſtand, en waggelden heen en weder als
„ dronke menſchen. Eenigen wierden dol,
„ anderen zwaarmoedig, zommigen ſlaape-
„ rig.

„ Die boven de vyftien jaaren waren, kree-
„ gen dikwyls de Vallende ziekte. Van deezen
„ ſtierven de meesten. Hun hoofd wierd door
„ ſtuiptrekkingen achterwaarts getrokken,
„ en uit hun mond liep geele groenachtige
„ of bloederige kwyl. De tong wierd door
„ de ſtuiptrekkingen dikwyls gekwetst, en
„ zwol by wylen zo ſterk op, dat 'er de ſpraak

„ door belet wierd, terwyl ondertusſchen de
„ kwyl in eene zeer groote menigte uit den
„ mond vloeide. Ik heb 'er gezien, die door
„ eene zwaare pyn in de maag overvallen
„ wierden, waar op braaking, vallende ziek-
„ te, en de dood volgden. Die na de kit-
„ teling van rilling en koude verſtyft wierden,
„ leeden minder ongemak aan de handen en
„ voeten. Op alle deeze elenden volgde nog
„ Honds-honger. Veelen waren onverzaad-
„ lyk, zeer weinigen waren afkeerig van
„ ſpyzen. Zommigen kreegen builen in den
„ nek, die egter van Pest-builen verſchilden.
„ Hier uit kwam een geele etter te voorſchyn,
„ met eene ondraaglyke en brandende pyn.
„ Anderen kreegen vlakken op de voeten naar
„ vlooi-beeten gelykende, die tot de agtſte
„ week duurden. Eenigen kreegen lelyke
„ vlakken in het aangezicht. Allen hadden
„ zonder onderſcheid een gezonden pols.
„ Op de ſtuiptrekkingen volgde eene verſty-
„ ving der leden, zo dat zy de handen of
„ voeten niet gebruiken konden. Deeze
„ verſchriklyke ziekte ſpeelde by deezen,
„ twee weeken, by geenen; vier weeken,
„ by eenigen, ſes of agt, ja zelfs by zommi-
„ gen twaalf weeken lang haare rol. Zomtyds
„ had zy ook haare tusſchenpooſingen, ge-
„ duurende welken tyd de patienten eenige
„ rust genooten. In den beginne ſtierven 'er
„ honderd aan, voor het grootſte gedeelte
„ kinderen, want onder de vyf honderd
„ zie-

„ zieken waren drie honderd kinderen. (ik tel
„ onder de kinderen allen die onder de vyftien
„ jaaren zyn.) Twee gantſche huisgezinnen
„ zyn 'er van geſtorven, zonder dat 'er een
„ overbleef. Ik kan egter heilig betuigen
„ dat hier geene beſmetting plaats had. De
„ vreeslyke toevallen van deeze ziekte, zegt
„ BURGHARDUS, en de verſchriklyke ſtuip-
„ trekkingen, waar door de uiterſte deelen
„ van het lichaam, de armen naamlyk, de
„ voeten, het hoofd, de oogen, de lippen,
„ op eene wonderbaarlyke wyze getrokken
„ wierden, en het gebruik der reden geheel
„ benoomen wierd, konden door geenerlei
„ hulpmiddelen bedwongen worden (*a*).

„ Zelden bedaarde de ziekte eenigzins voor
„ de derde week, en veelen die nog medi-
„ camenten gebruiken, nog eene goede le-
„ venswyze houden wilden, bleeven eene of
„ twee maanden lang zukkelen. Die 'er een
„ zoort van continueele koorts by kreegen,
„ waar door zy, en na de verheffingen van
„ de koorts, en na de ſtuiptrekkingen, ſterk
„ aan 't zweeten raakten, kwamen de ziekte
„ eer-

(*a*) VEDELIUS, die maar alleen eenige by-
zondere gevallen in een Dorp waargenoomen heeft,
verhaalt, dat hy patienten gezien heeft, die in
eene dolligheid vervielen, anderen, die geheel ver-
ſtyfd wierden, zommigen die voorwaarts, en eeni-
gen, die agterwaarts door ſtuipen getrokken wier-
den.

„ eerder te boven. Die 'er aan ſtierven, ver-
„ vielen kort voor hunnen dood in verlam-
„ ming, en zelfs in eene beroerte. De vrou-
„ wen hadden langer tusſchenpooſingen, maar
„ wierden 'er heviger door aangetast, wan-
„ neer de ſtonden op handen waren: na dien
„ tyd klaagden zy alleenlyk, geduurende
„ eenige weeken, over groote zwakheid, tot
„ dat de tyd der ſtonden wederkoomende
„ nieuwe toevallen te weeg bracht.

„ Die geenen eindlyk, die het geluk had-
„ den, om deeze ziekte te boven te koo-
„ men, waren nog langen tyd daar na onder-
„ hevig aan eene groote zwakheid in hunne
„ ledemaaten, ja zelfs aan ſtrammigheid van
„ het een of ander lid, onvermogen om het
„ zelve te beweegen, en bleeven ſtomp en
„ dof van geest.

„ In het jaar 1741 eindlyk tot in het Nieu-
„ we Mark doorgedrongen zynde, bleef zy
„ in dat gewest tot aan de maand May van
„ het volgende jaar woeden; men vindt
„ hier van eene naauwkeurige en leezenswaar-
„ dige beſchryving by MULLER; (*a*) zy
„ begon op dezelfde manier, had denzelfden
„ voortgang, toevallen van ſtuipen en ver-
„ lamming, hardnekkigheid, en uiteinde,
„ als die ziekte, welke SRINC beſchryft;
„ het

(*a*) *C. A. a Bergen & J. M. F. Mulleri disputatio de morb. epid: ſpasm. convuls: contagii experte, Francofurt: ad Viadrum* 1742 eene nuttige verhandeling, welke men in de verzameling van HALLER vinden kan.

„ het eenigſte onderſcheid was, dat 'er zig „ hier altoos koorts by voegde, waar van de „ patienten in Bohemen bevryd bleeven". Of zig deeze droevige ziekte zedert dien tyd in andere gewesten geopenbaard heeft, is my onbekend.

Ik zal nu, waarde vriend BAKER, tot het tweede zoort van ongemak overgaan, het welk de Spoor-rogge veroorzaakt, het heete vuur (*Gangræna*) naamlyk.

Uit verſcheide waarneemingen, welke ik by een verzameld heb, blykt het, dat deeze ziekte in zommige plaatzen van Vrankryk in het jaar 1630 reeds bekend geweest is, gelyk THUILIER, (*a*) die Lyfmedicus van den beroemden Hertog van SULLY was, getuigd heeft. In de jaaren 1650, 1670, 1675, ging zy in zwang op zommige plaatzen van Aquitanie, Solonie, Vaſtinie, en in het jaar 1674, voornaamlyk in de omliggende plaatzen van den berg Argiſum volgens getuigenis van PERRAULT. (*b*) Het eerste toeval was eene verdooving van de beenen, vervolgens pyn met eene ligte zwelling zonder ontſteeking, en hier op volgden zeer ſchielyk eene koude, loodverwige miskleurigheid, verſterving of koud vuur, en afvalling van het lid. In Solonie was 'er geen koorts by, en de pyn draaglyk. Zy gebruikten 'er in 't geheel geen hulpmiddelen voor, maar de

(*a*) *Lettre de M. Dodart au Journaliste des Scavans Ann.* 1676 *t.* IV. *p.* 79.

(*b*) *Journal des Scavans, ibidem.*

de neus, de vingers, handen, voeten, armen, beenen, dyen, wierden van zelfs door het koud vuur aangetast, en vielen af. In het jaar 1695 heeft de vermaarde Geneesheer I. C. BRUNN te AUGSBURG eene vrouw gezien, welke, door het eeten van Spoor-Rogge, ſtuipen en het koud vuur in de handen gekreegen had, doch voor het overige zig wel bevond, en hy vernam van den chirurgyn, die haar verzelde, en onlangs haaren voet, daar uit dezelfde oorzaak het koud vuur in gekoomen was, afgezet had, *dat dit zoort van bedorven graan de oorzaak was, dat de inwoonders van de Hartzwald niet alleen aan wonderlyke ſtuiptrekkingen onderhevig waren, maar zelfs door het koud vuur hunne Ledemaaten verlooren.* (*a*)

In het jaar 1709 trof dezelfde ramp op nieuw Solonie, welke plaats zelden geheel van het Spoor in de Rogge bevryd is, maar in dat jaar was 'er het vierde gedeelte der Rogge mede beſmet. De vermaarde NOEL, Chirurgyn van het gasthuis van Orleans, (*l'hotel Dieu*) had binnen het jaar boven de vyftig patienten, die van dit bedorven koorn gegeeten hadden (*Ergotés*) waar van het grootste gedeelte uit mannen en jongens beſtond, zynde 'er geen eene vrouw en maar zeer weinig meisjes onder. (*b*) De ziek-

(*a*) Act. Curioſor. Nat. Decur. tert. Anno 2. obſervat. 224.

(*b*) Histoire de l'Academie Royale des Sciences, Anno 1710 pag. 80.

ziekte begon meest altyd aan de teenen, (by een eenigen wierd de hand aangedaan) en ſtrekte zig zomtyds uit tot het opperſte gedeelte van de Dye.

Het eerſte toeval na het eeten van het bedorven brood, was een zoort van dronkenſchap. Vier ſtierven 'er na het afzetten van de beenen, dewyl de grangreen tot aan het lichaam zelfs voortliep, het welk my een nieuw bewys ſchynt te zyn van het gevaar van 't afzetten, voor dat de gangreen aan 't ſtaan is. Zodaanige afzetting is even zo ſchaadlyk, als het ſtuiten van het zweeten in kwaadaartige ziektens. Te Blois viel een droevig geval voor, het welk FONTENELLE aldus verhaalt.

„ Een zekere boer wierd op eene elendige
„ wyze aangetast; de gangreen deed hem
„ eerst alle de teenen van den eenen voet
„ afvallen, vervolgens die van den anderen,
„ daar na het overige van de twee voeten,
„ en eindlyk ſcheidde zig het vleesch van
„ de twee beenen, en vervolgens van de dyen,
„ geheel af, zo dat 'er niets dan de bloote
„ beenderen overig bleef. Ten tyde dat
„ men dit verhaal ſchreef, begonnen de hol-
„ ligheden der Heupe-beenderen wederom
„ met goed vleesch bezet te worden." (*a*).

In het zelfde jaar, dat wegens deszelfs ſtrenge Vorst overal zeer bekend is, open-

„ baar-

(*a*) Histoire de l'Academie Royale des Scienc. Anno 1710 p. 81.

baarde zig deeze ziekte voor het eerst in het gebied van Lucern, en voor de tweede maal in de jaaren 1715 en 1716, wanneer zy ook te gelyk tot in Zurich en Bern doordrong.

Dit is de Epidemie, welke LANGIUS aldus verhaalt: „ Na eene voorafgaande vermoeid- „ heid, welke korter of langer duurde, en „ van geen koorts verzeld was, gevoelden „ de patienten in hunne ledemaaten eene „ koude, waar door dezelve bleek en gerim- „ peld wierden, even als of ze te lang in „ warm water gedompeld geweest waren; „ de aderen verſchoolen zig geheel en al „ onder deeze gerimpelde huid. Hier door „ ontſtond een verdooving en gevoelloosheid, „ (blyvende egter eenig vermogen tot „ beweegen over, ſchoon het met zeer veel „ moeite geſchiedde) terwyl de ledemaaten „ ondertusſchen inwendig door eene zeer „ hevige pyn wierden aangedaan, welke „ door de warmte van de Lucht of van het „ bed zeer verzwaard wierd, doch in eene „ koude plaats eenigzins verminderde, en „ eindlyk in eene byna ondraaglyke aan- „ doening van koude veranderde. Deeze „ moeielyke aandoening van koude begon „ van de uiteindens der ledemaaten, ver- „ ſpreidde zig van langzaamerhand verder, „ en klom uit de vingers opwaarts naar de „ handen, armen en ſchouders, en uit de „ teenen naar de voeten, beenen en dyen, „ tot dat het aangedaane deel door het koude

„ vuur

„ vuur verteerd en zwart geworden zynde,
„ of van het lichaam zelf, of van het naaste
„ lid geheel af viel. Daar waren 'er, die
„ zonder eenige pyn gevoeld te hebben, een
„ of twee leden van hunne vingers of teenen,
„ door het koude vuur afgevallen, in hunne
„ handſchoenen of kousſen vonden. Geduu-
„ rende de ziekte bleeven de overige deelen
„ van het lichaam redelyk wel geſteld,
„ behalven dat de patienten door de hevig-
„ heid van de pyn een weinig koorts kreegen,
„ en, na het gebruik van heet voedſel,
„ ſterk zweetten van het hoofd af tot de
„ borst toe, onrustig ſliepen, en benaauwd
„ droomden ". (*a*)

Zedert dien tyd weet ik niet dat men deeze ziekte in Zwitzerland weer gezien heeft, maar in het jaar 1709 heeft NOEL daar van in het gasthuis te Orleans drie of vier Epidemien waargenoomen. (*b*) Zelfs ſchynt dezelve in die gewesten eene Landziekte te zyn, want men leest, in de Acta van de Koninklyke Societeit der Wetenſchappen te Parys, een verhaal van eene gelyk-zoortige Epidemie, van den vermaarden DU HAMEL beſchreeven, volgens het verhaal van MULCAILLE, van eene zeer kwaadaartige natuur, want de meesten ſtierven. „ In Solonie
„ regeert geduurende den oogst eene ziekte,
„ ERGOT of SPOOR genaamd, welken
„ naam

(*a*) Acta Eruditorum Anno 1718 pag. 309.
(*b*) Quesnai traité de la gangrène p. 408.

„ naam zy gekreegen heeft, om dat ze „ veroorzaakt wordt door het gebruik van „ bedorven koorngreinen, welke de gedaante „ van ſpooren of achter-klaauwen van ge- „ vogelte hebben. Door het eeten van dit „ bedorven koorn verkrygt het bloed eene „ rottige en gangreneuſe hoedaanigheid, „ welke zig het eerst aan de voeten en bee- „ nen openbaart met eene pynlyke vermoeid- „ heid, en eene uiterlyke blaauwe miskleu- „ righeid, waar op een meer drooge dan „ vochtige gangreen volgt, daar zomtyds „ wormen uitkoomen.

„ Eindlyk ſcheiden zich de teenen van „ hunne geledingen en vallen te gelyk met „ den achtervoet, *Metatarſus*, af, en vervolgens „ valt de geheele voet als mede het been „ zelfs tot het dyebeen toe, dat uit de „ holligheid van het Heupe-been uitvalt. „ Het zelfde gebeurt aan de bovenſte extre- „ miteiten, en men heeft menſchen gezien „ in 't *Hotel Dieu*, die niets anders dan „ de romp overig hadden, en evenwel „ nog verſcheide weeken leefden, want op „ het afvallen van deeze ledemaaten volgen „ nooit bloedſtortingen. Tot heden toe „ heeft men niet kunnen ſlaagen in het ge- „ neezen van deeze ziekte, welke meer dan „ ſestig menſchen heeft weggeſleept. (*a*)"

De

(*a*) Mem. de l'Acad: Royal. des Scienc. Anno 1748 p. 528.

De beroemde SALERNE (*a*) heeft nog eene andere Epidemie beſchreeven, waar van dit de voornaamſte verſchynzelen waren.

I. *Zy* tastte beide de Sexen en van allerlei ouderdom aan, doch bepaalde zig by de knie, daar integendeel in het voorgaande jaar, het welk misſchien dat geweest is, waar van MULCAILLE geſchreeven heeft, een jongetje van tien jaaren beide zyne dyen, en zyn broeder, die veertien jaaren oud was, het been van de eene zyde, en de geheele dye van de andere zyde, verloor; (beide deeze ſtierven na verloop van 28 dagen).

II. Schoon 'er eenige weinigen doorkwamen, leefden zy egter niet lang daar na.

III. Het afzetten verhaastte den dood.

IV. Van honderd en twintig patienten bleeven 'er naauwlyks vier of vyf over, alle de anderen ſtierven binnen de ſes maanden.

V. Het bloed was zo lymig, dat het naauwlyks uit de geopende aderen uitdroop.

VI. De ontſteeking van de huid was een voorteken van eene aanſtaande Suppuratie daar ter plaats.

VII. Na het afzetten had men nog verband nog tourniquet noodig.

VIII. In Solonie, het welk een moerasſige Landſtreek is, viel de kwaal voornaamlyk op de voeten.

IX. Al-

(*a*) Memoires de Math: & Phys. preſent: à l'Academie Royal. des Sciences T. II. p. 155.

IX. Alle de patienten waren van het eerste begin reeds zo zwak, dat zy het beloop van de ziekte niet verhaalen konden. Zy wierden geel in het aangezicht, en vermagerden zodaanig, dat zy naar geraamten geleeken.

X. De ziekte was geenzins besmetlyk. De vermaarde PUY, eerste Chirurgyn van het Gasthuis *l'Hotel Dieu*, te Lions, heeft my verhaald, dat hy nu en dan daar ter plaats, en altyd in regenachtige jaaren, eenige patienten met deeze ziekte van het omliggende land gekreegen heeft, waar onder eene Vrouw was, die beide haare dyen waren afgevallen. Zy klaagden voornaamlyk over eene brandende hitte in het aangedaane deel. Hy voegde 'er by, dat hy gehoord had, dat men deeze ziekte ook zomtyds in het Dauphiné bespeurd had.

De Spoor-rogge is niet alleen schaadlyk voor de menschen, maar ook voor de dieren. In het Wartembergsche gebied kreegen 'er de Varkens een misdracht van, en zy was doodlyk voor de vliegen.

SRINC verhaalt, dat een Hond, die met brood, uit enkele Spoor-rogge gemaakt, gevoed wierd, met verschriklyke stuiptrekkingen stierf. Andere geneesheeren hebben dezelfde proeven genoomen met Varkens, Ganzen, en Hoenders, met dezelfde uitkomst. (*a*) Harten, die 'er van gegeeten hadden, stierven insgelyks met stuiptrekkingen. (*b*)

SA-

(*a*) Satyr: Medic: Siles: ubi supra p: 57.
(*b*) MULLER §. XIV. 33.

SALERNE heeft een Varken gezien, dat na eenigen tyd met een gedeelte van deeze Rogge en twee gedeeltens garst gevoed te zyn, ſtierf met een gezwollen, hard en zwart geworden buik, en ſtinkende zweeren aan de pooten, en gangreen van binnen in de Lever en de darmen.

Een ander Varken, dat ſemelen van Spoor-Rogge gegeeten had, verloor alle vier de pooten en beide de ooren.

Men zou hier veele vraagen kunnen doen.

I. Welke is de oorzaak van deeze ontaarting der Rogge? Dit is nog zeer duiſter. AIMEN heeft aangetoond, dat de Molm door beſchimmeld zaad veroorzaakt wierd, (*a*) en heeft beloofd, dat hy de oorzaaken van de Spoor-rogge onderzoeken zou; of hy zyn woord gehouden heeft in het vierde deel, dat ik nog niet gezien heb, is my onbekend.

II. Waarom is de Spoor-rogge zo nadeelig? om 'er iets op te antwoorden: wy kennen verſcheide vergiftige kruid-gewasſen, welker manier van werking wy in het geheel niet verſtaan, en zodaanig is de Spoor-rogge; zy heeft een walgachtigen en ſcherpen ſmaak; dusdaanig is ook de ſmaak van veele ſlaap-verwekkende vergiften. In het algemeen ſchynt de Spoor-rogge onze vochten door een eigenaartig vergift aan te doen, het welk [illegible] ſtuip-

(*a*) Mem: preſent t: III. p. 68.

ſtuiptrekkingen veroorzaakt, wanneer het de zenuwen prikkelt, en gangreen, als 'er het bloed door verrot wordt; meer weet ik 'er niet van.

III. Op wat wyze werkt de Nigelle? dit kruid is een ſcherp en lymig vergift; en als men met bloote beenen door een land loopt, daar veel van dit kruid in gevonden wordt, krygt men leelyke zweeren aan de beenen. (*a*)

IV. Waarom veroorzaakt dit vergift dan eens ſtuiptrekkingen, dan wederom gangreen, met, of doorgaans zonder koorts? Dit is eene zaak van dieper onderzoek, daar men niet ligt zal achter koomen, dan na het doen van ontelbaare waarneemingen en proeven, daar men tot nu toe niet het minst om gedacht heeft.

Voor het overige is dit geheele ſtuk nog niet genoeg bekend en overwoogen, ſchoon het de oplettendheid der geneesheeren ten uitersten verdient, want 'er koomen veele verſchynzelen in voor, welke wel begreepen zynde veele duistere dingen in de geneeskunde zouden ophelderen.

Ik zal nu kortlyk verhaalen, al het geen my omtrent de geneezings-wyze bekend is. Die van Marburg gaven eerst purgeer-, en naderhand bittere zweetmiddelen, in eene groote doſis. Longolius raadde het gebruik van zuure middelen aan.

Langius gaf in 't begin een braakmiddel, en, na dat dit zyne werking verricht had, bit-

(*a*) Langius ubi ſupra p. 313.

bittere zweetmiddelen, en belastte dat men zig voor al van alle lymige, vette, en zwaare ſpyzen zou wachten.

Allen verbooden zeer ſtreng het gebruik van warm brood, het welk de ondervinding geleerd heeft nadeeliger dan oudbakken brood te zyn. Het grein zelfs verliest door den tyd zyne vergiftige hoedanigheid, en uit dien hoofde regeert de Epidemie het allerſterkst kort na den oogst, wordt van langzaamerhand minder, en houdt eindlyk geheel op, ſchoon 'er egter nog Spoor-Rogge over gebleeven is.

De geneezings-wyze van MULLER is ſlap en van geen dienst, als uit nutteloozе *Antiſpasmodica* beſtaande, maar zyne Spaanſche Vliegen kunnen met vrucht gelegd worden.

In Solonie tracht men de pyn door aderlaatingen te ſtillen. Het Decoctum van vitriool, aluin, en gemeen zout ſtuit zomtyds de beginnende gangreen. (*a*) PUY deed in het gegangreneerde been van een kind zwaare inciſien tot op het gebeente, en doorboorde vervolgens op verſcheide plaatzen het ſcheenbeen daar het kind zwaare pyn in gevoeld had. Een groot gedeelte van het verrotte gebeente viel af, maar dit wierd van langzaamerhand wederom door de *callus* vervuld, daar groeide weder nieuw vleesch op, en de patient herſtelde geheel.

In-

(*a*) Memoires preſ. t. II. p. 162.

Indien het geoorloofd is eenige geneesmiddelen in eene nieuwe ziekte aan de hand te geeven, zou ik met eene aderlaating (*a*) naar vereisch van omſtandigheden een begin maaken, en dan een braakmiddel uit Ipecacuanna geeven, het welk ik misſchien des noods herhaalen zou: vervolgens zou ik met bitter zout laaten purgeeren, en, in eene ſterke doſis, Campher, Elixir vitrioli en Kina met het Decoctum van Camille bloemen laaten gebruiken, Spaanſche Vliegen in den nek en op het heilig been laaten leggen, op de aangedaane deelen ruime inciſien maaken, en dezelve by aanhoudenheid laaten ſtooven met Kina in wyn gekookt. Zou de ſoupe van vipers, welker misbruik in de Verlamming, die op eene Beroerte, door bloedrykheid veroorzaakt, volgt, ik te vooren heb aangetoond, hier van eenigen dienst kunnen zyn? Men zou dit kunnen denken, als men naauwkeurig acht ſlaat op de ziekte zo wel als op de remedie, welker kracht in eenige zwaare gevallen de vermaarde DE HAEN niet lang geleden door byzondere waarneemingen heeft aangetoond.

Kan

(*a*) Men moet met aderlaaten voorzichtig te werk gaan, want WALDSCHMIED, die de Epidemië van Holſtein van het jaar 1717 in eene verhandeling die in dat zelfde jaar te Kiel gedrukt is, beſchreeven heeft, zegt, dat hy door menigvuldige ondervinding geleerd heeft, dat het aderlaaten kwaad doet, als 'er de ziekte reeds is.

Kan men dit zoort van gangreen, eigenlyk Brand-gangreen, *Gangræna uſtilaginea*, noemen? geenzins.

Zou men ze, de ziekte der brandenden, *Morbus Ardentium*, kunnen noemen? Dit ſchynt een zeker zoort van Roos, *Eryſipelas*, die dikwyls tot gangreen overging, geweest te zyn.

PUY zegt, dat zy zig in Dauphiné somtyds onder deeze gedaante vertoond heeft. Was de gangreen, welke in het dorp WATTISHAM in de maand Januari Ao. 1762 onder de familie van I. DOWNING zo hevig gewoed heeft, en van BONES (*a*) WOLLASTON, (*b*) en PARSONS (*c*) beſchreeven is, dezelfde ziekte?

„ Een Vader, eene Moeder, en ſes kin-
„ deren kreegen eene zeer hevige pyn aan
„ de voeten, beenen en dyen: het overige
„ lichaam bleef wel geſteld; de aangedaane
„ deelen wierden zwart, gangreneerden,
„ en vielen af; de Vader alleen was de ge-
„ lukkigste, en, minder ziek zynde, ver-
„ loor niets van zyn lichaam; een jongetje
„ van vier maanden kreeg zwarte beenen,
„ en ſtierf voor dat ze afvielen; de Moeder,
„ drie Dochters en twee Zoonen verlooren
„ zeven beenen, en vier voeten, zo dat'er
„ van twaalf voeten, elf afvielen, of af-
„ gezet wierden".

Dit

(*a*) Philoſoph: Tranſact: vol: LII. No. 84 &c 85.
(*b*) Ibidem No. 83 & 98.
(*c*) Medical: Muſeum t. 1. p: 442. t: II. p. 499.

Dit is eene waare ſchets der ziekte van Solonie, en ſchoon dezelfde oorzaak, Spoor-Rogge naamlyk, hier geen plaats had, ontbrak het egter niet aan bedorven koorn, daar ſlegt brood van gebakken wierd, waar door nog een ander menſch in dezelfde ziekte, doch niet zo zwaar, verviel.

Men moet derhalven de oorzaak zoeken in het grein, dat volgens de waarneemingen van WOLLASTON zwart en bedorven was. MULLERUS egter was verkeerdlyk van gedachten, en evenwel misſchien op de eene of de andere waarneeming ſteunende, dat het ſpoor alleen zonder brand geen nadeel gedaan had.

Maar waarom is de ziekte meer op deeze familie dan op alle de anderen gevallen?

I. In Sileſie ſtierven twee geheele familien. Daar ſchuilde derhalven onder dezelve eene inwendige kwaade geſteltheid.

In Solonie wierden twee broeders by uitſtek boven alle anderen van deeze ziekte aangetast. Te Blois ſchynt 'er maar een eenig mensch van ziek geweest te zyn. Uit andere waarneemingen blykt het, dat zommige menſchen zeer vatbaar voor gangreen zyn. (*a*)

II. In Sileſie tastte de ziekte voornaamlyk kinderen aan. De Engelſche patienten waren jong, en de Moeder was zwak van 't zuigen.

III. Zy

(*a*) Quesnay de gangræna p. 413.

III. Zy waren allen mager en zieklyk, 't geen slap en slymerig bloed te kennen gaf.

IV. Men heeft elders waargenoomen, dat eene vochtige en besloote lucht, varkens-vleesch, veel gebruik van melk, de ziekte heeft doen toeneemen; dit alles nu had plaats in het huis van DOWNING.

V. Deeze ongelukkige familie hadt niet alleen kwaad brood gegeeten, maar ook slegt schaapen-vleesch, slegt spek, bedorve boonen, daar zommige menschen ten eersten ongemak van hebben; alle deeze dingen brachten het hunne toe.

VI. De ziekte was niet besmetlyk. Behoort hier ook toe die Gangreneuse Epidemie, die in de jaaren 1749 en 1750 in den omtrek van Rysfel geregeerd heeft, en zeer wel van BOUCHER (*a*) beschreeven is? Deeze ziekte begon met zwaare pyn en stuiptrekkingen (voornaamlyk van de onderste deelen,) die zomtyds zo hevig waren, dat de hielen tot aan de billen toe wierden opgetrokken; hier op volgde verdooving, en daar op eene versterving, waar door de ledemaaten zomtyds van zelfs afvielen.

De Aucteur, die anderzins zeer naauwkeurig in zyne waarneemingen is, heeft geen vermoeden op de Spoor-Rogge gehad, maar schryft de ziekte toe aan eene kwaade ge- stelt-

(*a*) Journ: de Med: t. 17. p: 327. &c.

ſteltheid van de Lucht. Ik zou evenwel vastlyk gelooven, dat 'er onder het voedzel iets nadeeligs geſchuild heeft; en waarlyk deeze ziekte heeft zeer veel gemeenſchap met die, welke door het gebruik van Spoor-Rogge veroorzaakt worden.

Was die Epidemicque en Gangreneuſe Koorts, welke zig in eene der gasthuiſen te Bologne openbaarde, en in het nuttige Venetiaanſche Dag-register der Geneeskunde (*a*) zeer naauwkeurig beſchreeven is, van denzelfden aart? geenzins, zo als het my voorkomt.

Vaar wel, zeer geëerde Vriend, en ontfang deeze letteren goedgunſtiglyk.

Te Lauſanne in Zwitzerland
den 28 *Juny* 1764, *en*
16 *November* 1769.

(*a*) Giornale di Medicin.

BRIEF

BRIEF

VAN

S. A. D. TISSOT

AAN DEN

HOOG-EDELEN, ZEER VERMAARDEN,

FRANCISCUS, GRAAF *RONCALLI*,

OVER HET

INENTEN

DER

KINDERPOKJES.

B R I E F

VAN

S. A. D. T I S S O T

AAN DEN

HOOG-EDELEN, ZEER VERMAARDEN,

FRANCISCUS, GRAAF *RONCALLI.*

MYN HEER!

Gy hebt de beleefdheid gehad, om my uwen brief tegen de Inenting der kinderpokken, aan den vermaarden PONTICELLI opgedraagen, toe te zenden, waar voor ik u in 't byzonder myne ſchuldige dankbaarheid betuigd heb; doch van de zaak zelve heb ik niets gerept; want dewyl gy de Inenting in 't openbaar aanrand, moet dezelve ook in 't openbaar verdedigd worden.

Eenige weeken geleden verheugde ik my zeer, dat de vermaarde ZIMMERMANN deeze taak op zig genoomen had, en het was my ten hoogſten aangenaam, dat de Inenting zo groot eenen voorſtander verkreegen had, en dat ik my buiten alle geſchillen houden kon; doch zedert is hy van gedachten veranderd, en de aanſpooringen van

van een Vriend moeten als beveelen aangemerkt worden.

Ik kom derhalven wederom op de baan, en zal het geen gy met eene heete en vuurige drift tegenwerpt met bedaardheid kortlyk overweegen; doch dewyl uwe brief veele zaaken vervat, waar van de vermaarde DE HAEN reeds lang te vooren gewag gemaakt heeft, zal ik my alleen ophouden met de nieuwe aanmerkingen, welke gy maakt, dat geen zaak van grooten omſlag zal zyn.

Voor eerst is het my zeer aangenaam, Doorluchtige Heer, dat gy het met my eens zyt ten opzicht van de algemeenheid der Kinderpokken, gy gelooft zelfs, dat zy zo oud zyn als de Wereld; hier in verſchillen wy, doch dit raakt de Inenting niet.

Ten tweeden. Gy gelooft, *dat het geheele bloed voor de Kinder-pokken ſcherp, onryp, ongezuiverd is, en dat het iets in zig bevat, 't geen taai, raauw, kwaadaartig, zuur, wrang, in een woord tegen de gezondheid ſtrydig is.* Dit zal waarſchynlyk door een onnoemlyk getal Praktizyns ontkend worden, die daaglyks niet alleen kinderen, maar zelfs volwasſenen bezoeken, die ſterk, en volmaakt gezond zyn, ſchoon zy nooit de kinderpokken gehad hebben.

De vermaarde JANUS PLANCUS (*a*) die zonder de kinderpokken gehad te hebben reeds oud geworden is, en voor zo verre my

(*a*) Of J. BIANCHI van Rimini, een vyand van de Inenting, waar van in 't vervolg nader.

my bekend is, zeer wel vaart, zal hier ook zyne ſtem niet toe geeven.

Ik, die van alle kanten voorſtanders voor myne zaak zoek te winnen, kan en wil het u gaarn toeſtaan, want het kan my tot een argument verſtrekken. Ik maak den volgenden *Syllogismus*, en ik zie niet, wat 'er tegen in gebracht kan worden:

Het bloed is voor de Kinderpokken zeer ſlecht en ongezond.

Maar de Kinderpokken maaken het gezond.

By gevolg moet men dezelve hoe eer hoe beter te voorſchyn doen koomen.

Ten derden. Ik zeg u dank voor de twee gevallen, welke gy volgens uwe gewoone oprechtheid ten opzicht van uwe partyen goedgunſtiglyk algemeen gemaakt hebt; zy pleiten beiden voor de Inenting.

Het eerſte toont aan, dat 'er zulke vergiftige pokken zyn, dat 'er ſes Kinderen in een huis van zyn geſtorven, als mede, dat de Inenting zeer heilzaam is, want het zevende, dat alleen overgebleeven was, kwam daar door het gedreigde gevaar zeer gelukkig te boven. Ik geloof, dat verſtandige mannen door een diergelyk geval het eerſt' aangeſpoord zyn geweest om de kinderpokken in te enten.

Niemand zal zig ſtooren aan de toevallen, die de Vrouwen alleen afſchrikken, en eene verachting voor de Inenting doen krygen; want gy merkt zeer geleerdlyk en wel aan, dat

dat zomtyds voor het allerbeste zoort van kinderpokken diergelyke toevallen vooraf-gaan.

Uw tweede geval bewyst, dat de natuurlyke pokken ook doodlyk kunnen zyn, het geen niemand ontkennen zal. Misschien zullen eenige vitters dit van weinig belang rekenen; maar al het geen de waarheid aan den dag brengt, wordt by verstandigen van groot belang gerekend; en indien myn brief aan den vermaarden DE HAEN ooit wederom herdrukt wordt, zal ik uwe aanmerkingen niet vergeeten, en ik zal het my tot eer rekenen om my op Uwl: beider Auctoriteit te moogen beroepen.

Ten Vierden. Het waare te wenschen, dat het geen gy aangaande de noodzaaklykheid van de rypwording van het venyn zegt, waar was, want het zou myn gevoelen begunstigen; maar helaas! veele redenen zyn 'er, waarom men dit niet kan gelooven, en wel voornaamlyk deeze algemeene: de kinderpokken vallen niet op enkele persoonen, of by opvolging, of op die van denzelfden ouderdom zyn, het geen noodzaaklyk gebeuren moest, indien de ontwinding of *evolutio*, volgens het gevoelen van DE HAEN, of de rypwording volgens het uwe, dezelve veroorzaakte; maar zy woeden als eene algemeene ziekte, en tasten zonder onderscheid allerlei zoort van menschen van allerhanden ouderdom, van den jongsten af tot den oudsten toe, gelyklyk aan, en grypen zomtyds in het zelfde huis den oudsten en den jong-

jongſten aan, terwyl die tusſchen beiden zyn, daar bevryd van blyven. De levenstyd doet hier derhalven niets tot de zaak, alles hangt af van de omſtandigheden, die de inademing van het vergift of begunſtigen, of verhinderen. Derhalven heeft hier geene rypwording van een ingebooren vergift plaats, maar het vergift wordt van buiten aangebracht, en verwekt even als de gisten, een eigenaartig bederf; uit deeze verwekte ſcherpigheid ontſtaat koorts, welke door eene *Criſis* naar buiten naar de huid bedaard zynde, het bloed in 't vervolg onvatbaar voor dat vergift maakt. Dit nu vastgeſteld zynde, vloejen zo wel ten opzichte van de natuurlyke als van de ingeënte pokken dezelfde zwaarigheden uit uwe ſpreuk: *al wat ontfangen wordt, wordt door eene bepaalde hoedaanigheid van den ontfanger ontfangen*; als mede ten opzichte van de kwaade gevolgen van de Inenting, die gy daar uit afleidt; doch de omſtandigheden maaken verandering ten aanzien van de gelykformigheid.

Ten vyfden. Het geen gy vervolgens aanmerkt aangaande het krygen van de kinderpokken voor de tweede maal, zal ik hier met ſtilzwygen voorby gaan, wyl ik daar reeds op geantwoord heb in mynen zo even aangehaalden brief; doch ik heb met vermaak uwe beknopte, maar naar het leven afgemaalde ſchildery van de elenden der natuurlyke pokken geleezen. Men zou dezelve met recht den vyanden van de Inenting voor kunnen leggen.

Ten ſesden. Alles het geen tegen de Inenting ſtrydt vast geſteld zynde, vraagt gy, *dit nu zo zynde, wie zal dan zo* DWAAS *zyn*? Ik heb een afgryzen van een woord, het geen den Christenen verbooden is te gebruiken;anders zou ik op myne beurt vraagen, *dit nu wederlegd zynde, wie* ...?

Ten zevenden. Gy werpt tegen, dat de huid van zommigen hard, dik, en voor de kinderpokken nadeelig is; dit is waar, en daarom moet men middelen in 't werk ſtellen om dezelve week en zacht te maaken, en dit behoort tot de kunst der Inenting.

Ten agtſten. Het voorbericht van uw *Europa medica*, aan den Doorluchtigen *Dauphin* opgedraagen, en het geen hier waarlyk zeer juist overgeſchreeven en te pas gebracht wordt, ſtem ik van gantſcher harte toe, en alle liefhebbers van wezentlyke fraayheid zullen de verſierzelen, waar mede gy uw boek opgeſchikt hebt, goedkeuren.

Ten negenden. Gy gaat aldus voort: *De Chirurgicaale overgieting van het bloed heeft haar crediet verlooren, haare zuster de Inenting zal het zelfde lot ondergaan.* Ik wist niet, dat zy zusters waren, en ik geloof het ook niet, ſchoon gy het zegt, want wat is de uitwerking van de overgieting? Zy neemt de eigen-aartige doch bedorven vochten weg, en brengt andere zuivere zappen in het lichaam, doch welker aart niet overeenkomt met de vaten, waar in zy uitgeſtort worden, waar door alle functien en de geheele dierlyke huishouding in de war gebracht

bracht worden. De Inenting in tegendeel verwekt in de vochten eene beweeging, welke zy noodzaaklyk eenmaal ondergaan moeten, en verkiest daar toe zulk een tyd, welken de ondervinding geleerd heeft den bekwaamſten en gunſtigſten te zyn, en voorkomt dus, dat de Pokken niet op een ongelegen tyd, en zomtyds met een doodlyk gevolg te voorſchyn koomen: O wonderlyke bloedverwandſchap!

Ten tienden. *Men zal zig niet behoeven te verwonderen*, zegt gy, *indien de Electriciteit van geleerde lieden voortaan uit de medicynen verbannen wordt, het zal ook haast de beurt van de Inenting worden.* Gy hebt waarlyk geen reden om u zo zeer te verwonderen, want de Electriciteit is thans zo zeer in achting als ooit, en om u te overtuigen, van wat nut dezelve is, zal ik maar een getuige bybrengen, by my zo veel waard als veele anderen, den wydvermaarden DE HAEN naamlyk, die in zyne uitmuntende werken, welke u buiten twyffel bekend zyn, ontelbaare voorbeelden verhaalt van geneezingen, door de Electriciteit te weeggebracht, na dat alle andere hulpmiddelen te vergeefs waren aangewend. Ik vlei my derhalven met de hoop, dat die doorluchtige man ter eeniger tyd nog gelukkiger gevolgen van de Inenting aan den dag zal brengen. Of zou u ook de naam van een haater van nieuwigheden behaagen, dewyl gy alles verwerpt, dat niet naar de oudheid ruikt?

Ten elfden. Gy vraagt, wie geloof zal

ſlaan aan het verhaal van zo veele mannen, die zig door de gaaven van hun verſtand, eerlykheid en geleerdheid beroemd gemaakt hebben? want zodaanig zyn alle die geenen, welke gy bybrengt; (ſla my maar ten opzicht van verſtand en geleerdheid over.) Dit is ligt te beantwoorden: alle braave en eerlyke lieden, zolang zy door geene onwederſpreekelyke bewyzen de dwaaling ontdekken.

Ten twaalfden. Van het geen gy geleezen hebt in myn werk *l'Inoculation Juſtifieé*, aangaande de Inenting van de kinderen van den Doorluchtigen Hertog van ORLEANS, ſpreekt gy als van een vertelzeltje. Ik ſta verſtomd, beroemde Heer, dat gy my zo mildlyk de gaaf van prophetie toeſtaat, want, zonder een Propheet te zyn, kon ik onmooglyk in de maand Juny 1754 gewag maaken van de Inenting, welke de Heer TRONCHIN in de maand April 1756 verricht heeft. Alle anderen, die dit werk, waar in niet het minste woord van die Inenting gerept wordt, geleezen hebben, zullen verbaasd ſtaan over uw doordringend oordeel, waar door gy deeze hiſtorie, als onder een propheetiſchen en verborgen zin vervat, zo ſchrander begreepen hebt.

Ten dertienden. Gy vraagt de Theologanten, *of het vry ſtaat een menſch om het leven te brengen, op hoop van hem te behouden?* Laaten zy hier op antwoorden, indien 't hun lust, laaten de verſtandigen 'er om lachen. *Menippus* zei tegen *Jupiter*, *gy word*

boos,

boos, en werpt met uw blixem, bygevolg, hebt gy ongelyk.

Ten veertienden. Het getuigenis en de naamen van zo veele groote mannen, waar mede de lyst der voorſtanders van de Inenting reeds pronkt, in 't geheel niet in aanmerking neemende, erkent gy geen ander gezag, dan dat van de Academien van *Padua*, *Florence* en *Boulonje*, daar egter ook nu reeds begunſtigers van de Inenting gevonden worden. Het zou vergeeflyk geweest zyn, indien men zig eertyds op de *Augsburgſche* Academie beroepen had, welke voorzien was van by uitſtek geleerde mannen op een tyd, wanneer het overige gedeelte van de wereld byna geheel en al als onder eene diepe onkunde begraaven lag; maar in onze Eeuw, waar in niet alleen overal in Europa, maar zelfs in de wyd-afgelegenſte deelen van de bekende wereld, vermaarde Academien en groote mannen gevonden worden, heeft zodaanige kleinachting ik weet niet wat onbetaamlyks in zig, en brengt my in gedachten de ſpotterny van een boertigen Franſchen Dichter.

Men zal voortaan geen Wysheid vinden,
Dan onder ons, en onze vrinden.

Ten vyftienden. Gy ſchryft den voortgang van de Inenting onder de Turken aan de geldzucht toe; gy zoud de overige volkeren zekerlyk ook niet geſpaard hebben, indien de Inenting by dezelve zo ſterk in

zwang ging. Gy bedenkt niet, goede Heer, dat ſchelden vermoeden geeft van gebrek van genoegzaame redenen, en dat het een braaf man niet past, om geheele natien eene ſchandelyke inhaaligheid ten laste te leggen, als mede dat eene geringe ziekte den geneesheer veel minder voordeel aanbrengt dan eene zwaare, en dat 'er geen Doctor is, die geen ſchaade lydt by de Inenting; men zou waarlyk dit argument met goed recht kunnen omkeeren.

Ten ſestienden. Gy brengt uit CANTWEL het voorbeeld by van het ſterven der vyf zoonen van Dr. SMITH, en van den eenigſten zoon van Mylord INKIN; maar vervoeg u by CANTWEL zelven, die nu beter onderweezen is, en zyne dwaaling belyden zal.

Ten zeventienden. Gy vraagt, *Wat raakt ons, die te Breſſe woonen, de lyst der Kinderpokken, die in Engeland voorvallen, dewyl deeze ziekte doorgaans binnen onze muuren zeer goedaartig is?* Ik heb hier een antwoord op: *laaten de gelukkigen zig verheugen.* Indien 'er zulke bevoorrechte landen gevonden worden, daar de Kinderpokken eene zeer geringe ziekte is, behoeft men daar de Inenting niet in 't werk te ſtellen tot voorkooming van kwaadaartige Pokken; men kan dezelve dan daar ontbeeren; maar laaten zy ten minſten aan zulke volkeren, daar de Kinderpokken verwoestingen aanrichten als de Pest, de vryheid vergunnen om 'er zig van te bedienen als van een heilig Plechtanker,

ker, en ze te eeren, *gelyk eene goedertierene Godin, welke de gebeden altyd goedgunſtig verhoort, en nooit te vergeefs gediend wordt.*

Ten agttienden. *Om de Inenting te begunſtigen en te ſtaaven*, zegt gy, *moesten zamenloopen. 1. De menschlyke Reden. 2. De Godsdienst. 3. Eene veilige ondervinding. 4. Een aanhoudende goede uitſlag; maar alles ontbreekt hier, bygevolg moet de Inenting nagelaaten worden.* De *minor* zou hebben moeten beweezen worden, om de *conſequentie* goed te maaken, maar hier komt het eigentlyk op aan; het is veel ligter iets aan te neemen als of het reeds beweezen was, dan om het te bewyzen. Met de *major* te behouden, en het volgende lid te veranderen denk ik, dat de *demonſtratie* gemaklyker zal zyn. Ik redeneer dan aldus:

Alles ſtrydt 'er voor;
Bygevolg is de noodzaaklykheid der Inenting beweezen.

De Menſchlyke Reden ſtrydt 'er voor, want zy raadt ons den weg, waar door veelen behouden worden, in te ſlaan. De Godsdienst ſtrydt 'er voor, want die raadt ons het zelfde. De veilige ondervinding ſtrydt 'er voor. De aanhoudende goede uitſlag ſtrydt 'er voor, zo als blykt uit de verklaaringen van ontelbaare getuigen, welke van al het geen zelfs het ſtriktſte recht in getuigen vereiſcht, overvloedig voorzien zyn.

Ten negentienden. In uw naſchrift brengt

gy op nieuw ſes groote mannen uit *Padua* by, die zig tegen de Inenting verklaaren, waar onder MORGAGNE en PUIATI, by my in zeer groote achting, waar na gy aldus voortgaat: *Wie zal zo roekeloos zyn, om tegen deezen ſtroom aan te willen roeyen, wie durft verſchillen, en zig hier tegen aankanten? Ik denk dat het Dolligheid is, van de voorſchriften van zulke groote mannen af te wyken.* SENAC, derhalven, WERLHOF, ALBINUS, HALLER, GAUBIUS, TRALLES, SHWENCKE, en veele anderen, die met hun van het zelfde gevoelen zyn, zyn altemaal dol. 't Is waar, ik ſtel tegen over MORGAGNE en PUIATI eenige obscuure, onbekende, onervare, ongeletterde menſchen, waar by de zo even gemelde groote mannen zig zouden ſchaamen vergeleken te worden, maar helaas! in onze gewesten zyn 'er geen beter te vinden.

Ten twintigsten. Gy brengt uit den een of den anderen onbekenden roman, het ydele en belachenswaardige geſchreeuw van HECQUET voor den dag, als mede, eenige manke waarneemingen, en een ingebeeld verbod van den Koning van Pruisſen, daar nooit om gedacht is, integendeel, de vermaarde MECKEL en andere beroemde geneesheeren hebben reeds te Berlin dikwyls gelukkige Inentingen gedaan.

Dit alles derhalven wederlegt zig zelf. Van het zelfde alloi is ook het geen gy in eene noot daar by voegt, u zelf op eene zedige wyze beroemende, dat gy alleen *het*

heelal bevryd hebt van eene door kunst verwekte Pest, die in 't kort het zelve ſtondt te overſtroomen, want, om niet te reppen van anderen, die de Inenting afgekeurd hebben, en welker werken u niet onbekend zyn, gelyk als uit uwen brief ſchynt te blyken, de vermaarde DE HAEN, dien gy niet noemt, heeft reeds twee jaaren geleden zig ſterk tegen de Inenting verklaard; indien dezelve derhalven te niet gaat, zal, met uw believen, de lof, welken gy u zelf aanmatigt, hem toekoomen; maar het is 'er waarlyk ver van daan, dat de Inenting te niet gegaan is, en het is nog geen tyd om victorie te zingen. En dit zy genoeg aangaande uwen brief: ik zal nu kortlyk overweegen, het geen JANUS PLANCUS, of BIANCHI DI RIMINI aan u geſchreeven heeft. Hy neemt alle uwe tegenwerpingen over, en dringt voor eerst nog wat ſterker aan op de goedaartigheid van de natuurlyke Pokken.

Ik zal hem het zelfde antwoorden, het geen ik U geantwoord heb Zyt gyl: zo gelukkig, en is de geſteltheid der Lucht in de landſtreeken, welke gyl: bewoont, zo gunſtig en gemaatigd, dat nog menſchen nog vee door eenige beſmetting aangedaan worden, dan zou het zekerlyk dwaas zyn, als gyl: hulpmiddelen zogt tegen ziektens, welke by uwl: onbekend zyn; maar het is alleen het lot der gelukzaligen, om zulk een oord te bewoonen, en ik heb overvloedig tegen DE HAEN beweerd, dat diergelyk een geluk allen menſchen niet te beurt valt.

Ik zal hier nog twee getuigenisſen van groot gezag byvoegen. Het eerste is van den vermaarden SENAC welke my den 28. der voorlede maand Mei het volgende ſchreef: *men kan de Kinderpokken niet aanmerken, als eene goedaartige ziekte, het is eene Pest, die de wereld verwoest, welke op zommige tyden de helft van die geenen, die 'er door aangedaan worden, wegrukt.* Het tweede is gehaald uit een werkje genaamd *Dialoghi d' un Romano, e d' un Bologneſe ſopra la cura de' Vajuoli* &c. Men vindt hier eene beſchryving in van de Epidemie, die in 't jaar 1712 te *Peruggia* grasſeerde (*Peruggia en Rimini* zyn niet ver van malkander) twaalf of veertien Doctoren oeffenen daar ter plaats de Praktyk; de een had twintig patienten, die dertig, anderen vyftig, doch niemand meer dan ſestig, behalven VITI, die 'er alleen honderd en negen had; laat ons nu eens onderſtellen, dat 'er dertien Doctoren geweest zyn, en dat yder vyftig patienten had, indien men hier de 109 van VITI byvoegt, zal dit zaamen een getal maaken van 759; hier van zyn 'er 111 geſtorven, 't geen meer dan een zevende gedeelte is.

Laaten derhalven de inwooners van *Rimini* de Inenting achter wegen laaten zo zy 't goedvinden, en die van *Peruggia* 'er zig van bedienen.

De Doorluchtige Princes van PARMA, die den ſesden van deeze maand te *Parys* voor de kwaadaartigheid der Kinderpokken, niettegenſtaande alles wat de kunst vermogt

door

door de allerbekwaamste geneesheeren wierd aangewend, heeft moeten bezwyken, zou heden nog leeven, indien de Inenting aan haar te beurt gevallen was, gelyk mede de drie Doorluchtige Princesſen van NASSAU SIEGEN, waar van 'er eene met den Graaf van BENTHEIM getrouwd was, welke in het laatst' van het voorleden jaar door de Kinderpokken zyn weggeſleept.

De Doorluchtige graaf van HOLSTEIN, onlangs te *Geneve* overleden, zou het daglicht ook nog aanſchouwen, en de Doctoren te *Geneve* weeten zeer wel wat de beste geneezingswyze der Kinderpokken is.

Zie daar binnen korten tyd vyf Doorluchtige Perſoonen, door de Kinderziekte weggeſleept. Van hoe veelen zou ik gewag moeten maaken, indien ik tot een laageren rang nederdaalde, en de tyd my zulks toeliet.

Bianchi beweert ten tweeden, dat 'er op de Inenting zeer zwaare en kwaadaartige Kinderpokken volgen, of dat dezelve onvolkoomen zullen zyn, en den patient onderhevig laaten om ze op nieuw te krygen; heeft die geleerde man dan nooit gezien dat goedaartige ziektens met eene volmaakte *criſis* geneezen wierden?

Hy laakt vervolgens het aderlaaten; maar van de twintig Ingeënten wordt 'er naauwlyks een adergelaaten, want de omſtandigheden, welke eene aderlaating vereiſchen, en die hy wel beſchryft, vallen zelden voor, en wanneer dezelve ontbreeken, wordt 'er nooit eene aderlaating in 't werk geſteld, het

geen

geen ik reeds voor vyf jaaren gezegd heb. Hy verwerpt derhalven verkeerdlyk de Inenting uit eene ydele vreeze voor aderlaaten, het welk de Inenters zelfs verbieden.

Volgens de voorſchriften van HIPPOCRATES, keurt hy het purgeeren af, maar hy geeft geen acht, dat hier nooit geſprooken wordt van ſterke Purgeermiddelen, welke HIPPOCRATES verbiedt, maar alleen van zeer zachte ontlastende middelen; ook geeft men aan een gezond ſterk mensch geen purgeermiddelen, maar alleen aan de zodaanigen, welke zacht van Vezelen en Klieren zynde, door de allerminste prikkeling worden aangedaan; hy geeft geen acht, dat niet alle die geenen, welken ingeënt zullen worden, eene purgatie behoeven, en dat 'er zelfs veelen zyn, voor wien het purgeeren ten uitersten nadeelig zou zyn; maar van dit alles op eene andere plaats uitvoeriger.

Ten laatsten dringt hy op de zeldzaamheid van de ziekte aan, en tracht door een eenig voorbeeld, uit zyn eigen volk genoomen, te bewyzen; *dat het derde gedeelte van het menſchlyk geſlacht van de Pokken bevryd blyft.* Deeze tegenwerping heb ik elders opgelost; ook zyn de gevolgen, die uit een byzonder geval afgeleid worden, zeer onbillyk en bedrieglyk, want indien dit doorging, zou ik uit uwe eerste waarneeming, en eenige weinige diergelyken met recht mogen beſluiten, dat allen, die de natuurlyke Pokken krygen, daar aan ſterven moeten.

Dit

Dit heb ik noodig geoordeeld om u tegen te werpen; in 't vervolg zal ik van de Inenting zwygen, ten minsten 'er geen harnas om aan trekken, want het geſchil is reeds op de baan gebracht, het vonnis hangt nog; kan de Reden nu alles niet beſliſſen; wanneer heeft zy het kunnen doen? Na onzen dood zal de tyd, welke de woorden en gevoelens uitwischt, en de waarneemingen bevestigt, alles leeren; want, *het gantſche bewys van deeze zaak*, om my van de woorden van den vermaarden BADUS te bedienen, *hangt van de oogen af, en van zo veele duizend voorbeelden van perſoonen, die door de Inenting het gevaar der Kinderpokken gelukkig te boven zyn gekoomen. Het is genoeg gezien te hebben, en dan is ons geſchil voldongen; want als wy dan nog verder disputeeren willen over eene zaak, die zo klaar blykt als de dag, zyn wy met recht te beſchuldigen, want*, (gelyk uitdruklyk in het Concilie van Chalcedonie beſchreeven is) *die, na dat de waarheid gevonden is, nog verder wil onderzoeken, zoekt naar de Leugen.*

Op denzelfden tyd, wanneer die voortreffelyke man dit ſchreef, had de Kina ruim zulke bittere vyanden en nog meer in getal; zy heeft egter gezegenpraald. De tyd doet recht aan de waarheid; de heilzaame Inenting zal de overhand behouden.

Vergeef myne al te ſchertſende wyze van ſchryven; maar, om my nog eens van de woorden van BADUS te bedienen; *zulk zoort*

van

van zaaken moeten meer lachende dan ernstig behandeld worden.

Vaar wel, beroemde Heer; dat het den beroemden PLANCUS insgelyks wel ga, en dat gyl: beiden nog langen tyd leeft tot voordeel van de kunst, en ter begunstiging van

Uwen Onderdaanigen Dienaar,

S. A. D. TISSOT.

Te Lausanne in Zwitzerland den 15 December 1759.

E I N D E.

